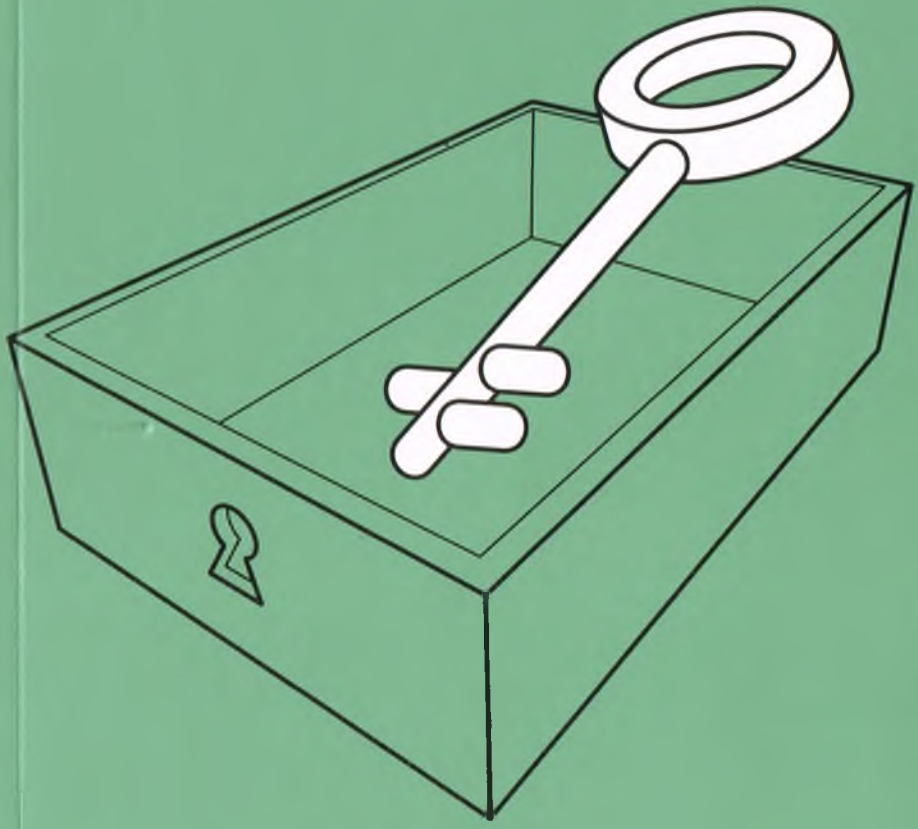
Sigmund Freud
Uygarlığın Huzursuzluğu

METİS ÖTEKİNİ DİNLEMEK

METİS / ÖTEKİNİ DİNLEMEK

Sigmund Freud
UYGARLIĞIN HUZURSUZLUĞU

Freud klinik malzemeden elde ettiği insan hakkındaki temel bilgileri tutarlı bir kuramsal dizgede ifade etmeye çalışırken kaçınılmaz olarak uygarlığın kökeni sorunu ile karşılaşmış ve buna bir yanıt bulmaya çalışmıştır. Üstben oluşumunu ilk kez geniş ölçüde uygarlık sorunu ile ilişkili olarak ayrıntılandırdığı bu kitabı, Ali Babaoğlu'nun kitap üzerine bir makalesiyle sunuyoruz.

METİS YAYINLARI
Ötekini Dinlemek 5

UYGARLIĞIN HUZURSUZLUĞU
Sigmund Freud

Özgün Adı: Das Unbehagen in der Kultur, 1930
© Imago Publishing Co. Ltd., Londra, 1948
S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt/M.
(Onk Ajans) izniyle
© Türkçe yayım hakları Metis Yayınları'na aittir, 1996

İlk Basım: Şubat 1999
Dördüncü Basım: Haziran 2011

Dizi Yayın Yönetmeni: Saffet Murat Tura
Yayıma Hazırlayanlar: Kaya Şahin, Müge Gürsoy Sökmen

Dizi Kapak Tasarımı: Yetkin Başarır
Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.

Metis Yayınları
İpek Sokak No. 5, 34433 Beyoğlu İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

ISBN-13: 978-975-342-206-2

Sigmund Freud
Uygarlığın Huzursuzluğu

Çeviren
Haluk Barışcan

Dizi Yayın Yönetmeni
Saffet Murat Tura

İçindekiler

Editörün Önsözü, *Saffet Murat Tura* 7

Sunuş
Freud'da Toplum, Kültür, Din Felsefesi
Ali Babaoğlu 9

Uygarlığın Huzursuzluğu 23

Kaynaklar 103

Editörün Önsözü

Saffet Murat Tura

Uygarlık bir sapma mıdır? Eğer uygarlık kavramını doğal olanla karşıtlık içinde düşünürsek bu soruya bir şekilde evet yanıtını vermemiz gerekir. Oysa modern etolojinin kabul etmeye pek yatkın olmadığı bir yanıttır bu. Etologların çoğu uygarlığın bazı ilksel biçimlerinin doğal yaşamın içinde geliştiği görüşündedir.

Freud bu iki görüşe de hem yakın hem uzak bir mesafeden bakar. Klinik malzemeden elde ettiği insan hakkındaki temel bilgileri tutarlı bir kuramsal dizgede ifade etmeye çalışırken kaçınılmaz olarak uygarlığın kökeni sorunu ile karşılaşmış ve bu sorunun pek de kolay yanıtlanır türde olmadığını tespit etmiştir o. Bununla beraber bu soruya bir yanıt bulma çabasından da asla vazgeçmemiştir. Çünkü klinik kuram insanı daima bir uygarlığın içinde düşünmek zorundadır.

Freud'un yanıt denemeleri ilk bakışta fazlaca basit görünse de antropoloji ve etolojinin asla görmezden gelemeyeceği tespitler ve varsayımlar ortaya koymaktadır.

Uygarlığın Huzursuzluğu Freud'un uygarlık sorununu ele aldığı diğer eserlerine; mesela *Totem ve Tabu*, *Bir Yanılsamanın Geleceği* ve *Musa ve Tektanrılı Din*'e göre daha az heyecan verici ve uyarıcı bir kitap gibi görünmesine karşın en az spekülatif ve en sağlam olanıdır.

Bu kitap ayrıca psikanalizin esas odaklaştığı alan olan klinik kuram açısından da anlamlıdır. Çünkü bu kitapta ilk kez üstben oluşumu geniş ölçüde uygarlık sorunu ile ilişkili olarak yeniden düşünülüp ayrıntılandırılmıştır. *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nun psikanalitik düşüncenin genelinde değer kazanacak temel bir yapıt olduğunu düşünüyoruz.

Freud'da Toplum, Kültür, Din Felsefesi

Ali Babaoğlu

Başlangıcından itibaren psikanalitik kuram din, sosyoloji, uygarlık tarihi ve güzel sanatlar alanlarına da yayılıp yansımaya başlamıştır. Bu yansımalar belki psikanalizin yüzyılımız eğilim ve düşünceleri üzerine yaptığı en önemli etkidir. Asıl amacı olan psikiyatri ve tıp alanındaki etkisinin görece zayıfladığı sırada doruğa çıkmış görünen bir etki. Bugün özellikle uygulamalı sosyoloji denilebilecek olan politika, ekonomi ve eğitim konularında psikanalizin bulguları olmaksızın hiçbir girişim değerli sayılmıyor. Hele uluslararası savaş ve barış stratejileri üzerinde çıkarsama ya da uygulamaya yönelik bütün araştırma ve planlamalar kesinlikle psikanalizin egemen gölgesi altında yürüyebiliyor. Bu yönelişin temellerinde Freud'un çağında çok eleştirilmiş, yandaşlar kadar karşıtlar da kazanmış olan yazıları yatmaktadır. Freud her ne kadar küçük gören söylemlerde bulunmuşsa da felsefeyle hep yakından ilgilenmiş; yazılarında felsefeyi hem sıkça kullanmış, hem de doğrudan doğruya felsefe yapmıştır. Gerçekten de çağında psikolojinin ve biyolojinin genel olarak felsefe temeli olmaksızın düşünülmesi pek söz konusu olamazdı. Özellikle de tam yeni araştırma ve buluşların yapılmakta olduğu antropoloji ve sosyoloji alanının psikanaliz kuramını etkilememesi ve ondan etkilenmemesi beklenemezdi.

Daha 1907'de saplantılı-zorlantılı nevrozun belirtilerinin dinsel tören ve uygulamalara benzerliğinden girerek dinin evrensel bir nevroz, saplantılı-zorlantılı nevrozun da bireysel bir din olduğunu ileri sürmüştü (Freud, 1907). 1912'deyse, belki en ünlü yapıtı olan *Totem ve Tabu* ile Freud, yalnızca dinin değil aynı zamanda uygarlığın da kökenlerini incelemeye başlamış ve bireysel Oidipus karmaşasıyla insanlığın tarihöncesi arasında koşutluklar

ortaya çıkarmıştır. Tylor, Lang, Frazer gibi etnolog ve sosyal-antropologların araştırma sonuçlarına dayanarak ilkel tabularda ve nevrotik fobilerde aynı irrasyonel özelliği; büyü işlemlerinde ve nevrotik fantazilerde aynı düşünce tümgüçlülüğünü görmüştür. Buradan giderek nevrotik belirtilerle ilkellerdeki toplumsal ve kültürel görüntülerin ve uygarlığın kökenlerinin ortak temellerine ilişkin bir kuram gelişmeye başlamıştır. Bu ortak temeli oluşturan düzenek ilk atanın öldürülmesi öyküsünde, Oidipus karmaşasının bir yansımasında görülmekteydi. Freud'a göre her küçük oğlan çocuk babasını öldürmek ve annesiyle evlenmek gizli dileğini yenmek zorundaydı. Bu sorunu başarıyla atlatabilirse babanın tasarımını kendi içine alır, böylece üstbeni kurulmuş olur ve sonunda normal bir olgunluk ve erişkinliğe ulaşabilirdi. Eğer bunda başarısız olursa nevroz kaçınılmazdı. Bu olgu dizgisi her insanın kaderinde vardı. Ama bu bireysel kader insanlığın tarihöncesinde gerçekleşmiş bir olayın yansımasından ibaretti. Binlerce yıl önce insanlar sürüler halinde zalim bir atanın sultası altında yaşamaktaydı. Bu ata, sürünün bütün kadınlarını kendi elinde tutup, yetişkin oğullarını sürü dışına atıyordu. Bu dışa atılan oğullar ayrı bir toplulukta, eşcinsel duygular ve davranışlarla yaşamak zorundaydılar. Bir rastlantıyla, ya da amaçlı olarak oğullar bir fırsat bulup babalarını öldürdüler ve yediler. Böylece öfkeleri doymuş fakat aynı zamanda totemcilik de başlamış oldu. Atayı temsil eden totem hayvanını, atanın kendisiymiş gibi sayıyor, fakat belli zamanlarda onu öldürerek yiyorlardı. Babalarını öldürdüklerinde onun kadınlarını almaya cesaret edememişlerdi. Bunun nedeni bir yandan babaya geç bir itaat, ama öte yandan asıl bu kadınların paylaşılması amacıyla erkeklerin birbiriyle boğuşmaya girebilecekleri korkusuydu. Bunlar baba katli ve ensest yasağıydı. Bu, insan uygarlığının, ahlak ve dinin başlangıcı, aynı zamanda da Oidipus karmaşasının öncülüydü.

İnsanlığın ilkel dönemlerde, erkek bir tiranın yönetimi altmda, sürüler halinde yaşadığı düşüncesi, Darwin'in bir varsayımıydı. J. J. Atkinson (1903), Darwin'in bu düşüncesini alıp işleyerek genişletmişti. Ona göre; babanın, rakibi olan oğullarını sürü dışına sürmesi sonucunda birbirinin yakınında yaşayan iki küme oluşmaktaydı. Birinde baş erkek, elde edilmiş olan kadınlar, kendi

kızları ve her iki cinsten çocuklar bulunmaktaydı. Öbüründe de olasılıkla bir poliandri durumunda yaşamakta olan sürülmüş oğullar bulunuyordu. Bu sürgün erkeklerden bir bölümü kendilerini babadan daha güçlü hissettikleri zaman ona saldırıp öldürdüler ve yediler. Aralarındaki en güçlü genç erkek babanm yerine geçti. Bu savaş durmadan yinelenebilirdi ama Atkinson'a göre günlerden bir gün babanın kadınlarından biri onu, günü gelince yerini almak üzere oğullarından birini saklamaya ikna edebildi. Tek koşul oğulun babanın kadınlarına dokunmaması olacaktı. Ensest yasağının başlangıcı bu olaydı. Freud ayrıca semitik kültürlerin kökenine ilişkin William Robertson Smith'in (1970) kuramından da etkilenmişti. Buna göre insanlar küçük klanlar halinde totem inancı ve kurallarıyla yaşamaktayken o totemi belli zamanlarda öldürüp ortak ziyafetlerde yemekteydiler. Aslında o sıralarda henüz yeni olan etnolojik ve antropolojik araştırmalar son derecede büyük ilgi çekiyordu ve bu türden varsayımlar her yandan pıtrak gibi fışkırıyordu. Bu yüzden Freud'un bunların herhangi birinden, ya da birçoğundan etkilenmiş olması da olasıdır.

Buna ek olarak o çağa denk gelen önemli bir olay tam da bu eskiye ilişkin varsayımların çağdaş bir versiyonu gibiydi. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1908 devrimiydi. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu o güne kadar yüzyılın en korkunç despotu olan bir sultanın, II. Abdülhamid'in sultası altında bulunuyordu. Avusturya-Macaristan'a komşu bu dev ve çağdışı imparatorluk, bütün Avrupa'da olduğu gibi onunla çatışmalı bir dostluk içinde yaşamaya çalışan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu aydınlarının da müthiş ilgisini çekiyordu. Benzeri bir patriyark tarafından yönetilmekte olan Rusya'nın ve iyi baba figürü sunan Büyük Frederik'le Bismark'm egemenliğindeki Almanya'nın tehditleri arasında Avusturya-Macaristan yıllarca tonton bir imparatorun ve onun halk tarafından ilgi ve sevgi gören ailesinin egemenliği altında ikili duygular içindeydi. Bu arada Balkanlar'daki bütün Yahudiler, Osmanlı sultanına karşı daha da karmaşık duygular taşıyorlardı. Avusturya-Macaristan Yahudileri ve Rus Yahudileri hiçbir zaman normal vatandaşlık sıfatını bile kazanamazken Safarim denilen Osmanlı Yahudileri bütün Balkan ülkeleri ve bu arada Avusturya-Macaristan topraklarında da Osmanlı sultanının kişisel

himayesi altında, neredeyse diplomatik sayılabilecek bir dokunulmazlık ve dolayısıyla da büyük bir refah içinde yaşamaktaydılar. Kendisi de bir Galiçya Yahudi ailesinden gelen Freud için de sultan, herkese karşı zalim olan, ama kendilerinin bir bölüm kardeşlerini öbür zalimlere karşı koruyan bir baba figürü oluşturmaktaydı. Bu despot bütün tebaası üzerinde yaşam ve ölüm yetkisini tek başına elinde tutmakta, bir kısım azınlıklarla birlikte kendi öz oğullarını da acımadan öldürmekte (o sırada Bulgar, Ermeni ve Yunanlıların azınlık-bağımsızlık hareketlerine karşı olan tenkiller Avrupa'ya korkunç katliam haberleri olarak gitmekteydi; ayrıca zindanlarda boğulan Türk aydınlarının haberlerini de Avrupa büyük bir duygusal paylaşımla almaktaydı), hareminde de binlerce kadını kendi keyfi için tutmaktaydı. 1908'de "oğullar zalim babaya karşı bir olup ayaklandılar". Genç Türkler sultanı tahttan indirerek ulusal bir toplum düzeni kurdular. Osmanlı İmparatorluğu'nda sanatların ve düşüncenin bir anda yeşerip geliştiği gözlendi. Böylece tam da etnologların ilkel atanın katline ilişkin söyledikleri ilgiyi çekmekteyken, bu efsane Avusturya aydınlarının gözlerinin önünde yineleniyordu. Bu durum, benzeri kuramsal düşüncelere karşı kuşkusuz ki daha az eleştirel bakılmasına, bu mitin daha kolay kabul edilmesine yol açmış olabilir (Ellenberger, 1970).

Freud'a göre totem inançlarından sonra gelişmiş olan dinler için de aynı köken, insanlığa bir daha hiç huzur vermeyen aynı olay geçerliydi. İnsan toplumu "birlikte işlenmiş suçun suç ortaklığı üzerinde, din suçluluk duygusu ve pişmanlık üzerinde, ahlak da kısmen böyle bir toplumun gereklilikleri, kısmen de suçluluk duygusundan ileri gelen tövbe duygusu üzerinde durmaktadır". *Totem ve Tabu*'nun sonunda Freud ilkel sürü ile bugünkü insanlık arasında yeniden köprüler kurmaya çalışmakta, bunu, "bir kimsenin ruhsal yaşamındaki aynı ruhsal süreçleri yaşamakta olan" kitle ruhunda aramaktadır. Ruhsal süreçler bir sonraki kuşaklarda da, belki doğrudan açıklamalar ve doğrudan geleneklerle sürmektedir. Ama bir neden de psişik yatkınlığın kalıtımla geçişidir. Her insan, kendi bilinçdışında diğer insanların tepkilerini yorumlamak, yani başkalarının kendisinin duygu kabarmalarından almış oldukları izlenimleri geri çevirebilmek için belli bir aygıta sahiptir. Bütün âdetlerin, törenlerin ve usullerin bilinçdışı anlaşılabil-

mesi, bunların kökeni büyük atayla olan ilişkilerde yatsa bile, yeni kuşakların da aynı duygu mirasını taşımalarını sağlamaktadır. En sonunda da Freud, ilkellerin acaba psişik gerçeği, yani fantaziyi, gerçeğin yerine koymuş olup olamayacaklarım, yani gerçekte sürünün atasını hiç öldürmemiş olmalarının mümkün olup olmadığını sormaktadır. Burada nevrotik kişinin ilişkilerini tartışır. Çocuktan başlayarak nevrotik insanın düşmanca ve canice dürtüleri kendi güçsüzlüğünden dolayı hiç uygulayamayacağı, bunu ancak fantazilerinde yaşatacağı, ama belki de ilkel insanın bu fiili gerçekten de işlemiş olabileceği sonucuna varır.

Freud'un toplum psikolojisi üzerine yazıları 1921'de yayımlanan *Kitle Psikolojisi ve Ben Analizi* ile devam etti. Burada Freud, özerk bir toplum güdüsünü reddeden bir sosyoloji taslağı öneriyor ve toplumsallık güdüsü yerine libido kuramını öne sürüyordu. Söz konusu çalışmasında Le Bon, MacDougall ve Trotter'in kuramlarını tartışmaktaydı. Ona göre Le Bon'un kitle kuramı önderin gücünün gizini açıklayamıyordu. Kendisi libidonun bireyi önndere bağladığını ve onu bütün bireyselliğini bırakmaya yönlendirdiğini ileri sürüyordu. Geçici, örgütsüz kitlelerin yanı sıra dayanıklı ve yapay olan kitleler de vardı. Bunların örnekleri kilise ve orduydu. Burada bireyin öndere olan bağı bir sevgi bağıydı ve önderin de kendisini sevdiği aldanışıyla bu bağ güçlenmekteydi. Bireyler kendilerini önderle özdeşleştiriyorlar ve böylelikle ortak kimlikleriyle birbirlerine bağlanıyorlardı. Libidonun bu belirtileri daha temelde olan bir şeyi örtmekteydi. Bu örtülmekte olan da saldırgan dürtülerdi. Grup çöktüğünde saldırganlık şiddet boşalımları şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Ya da güvenin yitimi panik biçimini alan bir kaygıya yol açıyordu. Bireyleri gerçekten birbirine bağlayan, temeldeki imrenme ve saldırganlık duygularıydı. Popüler bir şarkıcı bir genç kız sürüsünü kendine çektiğinde, bu kızları birbirlerinin saçını başını yolmaktan alıkoyan tek şey, onların o genç adama karşı ortaklaşa duydukları hayranlıktı. "Sosyal duygular böylece önceden düşmanca olan duygunun, özdeşleşme niteliğinde olumlu bir yapışmasına dayanmaktadır... bütün bireyler hem eşit olmak, hem de bir kişi tarafından yönetilmek iste-

mektedirler." Freud'un bu sonucu, Hobbes'un toplumun kökenine ilişkin kuramından pek de farklı değildi. Thomas Hobbes'un 1651'de kaleme almış olduğu *Leviathan*, Freud'un aym düşünce sürecinde daha ileride de izlenebilecektir.

Kitle Psikolojisi ve Ben Analizi'ni esinlendirmiş olan en önemli dış etkinin ise I. Dünya Savaşı'nın sonunda 1918'de yüzlerce yıllık şaşmaz, yıkılmaz devletlerin, kesin egemen monarşilerin yıkılışı olduğu kuşkusuzdur. Freud o bir zamanların muhteşem K.u.K. monarşisinin* payitahtı olan, o güzelim Viyana'da imparatorluğun yıkılışını bütün ayrıntılarıyla yaşamıştı. Yıkılışın ardından gelen panik ve kargaşanın en yakın ve anlayan tanığıydı. Habsburg'ların veda etmesiyle birlikte koca imparatorluk unufak oluvermiş, Macaristan, Çekoslovakya, Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya, Yukarı Tiroller ve Galiçya Avusturya'dan kopmuş, başkente korkunç bir şaşkınlık ve korku çökmüş, sokak çarpışmaları, ayaklanmalar birbirini izlemişti. Öbür büyük imparatorluklar daha da beter durumdaydı. Almanya henüz durulmamıştı ve bulunduğu tünelin ucunda da henüz hiçbir ışık görünmüyordu. Rusya büyük bir devrimle Romanoff'ları başından atmış, ama ardından son derecede kanlı bir iç savaşa düşmüştü. Osmanlı İmparatorluğu da yıkılıp gitmiş ve imparatorluğun temel unsuru olan Türkler bir kurtuluş savaşı sürdürüyordu. Ama o imparatorluktan kopmuş olan topraklarda durum feciydi.

Daha önce de, 1871'de Prusya-Fransa Savaşı ve Paris Komünü sonrasında Batı Avrupa'da benzeri bir karamsarlığın ortaya çıktığı, isyanlar ve bölgesel savaşların birbirini izlediğine ilişkin olarak da çeşitli görüşler ileri sürülmüştü. Filozof Hyppolite Taine Fransız devriminin tarihini yazmış ve ayaklanmalarla toplu katliamların sosyal ve psikolojik nedenleri üzerinde durmuştu. Taine'in düşünceleri ve bulgularını Fransa'da Gabriel Tarde "Les Lois de l'imitation" ve "Les crimes des foules" adlı yazılarında, İtalya'da da Scipio Sighele yazılarında işleyip geliştirmişlerdi. Tarde, taklit adını verdiği bir intrapsişik olgu düşünmekteydi. Taklit bi-

* K.u.K.: *König und Kaiser*: Kral ve İmparator: Avusturya-Macaristan devlet sistemine göre imparatorun unvanı. Habsburg hanedan monarşisi bu sıfatla anılır.

linçli ya da bilinçsiz olabilirdi. Bireylerde olduğu kadar gruplarda da ortaya çıkabiliyordu. Ona göre baba, oğlu için ilk tanrı, ilk rahip ve ilk modeldi. Oğulun babayı taklidi toplum biçimlenişinin köklerinde yatan ilk olguydu. Bu süreç baskı ya da zora değil prestije dayanmaktaydı. Prestij de Tarde'a göre hipnotizme benzeyen bir durumdu. Zekâya ya da istem gücüne değil, irdelenemez bir fiziksel çekime bağlıydı. Ve bu çekimin "olasılıkla cinsellikle görünmez bir bağlantısı olabilirdi". Tarde sevgi ya da öfkeyle bir araya gelen kalabalıklardan söz ediyordu. Sighele de hiçbir kitlesel olgunun kalabalıkların tarihsel ve sosyal içeriği ve özgün kompozisyonu hesaba katılmaksızın anlaşılamayacağını belirtiyordu. Tarde, Taine ve Sighele'nin bu görüşlerini Le Bon almış, aşırı basitleştirmiş ve *Psychologie de foules* (Kalabalıkların Psikolojisi) adlı yapıtında sunmuştu. Ona göre kalabalığa katılan bir kimse kendi bireyselliğini bırakmakta ve kalabalıktan bir parça "kalabalık ruhu" ödünç almaktaydı. Bu durum ancak insanlığın ilkel bir zihinsel konumuna hipnozda olduğu gibi gerilemiş olmakla açıklanabilirdi. Le Bon bu kavramını tarihteki çeşitli olay ve öykülere uygulamaktaydı. Bu kitap çağında çok büyük bir başarı kazandı. Çoğu için bu basitleştirilmiş kuramsı düşünceler tartışılmaz bilimsel gerçekler olarak kabul edilivermişti. (Şimdi bile özellikle sağ kanatta buna ilişkin, bu kitaptan yansıyan düşünceler bilimsel veriler gibi kullanılmaktadır.) İşte Freud'un yaklaşımı Le Bon'a karşı çıkmaktadır. Buna karşılık yakından irdelendiğinde Freud'un Tarde'a yaklaştığı sezilebilir. Tarde'ın taklit (*imitation*) dediğine Freud özdeşleşme (*identifikation*) demekte ve düşüncelerinin çoğu da Tarde'ın psikanalitik kavramlarla anlatılmışını andırmaktadır.

1920 ve 1923'te art arda yayımlanmış olan *Jenseits des Lustprinzips* (*Haz İlkesinin Ötesinde*) ve *Das Ich und das Es* (*Ben ve İd*) adlı yapıtlar Freud'da yeni bir dönemeç oluşturmaktadır. Burada önceki bilinç, bilinçdışı, bilinçaltı gibi topik ayrımlar bırakılıyor, haz-hoşnutsuzluk gibi zıtlıkların önemleri azalıyor, libido kuramı, Oidipus karmaşası bile biraz kenara çekiliyordu. Artık yeni bir yapısal model, İd, Ben ve Üstben'den oluşan katmanlar modeli öne geçiyordu. Freud'un bu son modeli o tarihten ölümüne kadar bütün klinik olgu çalışmalarında ön planda kalmıştır. Psikanalizin

bundan sonraki gelişiminde de, bütün çatışma ve savunmaların mekânı olan Ben birinci önemdeki yerini sürdürecektir. İd ve Üst-ben, tıpkı dış stres ve travmalar, dürtüler ve güdüler gibi çok önemli faktörlerdi. Fakat Ben bütün bu etkileşimlerin olup bittiği sahne ve atölyedir. Freud'un son günlerinden başlayarak, psikanaliz okuluna Ben-analizi ve daha sonra da Kendilik kavramı hâkim olacaktır.

İşte bu önemli dönüşümle birlikte Freud'un toplum ve uygarlığa bakışında da çok önemli kilometre taşları ortaya çıkar. Bunlardan en önemli iki tanesi 1927'de yazılmış olan *Die Zukunft einer Illusion* (*Bir Yanılsamanın Geleceği*), öbürü de 1930'da yayımlanan *Das Unbehagen in der Kultur* (*Uygarlığın Huzursuzluğu*) adlı yapıtlardır.

Bir Yanılsamanın Geleceği'nde Freud uygarlığımızın, özellikle de aşılması gereken bir "çocuksuluk artığı" (*ein Stück Infantilismus*) olan dinsel tasarımların varlık ve işlevlerinin geleceğini ele almaktadır. Bu elbette psikanalizin bir toplum eleştirisi ve uygarlık eleştirisi etkisi yapabilmek amacı açısından önemlidir. Freud "analizin bilimsel etkisini tıbbi etkisinden daha önemli saydığını ve terapide de onun aydınlatma ve yanlışlıkların açığa çıkarılmasıyla kitle etkisinin, tekil insanların tedavisinden daha etkili olduğunu" sık sık belirtmekteydi (Freud/Pfister, 1963).

Freud'a göre dinsel tasarım ve algılamalar "bir uygarlığın servetinin belki de en önemli parçasıdır". İnsan uygarlığını "insanların doğanın güçlerine egemen olabilmek için ve onun ürünlerine insanların gereksinimlerini doyurabilmek amacıyla el koyabilmek, öte yandan gereken bütün düzenekleri insanların birbirleriyle olan ilişkileri ve özellikle de ulaşılabilen ürünlerin paylaşımı için düzenleyebilmek üzere kazanmış oldukları bütün bilgi ve beceriler" olarak tanımlamaktadır. Böyle bir uygarlık becerisi Freud'a göre yalnızca bir iş becerisi değil, aynı zamanda tekil insanların, diğerlerinin hatırı için, kendilerine acı gelse de dürtülerden vazgeçmeye katlanmalarını gerektirir. Böylelikle kendi toplum ve uygarlık karşıtı eğilimlerini aşacaklardır. Bu eğilimler insanların, kendiliklerinden çalışmaktan ve kendi hırslarına karşı gerekçelerden hoşlanmamalarından ileri gelmektedir. Kendi dürtülerinin egemenliği için ileri çıkmış olan önderlerin etkisiyle uygarlaşan

bir davranışa zorlanılabileceğine ise Freud hiç inanmamaktadır. Bu bakımdan insanın eğitilebilirliği daha önemlidir. Eğitilebilirliğin sınırı da bir eksiklik, hastalıklı bir durum ya da aşırı büyük dürtü basmcı olabilir. Bu bakımdan insan uygarlığının en önemli tarafı maddi servet ve onun paylaşımı değildir. Uygarlıkta önemli olan, "katılanların moral ortamı" ve "ideal ve sanat yaratılmasına olan katılım"dır. Çünkü bundan narsisistik türden bir doyum ve ayrıca yapılan işten duyulan gurur şeklinde doyum sağlanabilir. Ayrıca katılanların belli bir uygarlık düzeyini paylaşıyor olmalarının verdiği bir doyum da vardır.

Uygarlık ve kültür üzerine bu düşüncelerin ardından Freud asıl konuyu, yani insanların, alt edilemeyen doğa ve kader karşısındaki çaresizliklerinin anlatımı ve aynı zamanda başa çıkma yöntemi olarak dinsel tasarımlarını ele alır. Böyle bir çaresizlik Freud'a göre sürekli bir korkuya ve doğal narsisizmin ağır bir zedelenmesine yol açar. Bu yüzden teselliye ve güvensizliğin giderilmesine gereksinim ortaya çıkar. "Daha ilk adımda bile kazancı büyüktür. Bu kazanç doğanın insanlaştırılmasıdır. Kişiliği olmayan güçlere ve kaderlere karışılamaz; bunlar her zaman yabancı kalır. Ama eğer unsurları arasında insan ruhundaki gibi tutkular söz konusuysa, eğer ölüm kendiliğinden olan bir şey değil de kötü bir istemin gücünden ise, doğada her tarafta insanın kendi toplumundan tanıdığı varlıklar dolaşıyorsa, o zaman insan derin bir nefes alabilir, kendini tümüyle yabancı bir ortamda bile tanıdık hissedebilir, anlamsız korkusu üzerinde ruhsal olarak çalışabilir. Belki hâlâ savunmasızdır ama artık çaresizlik içinde felç olmuş değildir, en azından tepki gösterebilir; hatta belki savunmasız da değildir. Dışarıdaki şiddet uygulayan bu insanüstü varlıklara karşı, kendi toplumunda kullandığı çareleri kullanabilir, onları yanına çağırabilir, yatıştırabilir, kandırabilir, bu tür etkilerle onların gücünün bir kısmını çalabilir. Doğa bilimlerinin yerine böylece psikolojinin geçmesi yalnızca hemen rahatlama sağlamakla kalmaz, duruma daha fazla egemen olmanın yolunu da açar" (*Ges. Werke XIV*).

Bu durumun çocuk/ebeveyn, özellikle de çocuk/baba ilişkisinde bilinen bir örneği olduğundan, her iki durum arasında bağlantılar kurulması da çok doğaldır. Böylece doğa güçleri de, düş-

lerde olduğu gibi dileğe uygun olarak nitelik değiştirir; önce baba niteliği kazanır ve sonunda tanrılar haline gelir. Bu yalnız çocukluktan bir örnek değil, filogenetik örnek, yani insanlığın yüz binlerce yıllık geçmişinden gelen bir deneyimdir.

İnsanlığın, doğa güçlerine egemen olduktan sonra da korkuları sürdüğü için tanrılara gereksinim de sürer. Kaderin acımasızlığına, ölüm karşısındaki çaresizliğe karşı teselli bulabilmek, uygarlığa uyum sonucunda yüklenilmiş olan acıları azaltabilmek için tanrılara gereksinim vardır. Giderek bütün tanrıların paylaştığı temel güce sahip olan bir mutlak tanrı düşüncesi gelişir. Bütün hikmete, bütün iyiliklere ve bütün adalete sahip olan tek bir Tanrı ortaya çıkar. İnsan bütün öbür tanrıların ardına gizlenmiş olan asıl büyük gücü, doğanın ana çekirdeğini serbest bırakabilmiş olmaktan dolayı da üstelik gurur duyar. Gerçekte bu en baştaki Tanrı düşüncesine bir geri dönüştür. Artık Tanrı bir tek olunca bunu babayla özdeşleştirmek de çok daha kolay olur. Böylece babayla olan ilişkilerin içtenlik ve yoğunluğuna da yeniden ulaşılmış olur.

O halde dinsel tasarımların değeri yalnızca işlevlerinden değil aym zamanda içerdikleri gerçekliktendir. Freud işte bu psikolojik gerçekle ilgilenir ve dinsel öğretilere, ispatlanamaz oldukları için asla inamlmamaları gerektiği sonucuna varır. Bunlar deneyimlerin ya da düşüncenin sonuçları değil, yalnızca yanılsamalardır; insanlığın en eski, en güçlü, en zorlu dileklerinin doyumudur. Güçlerindeki giz, bu dileklerin gücüdür. Freud'a göre yanılsamanın mutlaka yanlış olması, yani gerçekleştirilemez ya da gerçeğe zıt olması gerekmez. Bu yönden hezeyandan farklıdır. Böylelikle Freud dinsel inanç öğretilerinin, bireylerin olduğu kadar insanlığın bütününü de etkiledikleri için, daha kesinlikle ispat edilebilmesini istemektedir. Bu noktadan başlayarak Freud tam anlamıyla bir aydınlanma dönemi bilgesi gibi davranmaya başlamaktadır. Eğitimin dindışı, hatta din karşıtı olması gerektiğini savunmaktadır. Böyle bir eğitim hiçbir inanca yer vermeyecek, yalnız akla dayanacaktır. Ona göre bu da bir yanılsama olabilir ama bu denenmelidir. Eğer böyle bir eğitim işe yaramazsa o zaman kesin olarak şu yargıya varılabilir: "İnsan zekâdan yana zayıf bir yaratıktır ve yalnızca dürtü dileklerinin egemenliğindedir." İnsanoğlunun "Evren'in büyüklüğü karşısında derinden dinsel duygulandığı" kavra-

mına da karşı çıkmakta ve onun ancak bir sonraki adımda, yani bu duyguya karşı imdat aramaya başladığı tepkisiyle dinsel olduğunu kabul etmektedir. "Buradan daha ileri gitmeyen, büyük evren karşısında insana verilen küçük role teslim olan kişi, kelimenin tam anlamıyla dinsiz sayılmalıdır." Öğrenmek ve araştırmak için uğraşmaktan başka Freud'un insanlar için önerdiği ve koşul olarak kabul ettiği bir şey "insan sevgisi" olmalıdır. Bu insan sevgisinden ne anladığını ise 1926'da Romain Rolland'a yazdığı bir övgü yazısında şöyle anlatmaktadır:

"Ben kendim insan sevgisine, duygusallıktan ya da ideallerden dolayı değil, soğukkanlı, ekonomik nedenlerden tutunuyorum, çünkü bizlerin dürtü donanımımız ve çevremizin koşullarında insan türünün yaşamda kalabilmesi için en az teknik kadar vazgeçilemez buluyorum" (*Ges. Werke XIV*).

Bir Yanılsamanın Geleceği yapıtıyla Freud kuşkusuz ki militan-savaşçı-devrimci kimliğini takınmış bulunuyordu. O güne kadar geniş bir araştırmacı ve kuramcı düşünür bilimadamları kadrosunun yardımıyla, sayısız klinik olgu ve araştırmayla, kuram tasarım ve taslaklarıyla gelişmiş olan psikanaliz artık son adımına, toplum psikolojisi yoluyla aydınlatma ve uyandırma işlevine girmiş bulunuyordu. Oysa zaman durmamış, akmış ve insanlığı çok büyük bir yıkımın eşiğine kadar getirmiş bulunuyordu. Bir yandan Orta Avrupa'da yükselmekte olan faşizm doruğuna Alman ve Avusturya topraklarında yaklaşırken, öte yandan Avrupa'nın aristokrasi ve büyük burjuvasinin kokuşmuşluk ve çöküşü artık her yerde elle tutulur, gözle görülür hale gelmişti. İnsanlar bir savaşın yeniden olasılaşmış olduğunun farkındaydılar ve derinden derine bunun içe işleyen paniğini yaşamaktaydılar. Bu sırada Sigmund Freud, Goethe Ödülü'nü kazandı. Ödülü kendisine haber veren, Frankfurt Kent Yönetimi Sekreteri Dr. Paquett'in mektubunda da belirtildiği gibi ödül "bilimadamı, düşünür ve yazar sıfatları kadar devrimci sıfatına da" verilmişti. Aynı günlerde *Das Unbehagen in Der Kultur* yayımlandı. Metis bu kitapla işte Sigmund Freud'un doruk yapıtlarından biri olan bu yazıyı sunuyor.

Burada kitabın adı üzerinde kısa bir açıklama gerekebilir. Kitabın Almanca adı, düz ve basit bir çeviriyle "Kültürün Huzursuzluğu" şeklinde çevrilebilir. Oysa *kultur* sözcüğünün çeşitli dillerdeki kapsamı arasında kimi farklar bulunmaktadır. Fransız dili ve onun etkisiyle bizim dilimizde kültür, uygarlığın, eğitimle kazanılan rafine ürünlerinden yeterince faydalanılmışlık durumunu anlatmaktadır. Kültür bu bağlamda müzik, yazın, plastik ve görsel güzel sanatlar, insan bilimlerine ilişkin bilgiler, iyi tarih, iyi coğrafya, yeterince yabancı dil bilebilme yetilerini kapsayan bir kavramdır. Öte yandan "kültür mantarı" gibi yapaylık anlatan bir kullanımı da bulunmaktadır. Alman dilindeyse *kultur* çok daha geniş bir anlam ve bu arada biraz da özel bir anlam içermektedir.

Kökeni Latin dilindeki *colere* (yetiştirmek, bakmak) fiilinden türemiş olan *cultura* (tarım ve bakım) sözcüğünden gelen *die kultur*, Alman dilinin büyük sözlüğü *Duden*'e göre: 1. a) insanlığın yüksek gelişmişliğinin bir dışa vurumu olarak, bir topluluğun ruhsal, sanatsal, yaratıcı edimlerinin bütünlüğü; b) belirli bir topluluk tarafından, belirli bir bölgede, belirli bir çağ boyunca başarılmış olan özgün ruhsal, sanatsal, yaratıcı edimlerin bütünlüğü; 2. a) insanın uğraşı, anlatım ve edimlerindeki incelmişlik, eğitilmişlik; b) bir kimsenin eğitim görmüşlüğü; 3. a) arazinin ekime uygun duruma getirilmesi; b) (bir ürünü) yetiştirmek; 4. ekim; 5. belirli bir besi yerinde inceleme amacıyla yetiştirilmiş mikroorganizmalar anlamlarını taşımaktadır. Bu anlamlardan 2, 3, 4 ve 5. maddelerde gösterilenler dilimizde de aynen kullanılmaktadır. Ancak *Duden*'in 1. maddede gösterdiği ve böylelikle Alman dilinde ilk akla gelen kullanım biçimi, Türkçemizde o kadar ve aynı çağrışımları yapacak biçimde kullanılmamaktadır. Bunun nedeni Alexander von Humboldt gibi çok büyük bir bilimadamının, İbni Haldun'un yüzyıllar önce ortaya koymuş olduğu bakış açısını yeniden canlandırarak modern coğrafya, etnoloji ve hatta bir bağlamda sosyolojinin temellerini atmış olmasıdır. Tam aydınlanma çağının temsilcisi olan bu büyük düşünür "kültür" sözcüğünü bir özgün halkın, insanlığın ortak uygarlığına yapmış olduğu, diğer halklarınkinden farklı, özgün katkılarının bütünü olarak ele almış ve kültürler arasındaki yüksek ya da ilkel gibi farklılıkları tümüyle redde-

derek ilkel kavramına da karşı çıkmış, belirli bir teknoloji açısından daha geri gibi kabul edilegelen halkların aslında kendi çevrelerinin gereksinimleri bakımından tam elverişli, mükemmel kültürlere sahip olduklarını göstermiştir. Böylece onun dilinde *kultur* her insan toplumunun, çevresiyle baş edebilmek ve kendi ruhsal iç dünyasını da çevreyle uyumlulaştırmak için, teknolojik becerilere katmış olduğu bütün yüksek insani değerleri anlatmaktadır. Bu büyük Prusyalının getirmiş olduğu kavram, merkezi yönlendirmelerden büyük ölçüde etkilenen Alman diline bu şekilde girmiştir. Böylelikle Almanlar *kulturvölker* dedikleri zaman, yüksek kültürü olan ileri Batı uygarlığı ülkelerini değil, özgün bir uygarlığa sahip olan halkları kastederler. Örneğin Mayalar, Papualılar ya da Yakutlar birer *Kulturvolk*'turlar. Gene "Batı uygarlığı"nı anlatmak için de *Abendländische Kultur*'dan söz edilir. *Kulturschock* denildiğinde kastedilen, kültürü olmayan insanların kültürle karşılaştıklarında apışıp kalmaları değil, iki farklı kültüre ilişkin töre, âdet ve dünya görüşlerinin birbiriyle karşılaştıklarında yaşanan şaşkınlıktır.

Bu bağlamda Almanca *kultur* sözcüğünün karşılığı dilimizde en iyi olarak "uygarlık" olabilir. "Aztek uygarlığı", "Roma uygarlığı", "Mısır uygarlığı" bağlamında bir uygarlık. Bu yüzden kitabın adı *Uygarlığın Huzursuzluğu* olmuştur.

Freud'un din sosyolojisi ve psikolojisi üzerindeki çalışmaları 1933'te yayımlanan *Über eine Weltanschauung* (Bir Dünya Görüşü Üzerine) ve son olarak da 1939'da, ölümünden az önce yayımlanmış olan *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (*İnsan Musa ve Tektanrılı Din*) adlı yapıtlarıyla sürmüştür.

Freud'un toplum, uygarlık ve dini eleştiren görüşleri onun psikanalitik uygulamalarından gelişmiştir. Bu görüşler psikanalize belki doğrudan bağlanamaz ama bunlar da psikanaliz gibi aydınlatıcı özellik taşımaktadırlar. Freud her zaman toplum, uygarlık ve dinin ancak bireyden yola çıkılarak ele alınabileceğini savunmuştur. Freud felsefi bir sistem oluşturmaya pek uğraşmamıştır; ama bu yapıtlarıyla tekil bilimsel verilerin insanlığın toplumsal, kültürel ve dinsel davranışlarının açıklamasına kolayca taşınabileceği ve aktarılabileceğine inancını göstermektedir. Aslında Sigmund Freud yaşamı boyunca felsefe yapmış, yani düşünmüş ve düşünce ve bulgularını akılla gerekçelendirmiştir. Bilgi kuramı açısından bakıldı-

ğında Freud her zaman Kant öncesi bir eleştirici gerçekçi olarak ele alınabilir. İnsan aklına ancak onu yalanlamak amacıyla yaklaşmıştır. Bütün bu çalışmalarında Freud sosyal bilimlere en küçük bir ödün vermemiştir. Bu tutumu görüşlerinin bugün özellikle eleştirilebilmesine yol açmaktadır. Ancak onun bilimsel çalışma yöntemi olarak kendi çalışmalarında da sadece psikanaliz yöntemini uygulamış olduğu unutulmamalıdır. Konulara psikanaliz yönteminin uygulanabilirliği ise, toplumbilimcilerin bütün karşı koymalarına karşın bugün geçerliliği kabul edilmiş bir görüştür. Ve uygulamada da etkisini göstermektedir. Bu bakımdan en azından üzerinde tartışmak ve Freud'un bütün eserlerindeki temel kavramları daha kapsamlı olarak kavrayabilmek için bu yapıtların okunup incelenmesi ve üzerlerinde tartışılması zorunludur.

KAYNAKLAR

Atkinson, J. J. (1903), *Primal Law*, Londra, Longmans.

Ellenberger, H. F. (1970), *The Discovery of the Unconscious*, New York, Basic.

Freud, S. (1907), "Zwangshandlungen und Religionsübungen", Ges. Werke VII, S. Fischer, Frankfurt/M., 1961.

____ (1912-13), "Totem und Tabu", *Ges. Werke, IX.*

____ (1920), "Jenseits des Lustprinzips", *Ges. Werke XIII.*

____ (1921), "Massenpsychologie und Ich-Analyse", *Ges. Werke XIII.*

____ (1923), "Das Ich und das Es", *Ges. Werke XIII.*

____ (1927), "Die Zukunft einer Illusion", *Ges. Werke XIV.*

____ (1933), "Über eine Weltanschauung", *Ges. Werke XV.*

____ (1939), "Der Mann Moses und die monotheistische Religion", *Ges. Werke XVI.*

Freud, S. ve Pfister, O. (1963), *Briefe* (1909-1939), yay. haz. E. Freud - H. Meng, S. Fischer, Frankfurt/M.

Smith, W. R. (1970), *Lectures on the Religion of the Semites*, aktaran Henri F. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious*, New York, Basic.

Uygarlığın Huzursuzluğu

I

İnsanların genelde yanlış kıstaslar kullandıkları; iktidar, başarı ve zenginlik için çabalayıp bunlara sahip olanlara hayranlık duyarken yaşamın gerçek değerlerini küçük gördükleri izlenimine kapılmaktan kendimizi alamayız. Ama böylesi genel yargılarda bulunurken, insan dünyasının ve onun ruhsal yaşamının renkliliğini unutma tehlikesine düşeriz. Büyüklükleri kitlenin hedef ve ideallerine tümüyle yabancı özellik ve işlerden kaynaklandığı halde çağdaşlarının takdirini kazanmış kimi insanlar vardır. Bu büyük insanları takdir edenlerin yalnızca bir azınlık oluşturduğuna, çoğunluğun bunların farkında bile olmadığına inanma eğilimine kolayca kapılırız. Ancak bu, insanların düşünceleriyle eylemleri arasındaki uyuşmazlıklar ve arzularının çeşitliliği yüzünden, o kadar da basit olmasa gerek.

Bu büyük insanlardan biri mektuplarında bana bir dost olarak hitap ediyor. Kendisine dini bir yanılsama olarak ele alan kısa yazımı göndermiştim; o da yanıtında din hakkındaki yargıma tümüyle katıldığını ama dindarlığın esas kaynağını takdir edemeyişimden üzüntü duyduğunu belirtti. Ona göre bu kaynak kendisini hiç terk etmeyen, pek çok kişi tarafından doğrulandığına tanık olduğu ve milyonlarca insan tarafından da hissedildiği tahmin edilebilecek, kendine has bir duyguymuş. "Ebediyet" duyumu olarak adlandırmak istediği, sınırsız, uçsuz bucaksız, adeta "okyanusvari" bir duygu. Bu duygu tümüyle öznel bir olgu olup bir inanç meselesi değilmiş; kişinin ölümsüzlüğünün teminatıyla bir ilişkisi

yokmuş ama çeşitli kiliseler ve dinsel sistemlerin ele geçirdikleri, belirli kanallara aktardıkları ve ayrıca tabii ki tükettikleri dinsel enerjinin kaynağıymış. İnsan tüm inanç ve yanılsamaları reddetse de salt bu okyanusvari duygu nedeniyle kendini haklı olarak dindar sayabilirmiş.

Yanılsamanın büyüsünü bir zamanlar şiirsel bir dille yüceltmiş olan değerli dostumun görüşleri pek de küçümsenmeyecek zorluklar çıkardı bana.[1] Ben kendimde bu "okyanusvari" duyguyu bulamıyorum. Duyguları bilimsel olarak ele almak pek kolay bir iş değildir. Duyguların fizyolojik belirtilerini betimlemeye çalışabiliriz. Bunun yürümediği durumlarda –korkarım okyanusvari duygu da böyle bir özellikten yoksundur– yapılacak tek şey bu duyguya çağrışımsal olarak karşılık düşen en yakın imge içeriğine başvurmaktır. Eğer dostumu doğru anladımsa, demek istediği şey orijinal ve hayli garip bir şairin kahramanına, kendi seçimi olan ölüm karşısında sunduğu tesellinin aynısı: "Bu dünyadan düşemeyiz."[2] Yani dış dünyanın tümüyle, çözülmez bir bağlılık, birliktelik duygusu. Benim için ise bu daha çok entelektüel bir içgörü niteliği taşıyor; tabii ki buna eşlik eden bir duygu tonu yok değil, ama benzer kapsama sahip diğer düşünsel edimlerde böyle bir duygu tonu bulunur. Kendime baktığımda, böylesi bir duygunun birincil önem taşıması bana ikna edici gelmiyor. Ama bu yüzden başkalarında gerçekten ortaya çıktığını inkâr etmeye hakkım yok. Ancak bu duygunun doğru yorumlandığı ve bütün dinsel gereksinmelerin *fons et origo*'su* olarak kabul edilmesi gerektiği şüpheli.

Sorunun çözümünü kökten etkileyecek bir şey sunabilecek değilim. İnsanın, çevresiyle bağlantısından, dolaysız, daha baştan buna yönelmiş bir duygu aracılığıyla haberdar olması fikri öylesine garip ve psikolojimizin dokusuna yerleştirilmesi o denli güç

* köken ve kaynak. –*ç.n.*

1. [1931'de eklenen dipnot] Liluli, 1923 [1919]. *La vie de Ramakrishna* [1929] ve *La vie de Vivekananda* (1930) adlı kitapların yayımlanmasından sonra, metinde adı geçen dostumun Romain Rolland olduğunu gizlememe gerek kalmadı.

2. D. Chr. Grabbe, *Hannibal*: "Evet, dünyadan düşecek değiliz. Üzerindeyiz bir kez."

bir şey ki, bu duyguyu psikanalitik, yani gelişimsel olarak açıklamaya girişmek yerinde olacaktır. O zaman da şu düşünce süreciyle karşı karşıya kalırız: Normalde kendilik duygusundan, kendi benimiz duygusundan daha sağlam hiçbir şey yoktur bizim için. Bu ben, kendi başına ayakta duran, bütünlüklü, diğer her şeyden kesin biçimde ayrılmış bir şey olarak görünür bize. Ancak bu görüntünün bir aldatmaca olduğunu, benin daha çok, içeriye doğru, keskin bir sınır çizgisi olmaksızın id olarak tanımladığımız bilinçsiz bir ruhsal varlığa bağlanacak şekilde devam ettiğini ve bu ide adeta bir ön cephe görevi gördüğünü, benin id ile ilişkisi hakkında bize daha pek çok bilgi vermesini beklediğimiz psikanalitik araştırma sayesinde öğrendik. Ama ben, en azından dışarıya karşı net ve keskin sınır çizgileri çeker gibidir. Ancak, her ne kadar alışılagelmedik olsa da hastalıklı olduğuna hükmedemeyeceğimiz bir durumda, benin bu tutumu değişir. Aşkın doruklarında ben ile nesne arasındaki sınır silinme tehlikesi gösterir. Âşık olan kişi, duyularının tüm tanıklıklarının aksine, "ben" ile "sen"in bir olduklarını iddia eder; bu birlik hakikaten bir olguymuş gibi davranmaya da hazırdır. Fizyolojik bir işlev tarafından geçici olarak askıya alınabilen bir şey tabii ki hastalıklı süreçler tarafından da bozulacaktır. Patoloji, benin dış dünyayla arasına çizdiği sınırların belirsiz hale geldiği ya da sınırların gerçekten hatalı çekilmiş olduğu pek çok durumu gözlerimizin önüne serer; kendi bedenimize ait uzuvların, hatta kendi ruhsal yaşamımızın kimi parçalarının, algılarımızın, düşüncelerimizin, duygularımızın sanki yabancı ve bene ait değilmiş gibi göründüğü durumlar ve ayrıca açıkça bende ortaya çıkmış olan ve ben tarafından kabullenilmesi gereken şeylerin dış dünyaya atfedildiği durumlar vardır. O halde ben-duygusu da bozukluklara açıktır ve benin sınırları sabit değildir.

Şöyle de düşünebiliriz: Yetişkinlerin ben-duygusu en baştan beri aynı şey olmuş olamaz. Ben-duygusu, elbette kanıtlanamayan, ancak büyük ölçüde yeniden kurulabilen bir gelişme sürecinden geçmiş olmalıdır.[3] Süt çocuğu kendi benini, kendisine oluk

3. Bkz. Ferenczi'nin ben-gelişimi ve ben-duygusu üzerine çok sayıdaki çalışması, "Gerçeklik Duygusunun Gelişme Aşamaları"na (Ferenczi, 1913), P. Federn'in 1926, 1927 ve sonraki katkıları.

oluk akan duyumların kaynağı olan dış dünyadan henüz ayırmaz. Bunu yavaş yavaş, çeşitli uyarılar sayesinde öğrenir. Süt çocuğu üzerinde en büyük etkiyi yapan, ileride kendi organları olduğunu keşfedeceği kimi uyarı kaynakları kendisine her zaman duyumlar gönderebilirken –aralarında en arzulanan şey olan anne memesinin de bulunduğu– kimi uyarı kaynaklarının kendisinden bazen uzaklaşması ve ancak yardım talep eden bir çığlık aracılığıyla geri getirilmesi olsa gerekir. Böylelikle ilk kez benin karşısına "dışarıda" bulunan ve ancak özel bir eylem sayesinde ortaya çıkmaya zorlanan bir "nesne" gelmiş olur. Benin genel duyumlar yığınından ayrılmasına –yani bir "dışarı"nın, bir dış dünyanın varlığını tanımasına– yol açan bir başka şey de, sınırsız bir biçimde hüküm süren haz ilkesini askıya alan ve kaçınmaya yol açan sık, çeşitli ve kaçınılmaz olan acı ve keyifsizlik duyumlarıdır. Böylesi keyifsizliklerin kaynağı olabilecek her şeyi benden ayırma, dışarı atma, yabancı ve tehditkâr bir dışarının karşısına saf bir hazbeni koyma şeklinde bir eğilim ortaya çıkar. Bu ilkel haz-beninin sınırları kaçınılmaz olarak deneyim tarafından düzeltilir. Haz verici olmaları nedeniyle yitirilmek istenmeyenlerin bir kısmı ben değil nesnedir; dışarı atılmak istenen kimi acıların ise benden ayrılmaz olduğu, iç kaynaklı olduğu ortaya çıkar. Duyusal edimlerin amaçlı kullanımı ve uygun kas hareketleri aracılığıyla içsel –bene ait olan– ile dışsal olanın –dış dünyadan kaynaklananın– ayırt edilebileceği bir yöntem öğrenilir; böylece gelişimin bundan sonrasına hâkim olacak olan gerçeklik ilkesinin yaşama geçirilmesine doğru ilk adım atılmış olur. Bu ayrım doğal olarak, kendini hissedilen ve tehdit niteliğindeki keyifsizlik veren duyumlara karşı savunma şeklindeki pratik amaca hizmet eder. Benin kendini içeriden gelen keyifsiz uyarımlara karşı savunmak için kullandığı yöntemlerin, dışarıdan gelen keyifsizliğe karşı kullandıklarından farklı olmaması ciddi patolojik bozuklukların çıkış noktasıdır.

Ben kendini dış dünyadan işte böyle ayırır. Daha doğrusu, başlangıçta ben her şeyi içerir, daha sonra kendinden bir dış dünya kesip atar. Yani şimdiki ben-duygumuz hayli geniş kapsamlı, hatta her şeyi içeren, benin çevresindeki dünyayla daha içten bir bağlılığına karşılık düşen bir duygunun büzüşmüş bir kalıntısıdır sa-

dece. Bu ilksel ben-duygusu pek çok insanın ruhsal yaşamında varlığını –az ya da çok– sürdürse bile, bu duygu olgunluk çağının daha dar ve daha keskin sınırlı ben-duygusunun yanında, sanki bir çiftin diğer parçası olarak yer alacaktır; bu duyguya uygun imgesel içerikler de, dostumun "okyanussal" duyguyu açıklarken bahsettiği, evrenin tümüne bağlı olma ve sınırsızlık duygusu olacaktır. Kökensel olanın, kendisinden gelişmiş olan daha sonraki aşamanın yanı sıra varlığını sürdürdüğü savında bulunmaya hakkımız var mıdır?

Kuşkusuz evet: Böylesi bir durum ruhsal alanda ya da diğer alanlarda yadırgatıcı değildir. Hayvanlar âlemi söz konusu olduğunda, en gelişmiş türlerin en aşağı türlerden kaynaklanmış olduğu varsayımında ayak diriyoruz. Gene de bütün basit yaşam biçimleri bugün hâlâ varlıklarını sürdürmektedir. Dinozor türü yok olup gitti ve yerini memelilere bıraktı, ama bu türün gerçek bir temsilcisi olan timsah hâlâ yaşamaktadır. Bu fazla uzak bir benzeşim olabilir, ayrıca yaşamakta olan aşağı türlerin genellikle bugünkü yüksek türlerin gerçek ataları olmamaları da bu benzeşimi zayıflatmaktadır. Ara basamakları oluşturan türler genelde yok olup gitmiştir ve ancak geriye yönelik tahminler sayesinde bilinirler. Ruhsal alanda ise, ilkel olanın, kendisinden kaynaklanan değişiklik geçirmiş halin yanı sıra varlığını sürdürmesi o denli sık görülür ki, bunu örneklerle kanıtlamak gereksizdir. Bu çoğu zaman bir gelişme farklılığının sonucudur. Bir tutumun, bir içgüdüsel itkinin nicel bir bölümü değişmeksizin korunmuşken, diğer bölümü sonraki gelişme aşamalarından geçmiştir.

Şimdi, daha genel bir soruna, ruhsal alanda korunma sorununa değinebiliriz. Bu sorun neredeyse hiç işlenmemişse de, zorunlu bir neden olmasa bile bir süreliğine üzerinde durulmayı hak edecek denli ilginç ve önemlidir. Unutmanın bellek izinde bir silinme yani bir yıkım olduğunu varsaymak gibi bir yanlıştan kurtulalı beri, ruhsal yaşamda bir kez kurulmuş bir şeyin yıkılamayacağı, her şeyin bir şekilde korunduğu ve uygun şartlar altında, örneğin uzun erimli bir gerileme sayesinde tekrar ortaya çıkarılabileceği şeklindeki karşıt varsayıma eğilim gösteriyoruz. Bu varsayımın içeriğinin ne olduğuna, başka bir alandan aldığımız bir benzeşim ile açıklık getirmeye çalışalım. Örnek olarak Ebedi Şehir'in

gelişimini ele alalım.[4] Tarihçilerin dediğine göre en eski Roma, Palatino üzerindeki çitle çevrili bir yerleşim birimi olan *Roma Quadrata* idi. Bunu tek tek tepelerdeki yerleşimlerin birleşmesinden oluşan *Septimontium* dönemi izledi. Bunun ardından Servian surlarıyla çevrili şehir, bunun ardından da, cumhuriyet ve erken imparatorluk dönemlerindeki dönüşümlerden sonra, imparator Aurelianus'un surlarıyla çevirdiği şehir geldi. Şehrin dönüşümlerini izlemeyi burada kesip, en mükemmel tarih ve topografya bilgileriyle donatılmış olduğunu varsaydığımız bir ziyaretçinin bugünkü Roma'da bu eski dönemlerden neler bulabileceğini soralım kendimize. Aurelianus surlarını, birkaç gedik haricinde neredeyse değişmemiş olarak bulur. Kimi yerlerde Servian surlarının kazılarla ortaya çıkarılmış olan kalıntılarını görür. Eğer yeterince bilgiye –günümüz arkeolojisinden daha fazlasına– sahipse belki bu surların bütün çizgisini ve *Roma Quadrata*'nın dış hatlarını şehrin görüntüsü içine yerleştirebilir. Bir zamanlar bu alanı işgal etmiş olan yapılardan ise ya hiçbir şey ya da pek az bir kalıntı bulur, çünkü bu yapılar artık yoktur. Cumhuriyet Roması hakkındaki en mükemmel bilgi bile, olsa olsa o dönemin tapınaklarının ve kamu yapılarının yerlerini söyleyebilmesini sağlayacaktır. Bir zamanlar bulundukları alanlarda şimdi yıkıntılar vardır, ama yapıların kendilerinin değil, yangınlar ve tahribatlar sonrasındaki onarımların kalıntılarıdır bunlar. Eski Roma'nın bütün bu kalıntılarının, Rönesans'tan bu yana geçen son birkaç yüzyıldır gelişen büyük şehrin karmaşası içine karışıp dağılmış olarak ortaya çıktığını ayrıca belirtmeye gerek yoktur. Eski şeylerin pek çoğu tabii ki şehrin ya da modern yapıların altında gömülü durmaktadır. Roma gibi tarihi şehirlerde geçmiş genellikle bu biçimde korunur.

Şimdi Roma'nın insanlara ait bir yerleşim mekânı değil de, benzeri ölçüde uzun ve zengin bir geçmişe sahip ruhsal bir varlık olduğu, yani içinde bir kez ortaya çıkan hiçbir şeyin yok olup gitmediği, önceki bütün aşamaların en son gelişim aşamasının yanı sıra varlıklarını sürdürdükleri gibi hayali bir varsayımda bulunalım. Bu, Roma söz konusu olduğunda, Palatino üzerinde impara-

4. Bkz. *The Cambridge Ancient History*, c. VII., 1928, "The Founding of Rome", Hugh Last.

tor sarayları ve Septimius Severus'un Septizonium'unun eskisi gibi yükselecekleri, St. Angelo Kalesi'nin mazgallarında, Gotların kuşatmasına kadar kaleyi süslemiş olan güzel heykellerin hâlâ o mazgallarda duracakları, vs. anlamına gelecektir. Ama dahası da var: Palazzo Caffarelli'nin durduğu yerde, Palazzo'nun yanı sıra Jupiter Capitolinus tapmağı bulunacaktı; hem de yalnızca imparatorluk dönemi Romalılarının gördükleri son şekliyle değil, Etrüsklerin mimari özelliklerini taşıyan ve çatı kenarları pişmiş topraktan süslerle bezenmiş haliyle orada duracaktı. Şimdi Coliseum'un bulunduğu yerde Neron'un yok olup gitmiş Domus Aurea'smı da hayranlıkla seyredebilecek, Pantheon alanında yalnızca Hadrianus'tan kalan bugünkü Pantheon'u değil, Agrippa'nm yaptırdığı ilk binayı da görebilecektik; hatta Maria Sopra Minerva Kilisesi ve bu kilisenin üzerinde yükseldiği eski tapınak da burada olacaktı. Şu ya da bu manzarayı görebilmek için, bakan kişinin sadece konumunu ya da bakış açısını değiştirmesi yeterli olacaktı belki de.

Bu fantaziyi daha fazla sürdürmenin bir anlamı olmadığı açık, çünkü akıl almaz, hatta saçma bir noktaya doğru götürüyor bizi. Tarihsel ardışıklığı mekânsal olarak sergilemek istediğimizde, bunu ancak mekânları yan yana sıralayarak yapabiliriz; aynı mekân iki içerik taşıyamaz. Yaptığımız deneme boş bir oyun gibi görünse de bir açıdan mazur gösterilebilir: Denememiz, ruhsal yaşamın kendine has özelliklerini çeşitli resim ve görüntülerle anlayamayacağımızı ortaya koyuyor.

Ayrıca bir itirazı da dikkate almamız gerek. Ruhsal geçmişi neden bir şehrin geçmişiyle karşılaştırdığımız sorulabilir. Geçmiş olan her şeyin korunduğu varsayımı, ruhsal yaşam için bile, ancak ruhsal organın sağlam kalması, dokusunun travma ya da yangı görmemiş olması şartıyla geçerlidir. Ama bu hastalık nedenlerine eş sayılabilecek yıkıcı etkiler, Roma'nınkinden daha az fırtınalı bir geçmişi de olsa, Londra gibi neredeyse hiçbir düşman saldırısı görmemiş de olsa, hiçbir şehrin tarihinden eksik olmamıştır. Bir şehrin en barışçı gelişimi bile yıkımları ve var olan yapıların yerine yenilerinin konmasını içerir; bu yüzden de ruhsal organizmayla şehri karşılaştırmak daha en baştan uygun olmayan bir seçimdir.

Bu itiraz karşısında geri çekiliyor ve çarpıcı bir karşıtlıktan vazgeçme pahasına, hiç olmazsa yakın bir karşılaştırma nesnesi

olan hayvan ya da insan gövdesine yöneliyoruz. Ama burada da aynı şeyle karşılaşıyoruz. Gelişimin erken dönemleri hiçbir şekilde korunmamış, malzemesini oluşturdukları sonraki dönemlerin içine karışıp gitmiştir. Yetişkin insanlarda cenini göremeyiz; çocuklarda bulunan timus bezi ergenlik sonrası yerini bağ dokusuna bırakarak kaybolur; erişkinlerin uzun kemiklerinde çocukluktaki kemiklerinin dış hatları belirlenebilirse de bunlar son şekillerini alana dek uzayıp kalınlaştıklarından çocuk kemikleri geçmişte kalmıştır. Sonuçta anlaşılan o ki, yalnızca ruhsal alanda bütün geçmiş evreler, son şeklin yanı sıra var olacak şekilde korunabilir ve bu olguyu görünür bir biçimde sergileyebilecek başka örneklerimiz yoktur.

Belki de bu varsayımda fazla ileri gidiyoruz. Belki de ruhsal yaşamda geçmişin korunabileceğini, *ille de* yok olması gerekmediğini iddia etmekle yetinmeliyiz. Ruhsal alanda bile –kural ya da istisna olarak– kimi eski şeylerin hiçbir süreçle tekrar kurulamayacak ve yaşama döndürülemeyecek denli silinmiş ya da tüketilmiş olması veya korunmanın genelde belli uygun koşullara bağlı olması da pekâlâ mümkündür. Bu mümkündür, ama bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz. Sadece ruhsal yaşamda, geçmiş olanın korunmasının garip bir istisnadan çok kural olduğu olgusuna sıkıca sarılabiliriz.

Pek çok kişide "okyanusvari" bir duygunun bulunduğunu kabul etmeye böylesine hazır ve bunu ben-duygusunun erken bir aşamasına bağlamaya eğilimli olunca bir diğer soruyla karşılaşırız: Bu duygu ne ölçüde dinsel gereksinmelerin kaynağı olarak görülebilir?

Böyle bir iddia bence ille de geçerli değildir. Bir duygunun enerji kaynağı olabilmesi ancak güçlü bir gereksinmenin dışavurumu olması halinde mümkündür. Dinsel gereksinmelerin bebeklikteki çaresizlik ve onun doğurduğu baba özleminden türetilmesi, özellikle bunun salt çocukluktan kaynaklanıp süren bir duygu değil, kaderin gücü karşısında duyulan endişe yüzünden sürekli korunan bir duygu olduğu göz önüne alındığında, bana reddedilemez geliyor. Babanın korumasına duyulan gereksinime benzer güçte bir başka çocukluk gereksinimi düşünemiyorum. Böylelikle, sınırsız narsizmin yeniden dirilişi gibi bir şeyi amaçlayabile-

cek okyanusvari bir duygunun rolü arka plana atılmış olur. Dinsel tutumun kaynağını araştırdığımızda çocukluktaki çaresizliğe kadar varırız. Bunun ardında daha başka şeyler de yer alıyor olabilir, ama bunlar şimdilik karanlıktadır.

Okyanusvari duygunun din ile sonradan bağlantılandırıldığını düşünebilirim. Bu duygunun düşünsel içeriğini oluşturan "evrenle bir olma", bize ilk dinsel teselli çabası gibi, benin, tehditkârlığını fark ettiği dış dünya kaynaklı tehlikeyi inkârının bir başka yolu gibi gelir. Bu ele gelmez niceliklerle uğraşmanın bana son derece zor geldiğini bir kez daha itiraf edeyim. Dinmek bilmez bilgi açlığının kendisini en duyulmadık deneylere sürüklediği ve sonuçta allame-i cihan haline getirdiği bir başka dostum, yoga egzersizleri sırasında dış dünyadan uzaklaşma, dikkati beden işlevlerine toplama, belli biçimlerde nefes alıp verme sayesinde kendisinde, ruhsal yaşamın en eski, çoktan üstü örtülmüş durumlarına gerileme olarak yorumladığı yeni ve genel duygular uyandırabildiğine beni temin etti. Bu dostum mistisizmin pek çok bilgeliğinin fizyolojik denebilecek temellerinin burada yattığını düşünüyor. Bununla, ruhsal yaşamın trans ve vecd gibi karanlıkta kalmış değişimleri arasında bir bağlantı olması akla yakın geliyor. Ancak benim içimden bir kez de Schiller'in dalgıcının sözlerini haykırmak geliyor:

"Ne mutlu orada, pembe ışığın içinde nefes alanlara."

II

"Die Zukunft einer Illusion" (Bir Yanılsamanın Geleceği) adlı yazım din duygusunun en derin kaynaklarından çok, sıradan insanın dinden ne anladığına ilişkindi; yani bir yandan bu dünyanın bilmecelerini imrenilecek bir eksiksizlikle anlaşılır kılarken bir yandan da ona şefkatli bir inayetin yaşamına göz kulak olacağı, ters giden bir şey olursa bunun öteki dünyada telafi edileceği teminatını veren öğretiler ve vaatler sistemine ilişkindi. Sıradan insan, kafasında bu inayeti iyice yüceleştirilmiş bir baba kişiliğinden başka bir şekilde canlandıramaz. Yalnızca böyle bir varlık insan evlatlarının gereksinimlerini bilebilir, onların ricalarıyla yumuşatılıp pişmanlık gösteren tavırlarıyla yatıştırılabilir. Bütün bunlar açıkça o denli çocuksu, o denli gerçekdışıdır ki, fanilerin büyük çoğunluğunun yaşamın bu şekilde yorumlanışını asla aşamayacağını düşünmek insansever bir ruhu acıya boğar. Bu dinin iler tutar tarafının kalmadığını kabul etmesi gereken günümüz insanlarının ne denli büyük bir kısmının, acınası ricat muharebeleriyle onu hâlâ savunmaya çalıştıklarını görmek daha da utanç vericidir. İnsanın, inananların arasına karışıp, dinin tanrısının yerine kişiliksiz, gölgemsi bir soyut ilke geçirerek onu kurtardıklarını sanan filozoflara "Tanrı'nın adını boş yere anmamalısın!" uyarısını yapası geliyor. Geçmişte bazı büyük insanlar bu şekilde davranmış olsalar bile burada onları örnek almak doğru değildir. Niye böyle davranmak zorunda olduklarını biliyoruz çünkü.

Sıradan insana ve din adıyla anılmaya layık tek örnek olan onun dinine geri dönelim. Önce büyük şair ve bilgelerimizden bi-

rinin, dinin sanat ve bilim ile ilişkisi üzerine söylemiş olduğu şu meşhur söz geliyor aklımıza:

"Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,
hat auch Religion;
wer jene beiden nicht besitzt,
der habe Religion!"[5]

Bu sözler bir yandan dini insanın en üstün iki eseri ile bir karşıtlık içine sokuyor, öte yandan da yaşamdaki değerleri açısından birbirlerinin yerini tutabileceklerini ya da birbirlerinin yerine geçebileceklerini iddia ediyor. Sıradan insanı dinden yoksun bırakmaya kalkacak olsak şairin desteğini alamayacağımız açık o halde. Şairin söylediklerini takdir etmek için değişik bir yol kullanalım. Sırtımıza yüklenen yaşam bizim için fazla ağırdır; pek çok acı, hayal kırıklığı ve üstesinden gelinemeyecek görevler içerir. Yaşamı çekilir hale getirmek için müsekkinlerden vazgeçemeyiz. (Theodor Fontane, çeşitli ikameler olmadan yaşayamayız, demişti.) Böylesi üç tür müsekkin vardır: zavallılığımızı küçümsememizi sağlayacak muazzam oyalanmalar, bu zavallılığı azaltacak dolaylı tatminler, bizi buna karşı duyarsızlaştıracak keyif verici maddeler. Bu türden bir şey kesinlikle gereklidir.[6] Voltaire, *Kandid*'in sonunda herkesin kendi bahçesiyle uğraşmasını söylediğinde oyalanmayı kastetmektedir; bilimsel uğraş da böylesi bir oyalanmadır. Sanatın sağladığı ikame niteliğindeki tatminler gerçeklik karşısında yanılsama olsalar da, ruhsal etkinlikleri, fantazinin ruhsal yaşamdaki sağlam yeri sayesinde, hiç de az değildir. Keyif verici maddelerse bedensel yapıyı etkiler ve kimyasını değiştirir. Dinin bu dizi içerisindeki yerini saptamak hiç de kolay değildir. Daha geniş kapsamlı bir araştırmaya girişmemiz gereklidir.

İnsan yaşamının amacının ne olduğu sorusu sayısız kere sorulmuştur; ancak şimdiye dek tatmin edici bir yanıt bulunamamıştır,

5. "Kim bilim ve sanata sahipse / sahiptir dine de; / Kim yoksunsa ikisinden de / sarılmalıdır dine!" Goethe, *Zahmen Xenien* (Yumuşak Yergiler) IX (Geride kalan şiirler).

6. Bunu, daha düşük bir düzeyde, Wilhelm Busch'un *Dindar Helen*'inde buluruz: "Derdi olanın içkisi de vardır."

belki de bulunması olası değildir. Bu soruyu soranların bazıları, bir amacının olmadığı ortaya çıkacak olursa, yaşamın kendi gözlerinde tüm değerini yitireceğini de eklemişlerdir. Ama bu tehdit bir şey değiştirmez. Bu tehdit pek çok örneğini bildiğimiz insani bir büyüklenmeden kaynaklandığı için, yaşamın anlamına dair sorunun yok sayılabileceği savında bulunur gibidir. Kaderleri insana yardım etmek olmadığı sürece, hayvanların yaşamındaki bir amaçtan bahsedilmez. Ama bu bile tutarlı bir görüş değildir, çünkü insanın hayvanların pek çoğuyla –betimleme, sınıflama, inceleme dışında– yapacak bir şeyi yoktur, ayrıca sayısız hayvan türü de insanların gözüne görünmeden yaşamlarını tamamlayıp yeryüzünden silinerek böylesi bir kullanımdan uzak kalmıştır. Yaşamın amacı sorusuna yanıt verebilecek olan yine yalnızca dindir. Yaşamın amacı fikrinin din ile doğrudan bağlı olduğuna hükmetmekten başka çıkar yol yok gibidir.

Bu yüzden, insanların kendi davranışları ile neyi yaşamlarının amaç ve niyeti olarak ortaya serdikleri, yaşamdan ne talep ettikleri, yaşamda neye erişmeyi arzuladıkları şeklindeki daha iddiasız bir soruya yöneliyoruz. Bu sorunun yanıtı hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak denli açıktır; insanlar mutluluğun peşindedir, mutlu olmak ve öyle kalmak isterler. Bu çabanın iki yönü, bir olumlu bir de olumsuz hedefi vardır. Bir yandan acı ve keyifsizliğin yokluğunu, öte yandan da yoğun haz duyguları yaşamayı ister. Dar anlamda "mutluluk" yalnızca ikincisiyle ilişkilidir. İnsanların eylemleri de, hedeflerin böyle ikiye ayrılmasına denk düşecek şekilde bu hedeflerden –esas olarak ya da yalnızca– hangisine ulaşmayı amaçladıklarına bağlı olarak, iki yöne doğru gelişir.

Görüldüğü gibi yaşamın amacını belirleyen şey yalnızca haz ilkesinin programıdır. Bu ilke en başından beri ruhsal aygıtın işleyişine hâkimdir; ilkenin hedefe uygunluğu şüphe götürmez, ancak programı bütün dünya ile, makrokozmos ile olduğu kadar mikrokozmos ile de çatışma içindedir. Uygulanması mümkün değildir, evrenin bütün oluşumları ona karşı çıkar; insanın "mutlu" olması gibi bir niyet "Yaradılış" planında yer almaz diyesimiz gelir. Dar anlamda mutluluk dediğimiz şey, iyice birikmiş gereksinmelerimizin daha çok ani bir tatmini olup doğası gereği yalnızca kısa dönemli bir görüngü olarak mümkündür. Haz ilkesinin özle-

mini duyduğu durumlardan birinin sürekli hâle gelmesi, yalnızca gevşek bir hoşlanma duygusu verir. Yapımız icabı yalnızca karşıtlıklardan yoğun bir zevk alabiliriz, sürekli durumlardan aldığımız zevk ise pek azdır.[7] Böylelikle mutluluk olanaklarımız zaten bünyemizle sınırlanmış olur. Mutsuzluk duymak ise çok daha kolaydır. Acı bizi üç yönden kuşatır: kaderi çöküş ve yok oluş olan, uyarı işaretleri olarak ağrı ve kaygıdan da yoksun kalmayan kendi vücudumuz; karşı durulmaz, acımasız, yıkıcı güçlerle bizi mahveden dış dünya ve son olarak da diğer insanlarla ilişkilerimiz. Bu son kaynaktan gelen acıyı belki de diğerlerinin hepsinden daha can yakıcı buluruz. Başka yerlerden kaynaklanan acılar kadar kaçınılmaz olsa da, bu acıyı gereksiz bir fazlalık olarak görme eğilimindeyizdir.

Bu acı ihtimallerinin baskısı altında, tıpkı haz ilkesinin dış dünyanın etkisi ile mütevazı gerçeklik ilkesine dönüşmesinde olduğu gibi, insanların mutluluk taleplerini törpüleme alışkanlığında olmaları; salt talihsizliğe uğramadıkları, acıları atlattıkları için kendilerini mutlu saymaları, acıyı azaltma sorununun haz edinme sorununu geri plana itmesi şaşırtıcı değildir. Biraz düşündüğümüzde, bu sorunun çözümünde çeşitli yollara başvurulabileceğini görürüz. Bu yolların hepsi de tek tek yaşama ilişkin bilgelik sunan okullar tarafından tavsiye edilmiş ve insanlarca da izlenmiştir. Her türlü gereksinimin sınırsızca tatmini en cazip yaşam tarzı olarak görünse de, böyle bir yaşam hazza öncelik tanıyıp ihtiyatı gözardı etmek demektir ve kısa bir süre sonra bedelini ödetir. Esas olarak keyifsizlikten kaçınmayı hedefleyen diğer yöntemler, özellikle ilgilendikleri mutsuzluk kaynaklarına göre birbirinden ayrılır. Ilımlı veya aşırı, tek yönden ya da birçok yönden işe girişen yöntemler vardır. İnzivaya çekilme, diğer insanlardan kendini uzak tutma, insan ilişkilerinden doğabilecek acılara karşı ilk akla gelen korunma yöntemidir. Anlaşılacağı üzere bu yolla erişilebilecek mutluluk, huzurun verdiği mutluluktur. Kendimizi korku duyulan dış dünyaya karşı savunmak için, eğer bu işi yalnız başına becermek istiyorsak, bir tür yüz çevirmeden başka hiçbir çare-

7. Hatta Goethe "Bir dizi güzel gün kadar çekilmez şey yoktur" uyarısında bulunur. Ancak abartılı bir ifade olabilir bu.

miz yoktur. Tabii ki daha iyi başka bir yol daha vardır: İnsan topluluğunun bir üyesi olarak, bilim önderliğindeki tekniğin yardımıyla doğaya karşı saldırıya geçmek ve onu insan iradesine tabi kılmak. Bu durumda herkesle birlikte herkesin mutluluğu için çalışılır. Ama acıdan korunmanın en ilginç yöntemleri, kendi organizmamızı etkilemeye uğraşanlardır. Sonuçta her acı sadece bir duyumdur, onu hissettiğimiz sürece var olur; bu hissediş de organizmamızdaki belli donanımlar sayesinde gerçekleşir.

Bu etkileme yollarının en kabası ama aynı zamanda en işe yarayanı kimyasal yol, yani keyif verici madde kullanımıdır. Hiç kimsenin bunun mekanizmasını tümüyle anlamış olduğunu sanmıyorum, ama gerçek şu ki, kan ve dokulardaki varlıklarıyla bize dolaysız haz duyumları sağlayan ya da duyumsayışımızı keyifsizlik verici uyarımları algılamaya elverişsiz hale gelmemize yol açacak şekilde değiştiren yabancı maddeler vardır. Bu iki etki yalnızca eşzamanlı olarak ortaya çıkmakla kalmaz, ayrıca birbirlerine sıkı sıkıya bağlı gibidir de. Ama kendi bedenimizin kimyasında da benzeri etkide bulunan maddeler bulunsa gerekir, çünkü en azından bir patolojide, manide, buna yol açacak herhangi bir madde verilmediği halde öforik durumların ortaya çıktığını biliyoruz. Ayrıca normal ruhsal yaşamımız da, keyifsizliğe karşı artan ya da azalan bir duyarlıkla paralel olarak seyreden, haz almanın kolaylaştığı ya da zorlaştığı durumlar arasında gidip gelir. Ruhsal süreçlerin bu kimyasal yönünün bugüne kadar bilimsel araştırma tarafından ele alınmamış olması üzüntü verici bir durumdur. Mutluluk mücadelesinde ve çilenin uzakta tutulmasında keyif verici maddelerin etkileri bir nimet olarak öylesine değer görür ki, hem bireyler hem de halklar bunlara libido ekonomilerinde sarsılmaz bir yer ayırmışlardır. İnsanlar bu maddelere yalnızca doğrudan haz elde etmeyi değil, ayrıca çok istenilen bir şeyi, dış dünyadan bağımsızlaşmayı da borçludurlar. "Çile giderici"nin yardımıyla her zaman için gerçekliğin baskısından uzaklaşıp daha iyi duyumsal koşullar sağlayan kendi dünyalarına kaçabileceklerini bilirler. Keyif verici maddelerin tehlike ve zararlarının tam da bu özelliklerinden kaynaklandığı bilinmektedir. Bu maddeler, kimi durumlarda, insanlığın kaderini daha iyi hale getirmek için kullanılabilecek büyük miktarda enerjinin gereksiz yere harcanmasından sorumludur.

Ancak ruhsal aygıtımızın karmaşık yapısı birçok başka etkiye de olanak tanır. İçgüdülerin tatmininin mutluluk getirmesi gibi, dış dünyanın bize yoksunluk çektirmesi, gereksinmelerimizin doyurulmasını reddetmesi yoğun bir acıya neden olur. O halde insan bu içgüdüsel itkileri etkileme yoluyla acının bir kısmından kurtulmayı umabilir. Acıdan korunmanın bu türü duyum aygıtına yönelmez, gereksinimlerin iç kaynaklarına hâkim olmayı amaçlar. Bunun en aşırı şekli, Doğu öğretilerinde görülen ve yoga pratiklerinde gerçekleştirilen, içgüdülerin köreltilmesidir. Başarıya ulaşıldığında tabii ki diğer bütün etkinliklerden de vazgeçilmiş (yaşam feda edilmiş) demektir; başka bir yoldan, yine salt huzurun mutluluğuna kavuşulmuştur. Amaçlanan, içgüdüsel yaşama hâkim olmaktan ibaretse, daha mütevazı hedeflere sahip olunduğunda da aynı yol izlenir. Bu durumda hâkim olan şey, kendini gerçeklik ilkesine tabi kılmış, daha üst ruhsal aygıtlardır. Burada tatmin olma niyetinden kesinlikle vazgeçilmiş değildir; ancak, bağımlı içgüdüler söz konusu olduğunda, tatmin edilmeme, ketlenmemiş içgüdülerde olduğu kadar acı verici olarak duyumsanmadığından acıya karşı bir ölçüde korunulmuş olur. Buna karşılık zevk olanaklarında yadsınmayacak bir azalış söz konusudur. Vahşi, benin gemlemediği bir içgüdüsel itkinin tatmin edilmesinin verdiği mutluluk duygusu, gemlenmiş bir içgüdünün doyuruluşundakiyle karşılaştırılamayacak denli yoğundur. Böylece sapkın itkilerin dayanılmazlığı, hatta belki de genelde yasağın çekiciliği, burada ekonomik bir açıklamaya kavuşmuş oluyor.

Acıyı önlemenin diğer bir tekniği, ruhsal aygıtımızın olanak tanıdığı ve kendisine büyük bir işlevsel esneklik kazandıran, libido kaydırmalarıdır. Burada amaç, içgüdülerin hedeflerini, dış dünya tarafından engellenmeyecekleri bir alana aktarmaktır. Buna içgüdülerin yüceltilmesi yardımcı olur. En büyük kazanç, ruhsal ve entelektüel çabadan kaynaklanan haz edinimlerini yeterince artırmayı başarmakla sağlanır. Bu durumda kader insana pek bir zarar veremez. Sanatçının hayalindeki yapının cisimleşmesinden, araştırmacının sorunların çözümü ve doğrunun bulunmasından duyduğu bu tür tatminin, bir gün hiç şüphesiz metapsikolojik açıdan açıklayabileceğimiz, özel bir niteliği vardır. Şimdilik yalnızca mecazi olarak, bunların bize "daha incelmiş ve daha yük-

sek" olarak göründüğünü söyleyebiliriz; ama yoğunlukları, daha kaba ve ilkel içgüdüsel itkilerin doyurulmaları ile karşılaştırıldığında daha azdır, bedensel bir sarsıntıya yol açmazlar. Bu yöntemin zayıf noktası, herkes tarafından uygulanamaması, yalnızca az sayıda insanın erişebileceği bir şey olmasıdır. Söz konusu yöntem, etkili olabilecek ölçüde sık rastlanmayan özel yetenek ve becerileri şart koşar. Üstelik, bu beceri ve yeteneklere sahip olan az sayıda kişi bile, acıdan tümüyle korunamaz. Bu yöntem kaderin oklarına karşı delinmez bir kalkan olamaz; ayrıca, acının kaynağı kişinin kendi bedeni olduğunda genellikle işe yaramaz.[8]

Bu yöntemde, tatmini iç, ruhsal süreçlerde arayarak kendini dış dünyadan bağımsız kılma amacı açıkça görülüyorsa da, aynı özellikler bir sonraki yöntemde daha güçlü olarak ortaya çıkar. Burada gerçeklikle olan bağ daha da gevşetilmiştir; tatmin, yanılsama oldukları bilinen ama gerçeklikten sapmalarının alınan zevki azaltmasına izin verilmeyen yanılsamalardan sağlanır. Bu yanılsamaların kaynaklandığı alan fantazi dünyasıdır; bu dünya, vaktiyle, gerçeklik duygusunun gelişme aşamasında gerçeklik sınamasının gereklerinden açıkça ayrı tutulmuş ve güç gerçekleştirilebilecek arzuların karşılanmasına ayrılmıştır. Bu fantazi tatminleri içinde ilk sırada, sanatçı aracılığıyla kendisi yaratıcı olmayan kişiler için bile ulaşılabilir kılınan sanat eserlerinden alınan zevk gelir.[9] Sanatın etkisine açık kişiler için, buna, haz kay-

8. Özel bir yeteneğin yaşamdaki ilgilerin yönünü kaçınılmaz olarak belirlemediği durumlarda, sıradan, herkese açık mesleki çalışma, Voltaire'in bilgece öğüdünde önerilen yeri alabilir. Çalışmanın libido ekonomisindeki önemini kısa bir genel bakış içinde yeterince değerlendirmek mümkün değildir. Bireyi gerçekliğe en fazla bağlayan –en azından gerçekliğin bir parçasına, topluma sağlam bir şekilde yerleştiren– yaşam tekniği çalışmadır. Libidonun narsistik, saldırgan ve hatta erotik bileşenlerinin esaslı bir bölümünü çalışma hayatına ve buna bağlı insan ilişkilerine kaydırma olanağı çalışma hayatına, toplum içindeki varoluşun korunması ve haklı gösterilmesindeki vazgeçilmezliğinden geri kalmayan bir değer katar. İsteyerek seçilen, yani var olan eğilimleri, süren ya da bünye tarafından güçlendirilen içgüdüsel itkileri yüceltme yoluyla yararlı kılan mesleki çalışma özel bir tatmin sağlar. Bütün bunlara karşılık insanlar çalışmaya, mutluluğa giden bir yol olarak pek değer vermez ve diğer tatmin olanaklarına akın etmelerinin aksine çalışmaya fazla yönelmezler. İnsanların büyük çoğunluğu yalnızca zorunlu olduğu için çalışır ve en ağır toplumsal sorunlar da insanlardaki bu doğal çalışma isteksizliğinden kaynaklanır.

nağı ve yaşamsal teselli olarak ne kadar değer biçilse azdır. Ama sanatın sağladığı hafif narkoz, yaşamın sıkıntılarından geçici bir uzaklaşmadan fazlasını veremez ve gerçek sefaleti unutturacak kadar güçlü değildir.

Gerçekliği bütün acıların kaynağı, birlikte yaşanması mümkün olmadığından herhangi bir şekilde mutlu olmak istiyorsak bütün ilişkimizi kesmemiz gereken tek düşman olarak gören yöntem daha enerjik ve köktenci bir yol izler. Münzevi bu dünyaya sırt çevirir, onunla görülecek hiçbir işi olsun istemez. Ama insan daha da fazlasını yapmak, bu dünyaya yeni bir şekil vermek, bu dünyanın yerine, en çekilmez özellikleri silinip yerlerine arzularımıza uygun özellikler geçirilmiş bir başka dünya kurmak isteyebilir. Mutlu olmak için ümitsiz bir hiddetle bu yola başvuran kişi, genelde hiçbir şey elde edemeyecektir; gerçeklik onun için fazla güçlüdür. Sanrısını gerçekleştirmekte çoğunlukla yardımcısız kalacak bir çılgın haline gelecektir. Ancak her birimizin bir noktada tıpkı paranoyaklar gibi davrandığı, dünyanın bize katlanılmaz gelen bir yönünü arzumuz doğrultusunda değiştirerek bu sanrıyı gerçekliğe taşıdığı iddia edilmiştir. Çok sayıda insanın hep birlikte, mutluluğu garantileme ve acıya karşı korunmayı, gerçekliği sanrılı bir biçimde yeniden kurma yoluyla sağlamaya kalkıştığı durumlara özel bir önem vermek gerekir. İnsanların dinleri de böylesi kitlesel sanrılar olarak tanımlanmalıdır. Tabii ki insan bu sanrıyı paylaştığı sürece, bunun sanrı olduğunun asla farkına varmaz.

İnsanların mutluluğa sahip olma ve acıyı uzaklaştırmaya çabalarken başvurdukları yöntemlerin bu dökümünün eksiksiz olduğunu sanmıyorum, ayrıca bu malzemenin başka tasniflere açık olduğunu da biliyorum. Bu yöntemlerden birine henüz değinmedim; unutmuş olduğumdan değil, ileride başka bir bağlamda ele alacak olmamızdan ötürü. Yaşam sanatına dair bu tekniği unutmam mümkün mü! Bu teknik, tipik özelliklerin son derece garip bir birleşimi olarak göze batar. Elbette ki onun da amacı kaderden –en iyisi bu deyimi kullanalım– bağımsızlaşmayı sağlamaktır ve bu niyetle tatmini ruhsal iç süreçlere aktarır, bunun için de libido-

9. Krş. "Ruhsal Olayların İki İlkesinin Formüle Edilişi" (Freud, 1911) ve "Psikanalize Giriş Dersleri" XXIII (Freud, 1916-17).

nun daha önce değinmiş olduğumuz kaydırılabilirliğinden yararlanır; ama dış dünyaya yüz çevirmez, tersine onun nesnelerine sarılır ve mutluluğu bu nesnelere yönelen duygusal bir ilişkiden edinir. Adeta yorgun ve teslimiyetçi bir hedef olan keyifsizlikten kaçınma ile de yetinmez; bu hedefi bir yana bırakarak olumlu anlamda mutluluk edinmeyi amaçlayan kökensel, tutkulu çabada ayak direr. Belki de gerçekten bu hedefe diğer yöntemlerin hepsinden fazla yaklaşır. Tabii ki yaşamın sevgiyi merkeze koyan, bütün tatmini sevmek ve sevilmekte arayan yönünü kastediyorum. Böylesi bir ruhsal tutumu hepimiz yeterince biliriz; sevginin görünümlerinden biri, cinsel sevgi, bize muazzam bir haz duyumunun en güçlü deneyimini yaşatmış ve böylelikle de mutluluk çabamıza bir örnek oluşturmuştur. Mutluluğu, kendisiyle ilk karşılaştığımız yolda aramakta ayak diremememizden daha doğal ne olabilir ki? Bu yaşam tekniğinin zayıf yönü hemen görülebilir; yoksa mutluluğu bu yolu bırakıp başka bir yolda aramak kimsenin aklına gelmezdi. Sorun şurada ki, acıya karşı en korunmasız olduğumuz zaman, sevdiğimiz zamandır; en çaresiz olduğumuz zaman ise, sevdiğimiz nesneyi ya da onun sevgisini yitirdiğimiz zamandır. Ama sevginin mutluluğa ulaşma aracı olarak taşıdığı değer üzerine kurulu yaşam tekniğini bir kenara bırakamayız; bu konuda söylenecek daha çok şey var.

Buradan hareketle, duyularımızın ve yargılarımızın karşısına çıkan güzellikten –insani biçim ve davranışların, doğal nesnelerin ve manzaraların, sanatsal, hatta bilimsel yaratıların güzelliğinden– alınan zevkin yaşamda mutluluğu arama yoluna dönüştüğü ilginç durumu inceleyebiliriz. Yaşamın hedefi olarak bu estetik tutum pusuda bekleyen acılara karşı pek bir koruma sağlamazsa da pek çok şeyi telafi edebilir. Güzellikten alınan zevkin özel, hafif esriklik verici bir duyumsal niteliği vardır. Güzelliğin herhangi bir yararı yok gibidir, kültürel açıdan zorunlu olduğu da açık değildir. Yine de uygarlık güzellik olmaksızın yapamaz. Estetik bilimi, güzelin duyumsandığı koşulları inceler, ancak güzelliğin doğası ve kökeni konusuna bir açıklama getirememiştir; her zaman olduğu gibi bu başarısızlık, bol miktarda içeriksiz güzel sözle örtülmüştür. Ne yazık ki psikanalizin de güzellik hakkında söyleyecek pek bir şeyi yoktur. Kesin olduğu söylenebilecek tek şey,

güzelliğin cinsel duygu alanından türediğidir. Güzellik sevgisi, mükemmel bir amacı ketlenmiş itki örneğidir. "Güzellik" ve "uyaran" kökensel olarak cinsel nesnenin özellikleridir. Görünüşü her zaman uyarıcı etki yapan cinsel organların hemen hemen hiçbir zaman güzel olarak değerlendirilmemesi ilginçtir; güzellik niteliği, belli ikincil cinsel özelliklere ait gibidir.

Sözlerimin eksikliğine karşın, incelememizi sona erdirecek bazı değinmeler yapmaya cesaret edeceğim. Haz ilkesinin mutlu olmamız için bize dayattığı program gerçekleştirilecek gibi değildir, yine de insan bunu bir şekilde gerçekleşmeye yaklaştırma çabasından vazgeçmemelidir – nitekim vazgeçemez de. Bunun için çok çeşitli yollar tutulabilir; ya hedefin olumlu içeriği, haz edinme, ya da olumsuz içeriği, keyifsizlikten kaçınma ön plana çıkarılabilir. Bu yolların hiçbiri ile arzu ettiklerimizin hepsine birden ulaşamayız. Mutluluk, olanaklı olduğunu kabul ettiğimiz daraltılmış biçimiyle, bireysel libido ekonomisine ait bir sorundur. Bu konuda herkese uyabilecek bir öğüt yoktur; herkes hangi özel yoldan mutlu olabileceğini kendi bulmalıdır. Kişinin seçimine yol göstermek için çeşitli öğeler devreye girecektir. Önemli olan, dış dünyadan ne miktarda gerçek tatmin ummak durumunda olduğu, kendini dış dünyadan bağımsız kılmaya ne ölçüde niyetli olduğu ve son olarak da, dış dünyayı kendi arzuları doğrultusunda değiştirmek için sahip olduğuna inandığı gücün ne kadar olduğudur. Daha bu noktada, dış koşulların yanı sıra bireyin ruhsal bünyesi belirleyici olacaktır. Esas olarak erotik yapıdaki kişi diğer insanlarla duygusal ilişkileri ön plana alacak, kendi kendine yeterli olmaya yönelen narsistik kişi esas tatmini ruhsal iç süreçlerde arayacak, eylem insanı gücünü sınayabileceği dış dünyadan vazgeçmeyecektir. Bu tiplerin ortalama bireyi için, yeteneklerinin türü ve kendisi için olanaklı içgüdü yüceltmelerinin miktarı, ilgilerini nereye yöneltmesi gerektiği konusunda belirleyici olacaktır. Her aşırı seçim, bireyi, seçmiş olduğu –diğerlerini dışlayan– yaşam tekniğinin yetersiz kaldığı yerlerde ortaya çıkacak olan tehlikelerle karşı karşıya bırakarak cezalandıracaktır. Tıpkı ihtiyatlı bir tüccarın sermayesini tek bir alana yatırmaktan kaçınması gibi, belki yaşam bilgeliği de tatminin tümünü tek bir çabadan beklememeyi öğütler. Bir tekniğin başarısı hiçbir zaman kesin değildir, çün-

kü pek çok öğenin bir araya gelmesine, belki en çok da ruhsal bünyenin işlevini çevresine uydurarak haz almak amacıyla bu çevreden yararlanmasına bağlıdır. Özellikle elverişsiz bir içgüdü bünyesine sahip olan ve libido bileşenlerinin –sonraki başarılar açısından vazgeçilmez olan– yeniden yapılanma ve örgütlenme aşamasını hakkıyla geçirmemiş bir birey, dışsal koşullarından mutluluk edinmede, özellikle de zor sorunlarla karşı karşıya kaldığı durumlarda, güçlük çekecektir. Kendisine en azından yan tatminler vaat eden son yaşam tekniği, nevrotik bozukluğa kaçıştır; bu kaçış da genellikle genç yaşlarda gerçekleştirilir. Mutluluk çabalarının boşa çıktığını daha ilerki yaşlarda görenler, kronik esrikleşme yoluyla haz edinerek teselli bulur ya da çaresiz bir isyan olan psikoza yönelir.[10]

Din, bu seçim ve uyum sağlama oyununu kısıtlar, çünkü herkese kendi mutluluk edinme ve acıdan korunma yolunu dayatır. Tekniği, yaşamın değerini düşürmek ve gerçek dünyanın tasarımını sanrılı bir biçimde çarpıtmaktır; bunun da ön koşulu zekânın sindirilmesidir. Bu bedel sayesinde, ruhsal bir çocuksuluğu zorla sabitleştirme ve kitlesel bir sanrıya dahil etme yoluyla, din pek çok insanı bireysel nevrozdan uzak tutmayı başarır. Ama bundan daha fazlasını da pek başaramaz. Söylemiş olduğumuz gibi, insanları mutluluğa götürebilecek pek çok yol vardır, ama insanı mutluluğa götüreceği kesin olan hiçbir yol yoktur. Din bile vaadini yerine getiremez. Mümin "takdiri ilahi"den bahsetmek zorunda kaldığında, acı karşısında kendisine son avuntu olanağı ve haz kaynağı olarak yalnızca koşulsuz boyun eğmenin kalmış olduğunu itiraf etmiş olur. Eğer bunu kabullenmeye zaten hazırsa, dolambaçlı yollara girmesi hiç gerekmeyebilirdi.

10. [1931'de eklenen dipnot] Yukarıdaki açıklamada eksik kalmış olan en azından bir noktaya değinmeden geçemeyeceğim. İnsanın mutluluk olanakları, narsizmin nesne libidosu ile olan göreli ilişkisini hesaba katmaksızın incelenmemelidir. Kendi kendine yetmenin libido ekonomisi için ne anlama geldiğini bilmemiz gerekiyor.

III

Mutluluk hakkındaki incelememiz şu âna kadar, zaten bilinen şeyler dışında bir şey öğretmedi bize. Mutlu olmanın insanlar için neden bu kadar güç olduğu sorusu ile devam edecek olsak bile yeni bir şey öğrenme şansımız artacakmış gibi görünmüyor. Bunun yanıtını, acılarımızın üç kaynağına işaret ettiğimizde vermiştik zaten: doğanın üstün gücü, kendi bedenimizin zayıflığı ve insanların aile, devlet ve toplum içinde birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ayarlamaların yetersizliği. Bu acı kaynaklarının ilk ikisi hakkında vereceğimiz yargı bellidir; kararımız bizi bu acı kaynaklarını kabullenmeye ve kaçınılmaz olana boyun eğmeye zorlar. Doğaya asla tam olarak hâkim olamayacağız; kendisi de bu doğanın bir parçası olan organizmamız ise her zaman geçici, uyum ve verim kapasitesi sınırlı bir yapı olarak kalacak. Bunu bilmek insanın elini kolunu bağlamaz; tersine, yapacaklarımıza yön verir. Acıların hepsini olmasa da bazılarını ortadan kaldırabilir, bazılarını da hafifletebiliriz; binlerce yıllık deneyim bize bunu göstermiştir. Üçüncü, toplumsal acı kaynağına karşı başka türlü davranırız. Bunu kabullenmeye asla yanaşmaz, kendi yarattığımız düzenlemelerin hepimiz için niye acı yerine koruma ve saadet kaynağı olamadığını anlayamayız. Ancak, özellikle bu alanda acıları önleme konusunda yaşadığımız başarısızlığı göz önünde bulundurursak, bu başarısızlığın arkasında hâkim olunamayacak bir doğanın –kendi ruhsal bünyemizin– bir parçasının yattığından kuşkulanabiliriz.

Bu ihtimali araştırmaya başladığımızda şaşırtıcı, bu yüzden de durup bir süre incelemek istediğimiz bir iddia ile karşılaşırız: Sefaletimizin büyük bir bölümünden kültür/uygarlık dediğimiz şey sorumludur; uygarlıktan vazgeçip ilkel koşullara geri dönersek çok daha mutlu oluruz. Bu iddiaya şaşırtıcı diyorum, çünkü –uygarlık kavramını nasıl tanımlarsak tanımlayalım– acı kaynaklarından gelen tehdide karşı kendimizi savunmaya çalışırken kullandığımız araçların hepsi de söz konusu uygarlığa aittir.

Bunca insan hangi yollardan geçerek bu garip uygarlık düşmanlığı tavrına varmış olabilir? Sanırım var olan uygarlığa karşı duyulan derin ve uzun süreli bir hoşnutsuzluk, belli tarihsel koşullar fırsat verdiğinde bu suçlamanın yeşereceği toprağı hazırlar. Bu fırsatların sonuncusunu ve sondan bir öncekini bildiğimi sanıyorum. Bu koşulların oluşturduğu zinciri insan türünün tarihi boyunca geriye doğru izleyebilecek kadar bilgili değilim. Ancak, Hıristiyanlığın putperest dinlere karşı kazandığı zaferde bile böyle bir uygarlık düşmanı öğe rol oynamış olsa gerektir. Bu öğe, Hıristiyan öğretisinin dünyevi yaşama pek değer vermemesiyle yakından ilişkilidir. Sondan bir önceki fırsat ise, coğrafi keşiflerin artmasının ilkel halk ve kabilelerle temasa geçilmesine neden olmasıyla doğdu. Âdet ve töreleri yetersiz gözlemleyen ve yanlış yorumlayan Avrupalılar, bu insanların üstün uygarlıktan gelen ziyaretçilerin erişemeyeceği, basit, gereksinimleri az, mutlu bir yaşam sürdükleri izlenimine kapıldılar. Sonraki deneyimler bu yargıların bir kısmını düzeltti; pek çok durumda, doğanın cömertliğinden ve temel gereksinimlerin doyurulmasındaki rahatlıktan kaynaklanan yaşam kolaylığı, hatalı olarak karmaşık kültürel taleplerin yokluğuna atfedilmişti. Son fırsatı ise yakından tanıyoruz; bu fırsat, uygar insanın sahip olduğu bir parça mutluluğu yok etme tehdidini taşıyan nevrozların mekanizmasının anlaşılması ile ortaya çıktı. Toplumun, kendi kültürel idealleri uyarınca bireye dayattığı engellemelerin çekilmez hale gelmesinin bireyi nevrotikleştirdiği saptandı ve buradan da, bu taleplerin kaldırılması ya da iyice azaltılmasının mutlu olma olanaklarına geri dönüş anlamına geleceği sonucuna varıldı.

Burada, bir de hayal kırıklığı söz konusudur. Son birkaç kuşaktır insanlar doğa bilimlerinde ve bunların teknik alanda uygu-

lanmasında olağanüstü ilerlemeler gösterdiler, doğa üzerindeki hâkimiyetlerini geçmişte hayal edilemeyecek ölçüde pekiştirdiler. Bu ilerlemelerin ayrıntıları herkes tarafından bilindiği için bunları tek tek saymaya gerek yok. İnsanlar bu kazanımlarından gurur duyarlar, buna hakları da vardır. Ancak zaman ve mekân üzerinde kazandıkları bu yeni gücün, doğa güçlerinin yenilmesiyle binlerce yıllık bir özlemin giderilmesinin yaşamdan bekledikleri haz tatmini miktarında bir artışa yol açmadığını, duyumsal olarak kendilerini daha mutlu kılmadığını görmüş gibidirler. Bu saptamadan, doğa üzerindeki hâkimiyetin, tıpkı kültürel uğraşların tek hedefini oluşturmadığı gibi, insan mutluluğunun da tek koşulu olmadığı sonucunu çıkarmakla yetinmeli ve teknikteki ilerlemelerin mutluluk ekonomimiz açısından değersiz olduğu sonucunu çıkarmamalıyız. Bu sonuca şöyle bir itiraz yöneltilebilir: Benden yüzlerce kilometre ötede yaşayan çocuğumun sesini ne zaman istersem işitebilecek, arkadaşımın, uzun ve zahmetli yolculuğunu kazasız belasız atlatmış olduğunu gemisi demirledikten kısa bir süre sonra öğrenebilecek olmam olumlu bir haz kazancı, mutluluk duygusunda açık bir artış değil mi? Tıbbın bebek ölümlerini, doğum enfeksiyonlarını olağanüstü bir oranda azaltmayı, uygar insanın ortalama yaşam süresini küçümsenmeyecek denli uzatmayı başarmış olmasının hiç mi anlamı yok? Sürekli yerilen bilimsel ve teknik ilerlemeler çağına borçlu olduğumuz böylesi nimetlerin listesini uzattıkça uzatabiliriz; ama bu noktada karamsar eleştiri sesini yükselterek, bu tatminlerin çoğunun, bir fıkrada tavsiye edilen "ucuz eğlence" –zevk almak için soğuk bir kış gecesi çıplak bacağı yorgandan dışarı çıkarıp sonra tekrar içeri çekme– örneğine uygun olduğu uyarısında bulunur. Uzaklıkları aşan tren olmasa çocuğum zaten şehri terk etmemiş olacaktı, dolayısıyla sesini işitmek için telefona gerek duymayacaktım. Okyanusaşırı gemi seferleri düzenlenmiş olmasa arkadaşım yolculuğa çıkmayacak, ben de huzursuzluğumun dinmesi için ondan gelecek telgrafı beklemek zorunda kalmayacaktım. Çocuk ölümlerinin azalması, tam da bu yüzden bizi çocuk yapma konusunda –sonuçta sağlık tedbirlerinin hâkimiyetinden önceki zamanlarda olduğundan daha fazla çocuk yapmamamıza, buna karşılık evlilik içi cinsel yaşamın koşullarını zorlaştırmamıza ve belki de doğal seçme sü-

recinin yararlı etkilerine karşı koymuş olmamıza yol açan– aşırı bir çekingenlikle davranmaya zorluyorsa ne işimize yarar ki? Ayrıca ölümü bir kurtarıcı olarak beklememize yol açacak, zorlu, sevinçlerden uzak ve acı dolu uzun bir yaşamı ne yapalım?

Günümüzdeki uygarlıkta kendimizi hoşnut hissetmediğimiz kesin görünmekle birlikte, eski çağlarda yaşamış insanların kendilerini ne ölçüde daha mutlu hissetmiş oldukları ve bunda uygarlık koşullarının payının ne olduğu konusunda bir hükme varmak hayli zordur. İnsanların acılarını her zaman nesnel olarak kavramaya, yani kendimizi, taleplerimiz ve duyarlıklarımızla, o zamanki koşullara yerleştirerek orada ne gibi mutluluk ve mutsuzluk fırsatları bulacağımızı incelemeye çalışırız. Öznel duyarlığın değişimlerini dikkate almadığı için nesnel gibi görünen bu bakış, olabilecek en öznel bakıştır aslında; bilinmeyen bütün diğer ruhsal durumların yerine kendi ruhsal durumumuzu koyar. Mutluluk ise tamamen öznel bir şeydir. Antikçağın kadırgalarında kürek çeken kölelerin, Otuz Yıl Savaşları'ndaki köylülerin, Kutsal Engizisyon' un kurbanlarının, Pogrom kurbanı olan Yahudi'nin durumu gibi kimi belli durumlar bize ne denli ürkütücü gelirse gelsin, kendimizi bu insanların yerine koymamız, zihnin duyarsızlaşabilme kapasitesini, duyguların yavaş yavaş körelmesinin, beklentilerin ortadan kalkmasının, kaba ya da ince uyuşma biçimlerinin haz ve keyifsizliğe karşı duyarlıkta yarattığı değişiklikleri tahmin etmemiz mümkün değildir. Acı ihtimalinin aşırı derecede arttığı durumlarda belirli ruhsal korunma düzenekleri de harekete geçirilir. Sorunun bu yönünü daha fazla incelemeyi yararsız buluyorum.

Artık, bir mutluluk aracı olarak değerinden kuşkulandığımız uygarlığın özünü ele alma zamanı geldi. İncelememizden bir şeyler elde etmeden, bu özü birkaç sözcükle ifade eden bir formül arayışına girmeyeceğiz. Bu durumda, "uygarlık" sözcüğünün, yaşamımızı hayvan atalarımızınkinden ayıran, insanları doğadan korumak ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek gibi iki amaca hizmet eden eylem ve düzenlemelerin toplamını tanımladığını[11] tekrarlamak yeterli olacaktır. Daha fazlasını anlayabilmek için, insan toplumları içerisinde ortaya çıktıkları şekliyle uygarlığın

11. Bkz. Freud (1927).

farklı özelliklerini tek tek bulup bir araya getireceğiz. Bunu yaparken, soyut sözcüklerde ifade bulmâya hâlâ direnç gösteren derin içgörülerin hakkını yemeyeceğimiz inancıyla dilin kullanımını, başka bir deyişle dil duygusunu kendimize rehber alacağız.

İlk aşamada işimiz kolaydır. Dünyayı işe yarar kılarak insana yardımcı olan, onu doğa güçlerinin şiddetine karşı koruyan, vs. bütün etkinlik ve değerleri "kültürel" olarak kabul ederiz. Uygarlığın bu yönü hakkında pek bir şüphemiz yoktur. Yeterince geriye gidecek olursak, ilk kültürel etkinlikler olarak alet kullanımını, ateşe hâkim olmayı, yerleşim yerlerinin yapımını buluruz. Bunlar arasında ateşe hâkim olma, son derece olağanüstü, eşi benzeri bulunmaz bir başarı olarak sivrilir.[12] Diğer etkinlikler ise, insana o günden bu yana üzerinde ilerlediği yollar açmıştır; bunun hangi itki sonucu gerçekleştiğini tahmin etmek de zor değildir. Bütün alet edevatıyla insan gerek hareket, gerekse duyum organlarını mükemmelleştirir ya da verimliliğinin önündeki setleri yıkar. Motorlar, kasları gibi istediği yöne yöneltebileceği devasa güçleri hizmetine sunar; gemi ve uçak, ne su ne de havanın devinimine engel oluşturmasına izin verir. Gözlük ile gözündeki merceğin hatalarını düzeltir, teleskop ile uzak mesafeleri gözlemleyebilir, mikroskop ile gözünün ağ tabakasının görmeye koymuş olduğu sınırları aşar. Fotoğraf makinası ile görsel, gramofon ile işitsel iz-

12. Eksik, kesin olarak yorumlanamaz psikanalitik malzeme, insanların bu büyük eyleminin kökenine ilişkin en azından –fantastik görünen– bir tahminde bulunmamıza izin verir. Sanki ilk insanlar, ateşle karşılaştıklarında, bunu işeyerek söndürüp çocuksu bir arzuyu tatmin etme alışkanlığındaydılar. Elimizdeki efsaneler yukarı doğru uzanan alev dillerinin kökensel fallik yorumlanışı konusunda şüpheye yer bırakmaz. Demek ki, daha sonra dev çocukların, Liliput'taki Güliver'in ve Rabelais'nin Gargantua'sının da başvurdukları işeyerek ateş söndürme, bir erkekle girişilen cinsel ilişki, eşcinsel mücadele içinde cinsel gücünü göstermekten alınan zevkti. Bu hazdan feragat eden ve ateşi bağışlayan ilk insan onu yanında taşıyabilir ve kendi hizmetinde kullanabilir hale geldi. Kendi cinsel uyarımının ateşini bastırarak, ateşin doğal gücüne hâkim oldu. O halde bu büyük kültürel kazanım, içgüdü yadsınmasının bir ödülüydü. Dahası, kadın da sanki bu arzunun ayartmasına kapılmaya anatomik yapısı izin vermediği için, evdeki ocakta tutuklu bulunan ateşin koruyuculuğuna getirilmiştir. Dikkat çekici bir nokta da, hırs, ateş ve üretral erotizm arasındaki ilişkilerin analitik deneyimler tarafından sıklıkla ortaya konmasıdır.

lenimlerin uçuculuğunu sabitler; her ikisi de aslında insanın sahip olduğu anımsama yeteneğinin, belleğin maddeleşmesi olan araçlardır. Telefon aracılığı ile masalların bile erişilmezliklerini saygıyla kabul edecekleri mesafelerden sesler işitir. Yazı, kökeninde, orada bulunmayan kişinin sesidir; ev ise insanın belki de hâlâ özlemini duyduğu, güvencede olduğu ve kendini hoşnut hissettiği ilk yerleşim yeri olan ana rahminin yerini tutar.

İnsanın, başta zayıf bir hayvan olarak üzerinde belirdiği ve türünün her bireyinin de savunmasız bir bebek (*oh inch of nature!*)* olarak ayak basmak zorunda olduğu dünyada bilim ve teknik aracılığıyla gerçekleştirdikleri, yalnızca bir masal gibi görünmekle kalmaz, adeta masallardaki dileklerin hepsinin –hayır, çoğunun– gerçekleşmesidir. Sahip olduğu bu şeyleri birer kültürel kazanım sayabilir. İnsan çok eskiden beri bir mutlak güç ve mutlak bilgi ideali oluşturmuş, bu ideali tanrılarında cisimleştirmiştir. Kendi arzularına ulaşılmaz görünen –ya da kendisine yasak olan– ne varsa hepsini bu tanrılara atfetmiştir. O halde diyebiliriz ki, bu tanrılar kültürel ideallerdi. Şimdi ise insan bu ideale erişmeye çok yaklaşmış, neredeyse kendisi tanrı haline gelmiştir. Tabii ki, insanlığın genel yazgısı ideallerine ulaşmasına ne kadar izin verirse: Hiçbir zaman tümüyle ulaşılmamış, kimi açılardan tamamen başarısız olunmuş, başka açılardansa kısmi bir başarı elde edilmiştir. İnsan, deyim yerindeyse, bir tür protezli tanrı haline gelmiştir. Yardımcı organlarının tümünü kuşandığında hayli muhteşemdir; ama bunlar kendi bedeninin bir parçası değildir, ayrıca zaman zaman başına büyük işler açar. Ama bu gelişmenin tam MS 1930 yılında tamamlanmış olamayacağını söyleyerek kendini avutma hakkı da vardır tabii. Gelecek çağlar uygarlığın bu alanında düşünülemeyecek kadar büyük ilerlemeler getirecek, tanrıya benzerlik daha da artacaktır. Ama incelememizin gerekleri açısından, günümüz insanının tanrıya benzemesinin kendisine mutluluk getirmediğini unutmamamız gerekiyor.

Bir ülkede, toprağın insan tarafından kullanılmasını ve insanın doğa güçlerinden korunmasını sağlayan, kısacası insanın yararına

* "Doğanın miniği" olarak yorumlanabilecek bu deyiş, özgün metinde de İngilizcedir. *–ç.n.*

olan her şeyin sağlanmış ve etkili bir biçimde kullanılıyor olması durumunda o ülkenin yüksek bir uygarlık düzeyine ulaştığını kabul ederiz. Böyle bir ülkede taşma tehlikesi gösteren nehirlerin akışı düzenlenmiş, suları kanallarla suya gereksinim duyulan bölgelere aktarılmış; toprak özenle işlenmiş ve üzeri burada yetişmeye uygun bitkilerle örtülmüş; madenler toprağın derinliklerinden yoğun bir çabayla çıkarılarak gerek duyulan alet ve araçlara dönüştürülmüştür; trafik araçları yeterli, hızlı ve güvenilir nitelik taşır, vahşi ve tehlikeli hayvanlar ortadan kaldırılmış ve evcil hayvan yetiştiriciliği gelişmiştir. Ancak uygarlıktan talep ettiğimiz başka şeyler de vardır. İlginçtir, bu taleplerimizi söz konusu ülkelerde gerçekleşmiş olarak bulmayı umarız. Sanki ilk dile getirdiğimiz talebimizi yadsımak istercesine, insanların hiç de yararlı olmayan, hatta gereksiz görünen şeylere, örneğin şehirlerde oyun ve hava alma alanı olarak gereken parklarda çiçek tarhlarının da bulunmasına ya da evlerin pencerelerinin çiçek saksıları ile süslü olmasına özen göstermesini de "uygarca" bularak takdir ederiz. Uygarlığın takdir etmesini beklediğimiz gereksizliğin güzellik olduğunu hemen fark ederiz. Uygar insandan, doğada rastladığı güzelliği takdir etmesini ve nesnelerde, el emeğiyle yapabildiği ölçüde, bu güzelliği üretmesini talep ederiz. Uygarlıktan beklediklerimiz bu kadarla da kalmaz. Temizlik ve düzen de görmek isteriz. Shakespeare'in Stratford'daki babaevi önünde büyük bir gübre yığını bulunduğunu okuduğumuzda, o dönemde İngiltere'deki taşra kasabalarının kültürü hakkında pek olumlu şeyler düşünmeyiz. Viyana Ormanı'nın yollarının atılmış kâğıtlarla dolu olduğunu gördüğümüzde köpürür ve bunu –"uygar"ın karşıtı olan– "barbarca" buluruz. Pisliğin hiçbir türü uygarlıkla bağdaşmaz gibi gelir bize. Temizlik talebini insan bedenine de yayar, Güneş Kral'ın ne denli kötü koktuğunu işitince hayrete düşeriz; Isola Bella'da, Napolyon'un sabah temizliği için kullandığı küçücük hamam tasını görünce kafamızı sallarız. Hatta birinin tutup da sabun kullanmayı uygarlığın ölçeği sayması bizi şaşırtmaz. Aynı şey, temizlik gibi salt insan ürünlerine ilişkin olan düzen için de geçerlidir. Ama temizliği doğada bulamasak da düzen doğadan alınmıştır. Büyük astronomik düzenliliklerin gözlemlenmesi insanlara yalnızca bir örnek sunmakla kalmamış, aynı zamanda yaşamlarına

düzen getirmeleri için ilk dayanak noktalarını sağlamıştır. Düzen, bir kez kurulduktan sonra insanın bir şeyi ne zaman, nerede, nasıl yapması gerektiğini belirleyen ve böylece benzer durumlarda tereddüt ve kararsızlığı engelleyen bir tür tekrarlama takıntısıdır. Düzenin sağladığı yarar yadsınamaz; insanların bir yandan ruhsal güçlerini boşa harcamamalarını, öte yandan da zamanı ve mekânı en iyi şekilde kullanmalarını sağlar. Düzenin insan eylemine daha en baştan ve kolayca yerleştiğini haklı olarak umar, bunun böyle olmadığını, insanların işlerinde daha çok ihmal, düzensizlik ve güvenilmezliğe doğal bir eğilim sergilediğini, gökyüzündeki örnekler gibi hareket etmeleri için önce zorlu bir eğitimden geçirilmeleri gerektiğini öğrenince de şaşırırız.

Güzellik, temizlik ve düzenin uygarlığın gerekleri arasında özel bir yer tuttuğu açıktır. Hiç kimse bunların doğa güçlerine hâkim olma ve daha sonra göreceğimiz kimi noktalar kadar hayati önem taşıdığını iddia etmeye kalkmayacaktır; ama yine de hiç kimse bunları önemsiz şeyler olarak geri plana atmaya da yanaşmayacaktır. Uygarlığın yalnızca yarara yönelik olmadığı, ilgi alanları arasında saymadan edemediğimiz güzellik örneğinde görülür. Düzenin yararları açıktır. Temizlik söz konusu olduğunda, bunun hijyenin gereği olduğunu göz önüne almalıyız. Bu ikisi arasındaki bağlantının, hastalıklardan korunmanın henüz bilimsel temellere oturtulmamış olduğu dönemlerde bile insanlar için pek yabancı olmadığı düşünülebilir. Ama yarar, gösterilen çabayı tam olarak açıklamaz; işin içinde başka bir şeyin daha olması gerekir.

Uygarlığı, yüksek ruhsal etkinliklere, entelektüel, bilimsel ve sanatsal başarılara değer vermesi ve bunları desteklemesi, fikirlere insan yaşamında yol gösterici bir yer atfetmesi kadar niteleyen bir başka özellik yok gibidir. Bu fikirler arasında ilk sırayı, karmaşık yapılarına başka bir yerde ışık tutmaya çalışmış olduğum dinsel sistemler alır; bunların yanında felsefi akıl yürütmeler, son olarak da, insanların idealleri diyebileceğimiz, bireyin, toplumun, tüm insanlığın mükemmelleştirilmesine ilişkin tasarımlar ve bu düşünceler temelinde dile getirdikleri talepler bulunur. İnsanın yaratılarının birbirlerinden bağımsız olmayıp birbirleriyle sıkıca iç içe geçmiş olması, hem onları betimlemeyi, hem de ruhsal olarak nereden türediklerini saptamayı zorlaştırır. Çok genel olarak,

insanların tüm uğraşlarının itici gücünün, birbiriyle birleşen iki hedefe, yarar ve hazza ulaşma çabası olduğunu varsayacak olursak, durumun böyle olduğu yalnızca bilimsel ve sanatsal etkinliklerde kolayca görülebiliyorsa da aynı şeyi burada ele aldığımız uygarlık dışavurumları için de geçerli saymamız gerekecektir. Diğer etkinliklerin de insanların, belki de sadece bir azınlık tarafından hissedilen güçlü gereksinmelerine hitap ettiği şüphe götürmez. Ayrıca tek tek dinsel, felsefi sistemler ve idealler hakkındaki değer yargıları kafamızı karıştırmamalıdır; bunları insan ruhunun en yüce ürünleri de saysak, deli saçması olarak da görsek, kabul etmemiz gerekir ki bir yerdeki varlıkları, özellikle de hâkimiyetleri, orada uygarlık düzeyinin yüksek olduğu anlamına gelir.

Son olarak, uygarlığın en önemsiz özelliği olmadığı kesin olan bir alanı, insanlar arasındaki ilişkilerin, insanları komşu, yardımcı, başka bir insanın cinsel nesnesi, aile üyesi, devlet yurttaşı olarak ilgilendiren toplumsal ilişkilerin ne şekilde düzenlendiğini ele alacağız. Burada kendimizi belli ideal taleplere kaptırmamak ve uygar olan ne ise onu saptamak özellikle zordur. Belki de, uygarlık öğesinin bu toplumsal ilişkileri düzenleme yolundaki ilk çabayla birlikte ortaya çıkmış olduğunu açıklayarak başlamak yerinde olacaktır. Böyle bir çaba olmazsa bu ilişkiler bireyin keyfi iradesine kalmıştır; yani fiziksel açıdan daha güçlü olan birey bu işi kendi çıkarlarına ve içgüdüsel itkilerine uygun olarak halledecektir. Bu kişinin kendisinden de güçlü bir başka bireye çatması bir şey değiştirmez. İnsanların birlikte yaşamasi ancak tek tek her bireyden daha güçlü bir çoğunluğun bir araya gelmesi ve tek tek her bireyin karşısına bir bütün olarak çıkması ile mümkün olur. Bu topluluğun gücü, "kaba kuvvet" olarak damgalanan bireyin gücü karşısına "hak" olarak çıkar. Bireyin gücünün yerine topluluğun gücünün geçirilmesi uygarlık açısından belirleyici adımdır. Bu topluluğun özünü –tek başına birey tatmin olanaklarını kısıtlayan hiçbir şey tanımazken– topluluk üyelerinin kendi tatmin olanaklarını sınırlamasıdır. Demek ki uygarlığın ilk talebi adalettir, yani bir kez kurulmuş olan hukuk düzeninin, bir daha tek bir bireyin yararına bozulmayacağımn garantisidir. Ancak bu durum, bu hukukun etik değeri hakkında hiçbir yargı içermez. Uygarlığın gelişiminin bundan sonraki aşaması bu hakkın, diğerlerine –ve

belki de çok daha geniş kitlelere– adeta zorba bir birey gibi davranan küçük bir topluluğun –kast, toplum katmanı, kabile– iradesinin ifadesi haline gelmemesi yolunda çaba göstermek gibi görünmektedir. Sonuçta elde edilen, herkesin –en azından topluluğa uyabilen herkesin– içgüdülerinden fedakârlık ederek katkıda bulunduğu ve –yukarıdaki istisna dışında– hiç kimsenin kaba kuvvetin kurbanı olmasına izin vermeyecek bir hukuk olmalıdır.

Bireysel özgürlük uygarlığın getirdiği bir şey değildir. Bu özgürlüğün en fazla olduğu dönem her tür uygarlıktan önceki dönemdi, ancak o zaman da özgürlük genellikle değersizdi, çünkü birey bunu savunmaktan neredeyse tümüyle acizdi. Uygarlığın gelişmesiyle bu özgürlüğe kısıtlamalar getirilir ve adalet de bu kısıtlamaların herkes için geçerli olmasını gerektirir. Bir insan topluluğunda özgürlük arzusu olarak ortaya çıkan şey var olan adaletsizliğe karşı isyan olabilir, böylece uygarlığın daha da gelişmesine katkıda bulunabilir, uygarlık ile uyum içinde kalabilir. Ancak bu özlem, kişiliğin uygarlık tarafından dizginlenmemiş kökenlerinden de kaynaklanabilir ve uygarlık düşmanlığının temelini oluşturabilir. Demek ki özgürlük isteği uygarlığın belirli türlerine ve taleplerine ya da uygarlığın kendisine karşı çıkar. İnsanın doğasını bir termitinkine dönüştürmesini sağlayacak bir etkileme yöntemi yok gibidir; insan bireysel özgürlük talebini kitlenin iradesine karşı her zaman savunacaktır. İnsanlığın mücadelesinin büyük bir kısmı, bu bireysel ve kültürel-kitlesel talepler arasında hedefe uygun, yani mutluluk verici bir denge kurma sorunu çevresinde yoğunlaşır. İnsanlığın kaderini belirleyen sorulardan biri, bu dengenin uygarlığın belirli bir biçimlenişi ile ulaşılabilecek bir denge mi olduğu, yoksa çatışmanın uzlaşmaz mı olduğudur.

İnsan yaşamının hangi özelliklerine uygarca denebileceğini sıradan duyarlığa dayanarak belirledikten sonra, uygarlığa dair açık ve genel bir görüntüye kavuştuk; ancak, zaten bilinen olgular dışında yeni bir şey keşfetmedik. Uygarlığın mükemmellikle, insanlığa çizilmiş olan mükemmelliğe giden yolla aynı anlama geldiği şeklindeki önyargıya katılmaktan da kaçındık. Ama şimdi belki de başka bir tarafa yönelebilecek bir bakış açısıyla karşı karşıyayız. Uygarlığın gelişmesi, insanlığın maruz kaldığı, kimi özellikleri bize tanıdıkmış gibi gelen kendine has bir süreç olarak gö-

rünüyor. Bu süreci, tatminleri yaşamımızın ekonomik görevini oluşturan bildik insani içgüdüsel yatkınlıklarda yol açtığı değişikliklerle tanımlayabiliriz. Bu içgüdülerin bazıları öylesine aşınır ki, yerlerine bireyde karakter özelliği olarak betimlediğimiz şey geçer. Bu sürecin en garip örneğine çocukların anal erotizminde rastlamıştık. Çocuğun dışkılama işlevine, buna ait organ ve ürünlere duyduğu kökensel ilgi, büyüme sırasında, aslında değerli ve takdir edilir nitelikte olan ama gelişerek anal karakter dediğimiz şeye varabilen, tutumluluk, düzenlilik ve temizlik gibi bir dizi özelliğe dönüşür. Bunun nasıl gerçekleştiğini bilmiyoruz, ama bu yorumun doğruluğu kuşku götürmez.[13] Yaşamsal gereklilikleri ve zevk kaynağı olmaya uygunlukları çok bariz olmasa da, düzen ve temizliğin önemli uygarlık talepleri olduğunu gördük. Bu noktada, uygarlaşma sürecinin bireyin libido gelişimi ile benzerliği dikkatimizi çekecektir. Başka içgüdüler de tatmin koşullarını kaydırarak –çoğu durumda yakından tanıdığımız içgüdüsel hedeflerin yüceltilmesi ile çakışan, kimi durumda ise bundan farklı olan– başka yollara yönelmeye sevk edilir. İçgüdülerin *yüceltilmesi* uygarlığın gelişiminin en fazla göze çarpan özelliklerindendir ve yüksek ruhsal etkinliklerin –bilimsel, sanatsal, ideolojik– kültürel yaşamda böylesi önemli bir rol oynamasını olanaklı kılar. İlk izlenimimiz, yüceltmenin, uygarlığın içgüdülere dayattığı bir değişme olduğudur. Ama bu konuda biraz daha düşünmek gerekir. Üçüncü ve son olarak –ki bu en önemli nokta gibi görünüyor– uygarlığın büyük ölçüde içgüdülerin yadsınması üzerine kurulmuş olduğunu, ön koşulunun tam da güçlü içgüdülerin tatmin edilmeyişi (bastırılması, dışlanması, vs.) olduğunu görmemek olanaksızdır. Bu "kültürel engellenme" insanların toplumsal ilişkilerine hâkim durumdadır; bütün uygarlıkların kendisiyle mücadele etmek durumunda oldukları düşmanca tutumun nedeninin bu engellenme olduğunu biliyoruz. Bilimsel çalışmalarımıza da esaslı talepler yükleyen bu konu bağlamında aydınlatmamız gereken pek çok nokta bulunuyor. Bir içgüdüden tatminin nasıl esirgendiğini anlamak kolay değildir. Bu esirgeme tehlikesiz bir iş değildir; söz ko-

13. Bkz. "Charakter und Anal erotik" (Freud, 1908) ve E. Jones vd.'nin çok sayıda eseri.

nusu kayıp ekonomik olarak telafi edilmediğinde ciddi bozuklukların ortaya çıkması beklenebilir.

Ancak uygarlığın gelişmesini bireyin normal olgunlaşması ile karşılaştırılabilecek özel bir süreç olarak gören yorumumuzun ne gibi bir değer taşıdığını öğrenmek istiyorsak, bir başka sorunu ele almamız, bu gelişmenin kökeninin hangi etkilere bağlı olduğunu, nasıl ortaya çıktığını ve izlediği yolu neyin belirlediğini sormamız gerekir.

IV

Görev o denli büyük görünüyor ki, insan ürktüğünü itiraf edebilir. Yine de bulup çıkardığım birkaç şey var:

İlk insan dünya üzerindeki kaderini iyileştirmenin –sözcüğün tam anlamıyla– kendi elinde olduğunu keşfettikten sonra, başka bir insanın kendisi ile birlikte mi yoksa kendisine karşı mı çalışacağını önemsemezlik edemezdi. Öteki insan, birlikte yaşamanın yararlı olduğu bir iş arkadaşı değeri kazandı. Bundan önce, maymun benzeri bir canlı olduğu çağda, insan aile kurma alışkanlığı kazanmıştı; aile üyeleri herhalde onun ilk yardımcıları idi. Ailenin kuruluşu muhtemelen genital tatmin gereksiniminin artık aniden çıkıp gelen ve gittikten sonra da uzun bir süre kendisinden haber alınmayan bir misafir gibi davranmaktan çıkıp, bireyle bir kiracı gibi sürekli bir ilişki kurmasıyla bağlantılıdır. Böylelikle erkek, dişiyi ya da daha genel olarak söyleyecek olursak, cinsel nesneleri yanında tutma güdüsünü edindi; korunmasız yavrularından ayrılmak istemeyen dişiler, onların çıkarı adına, daha güçlü olan erkeklerin yanmda kalmak zorundaydı.[14] Bu ilkel ailede uygarlı-

14. Cinsel sürecin organik dönemselliği varlığını sürdürmüştür gerçi, ama ruhsal cinsel uyarılma üzerindeki etkisi tersine dönmüştür. Bu değişim en yakın olarak, âdet sürecinin erkek ruhunu etkilemesini sağlayan koku uyaranlarının gerilemesi ile bağlantılıdır. Aralıklı olarak ortaya çıkan koku uyaranlarının rolünü, bunların aksine sürekli bir etki gösterebilen görsel uyarımlar üstlenmiştir. Adet tabusu, geçirilmiş bir gelişim aşamasına karşı bir savunma olan bu "organik bastırma"dan kaynaklanır. Diğer güdülerin tümü muhtemelen

ğın önemli bir özelliği eksiktir henüz; şef ve babanın keyfi iradesi sınırsızdır. *Totem ve Tabu*'da bu aileden, komünal yaşamın bir sonraki aşaması olan kardeş topluluklarına giden yolu ortaya koymaya çalıştım. Babanın üstesinden geldikleri sırada, oğullar ittifakın tek bir kişiden daha güçlü olabileceğini anlamışlardı. Totem kültürü, bu yeni durumu koruyabilmek için kardeşlerin birbirlerine dayatmak zorunda kalmış oldukları sınırlamalara dayanır. Tabulara göre davranmak, ilk "hukuk" biçimiydi. O halde insanların

ikincil niteliktedir (krş. C. D. Daly, 1927). Bu süreç, değişik bir düzeyde, aşılmış bir kültürel sürecin tanrılarının kötü ruhlar haline gelmesinde tekrarlanır. Ancak koku uyaranlarının gerileyişi, insanın topraktan uzaklaşmasının, iki ayak üzerinde durmasıyla o âna dek gözden gizli durumdaki cinsel organları görünür ve korunmaya muhtaç kılan, böylece de utanmayı doğuran sürecin sonucu gibidir. O halde şu uğursuz uygarlık süreci insanların iki ayak üzerinde durmasıyla birlikte başlamıştır. Bundan sonra zincirleme olarak gelişen olaylar, yani koku uyaranlarının değersizleşmesi ve âdetin yalıtılmasıyla görsel uyaranların ağırlık kazanması, cinsel organların görünürleşmesi üzerinden cinsel uyarılmanın sürekli hale gelmesi, ailenin kurulması ile insan uygarlığının eşiğine varırız. Bu yalnızca kuramsal bir spekülasyondur, ama insana yakın hayvanların yaşam koşullarında dikkatli bir sınamadan geçirilmeyi hak edecek denli önemlidir.

Hijyenik kaygılar sayesinde sonradan haklılık kazanan, ama onlardan önce ortaya çıkan kültürel temelli temizlik çabasında da toplumsal bir etmen bulunduğu açıktır. Temizlik isteği, duyularımıza nahoş gelmeye başlamış olan dışkının ortadan kaldırılması yolundaki şiddetli itkiden doğar. Bunun çocuklukta farklı olduğunu biliyoruz. Dışkı çocukta tiksinmeye yol açmaz, bedenden ayrılmış bir parça olarak değerli görünür. Eğitim bu noktada dışkıyı değersiz, iğrenç, tiksindirici ve yerilecek bir şey haline getirecek olan hemen sonraki gelişim sürecinin hızlandırılışında özellikle enerjik bir şekilde ayak direr. Böylesi bir değer dönüşümü ancak bedenden ayrılmış bu maddelerin, keskin kokuları yüzünden, insanların ayağa kalkmasından sonra koku uyaranlarının başına gelen kadere ortak olmaları sayesinde mümkündür. O halde anal erotizm önce, kültüre giden yolu açan "organik bastırma"ya yenik düşer. Gelişimindeki tüm ilerlemeye rağmen insanın kendi dışkısının kokusunu değil, her zaman başkalarının dışkısının kokusunu itici bulması gerçeği, anal erotizmin sonraki dönüşümünü sağlayan toplumsal etmenin varlığına tanıklık eder. O halde pis olan yani dışkısını gizlemeyen kişi diğerine hakaret etmekte, ona saygı göstermemektedir. En ağır, en yaygın küfürlerin dile getirdiği de budur zaten. İnsanın hayvanlar âlemindeki en sadık dostunun adını küfür olarak kullanması, eğer köpek dışkıdan çekinmeyen bir koku yaratığı olma ve cinsel işlevlerinden utanmama gibi iki özelliği yüzünden hor görülmese, anlaşılmaz bir şey olurdu.

birlikte yaşamasının iki temeli vardı: dışsal zorunlulukların yarattığı çalışma yükümlülüğü; erkeğin cinsel nesnesini, yani dişiyi, dişinin ise kendisinden ayrılmış bir parça olan çocuğu yitirmek istememesine neden olan sevginin gücü. Eros ve Ananke insan uygarlığının da ana-babası haline gelmiştir. Uygarlığın ilk sonucu, artık daha çok sayıda insanın topluluk içinde yaşamaya başlaması olmuştu. Bu iki büyük güç burada birlikte etkide bulunduğundan, bundan sonraki gelişimin, dış dünyaya daha iyi hâkim olma ve topluluğun içerdiği insan sayısının daha da artması yolunda sorunsuz olarak ilerlemesi beklenebilir. Bu uygarlığın kendisine dahil olan insanlara, mutlu etmek dışında, nasıl bir etki yapabileceğini anlamak kolay değildir.

Rahatsızlığın nereden gelebileceğini incelemezden önce, önceki tartışmalarımızdan birindeki boşluğu doldurmak için, sevginin uygarlığın temellerinden biri olduğu görüşünü bir süre ele alalım. Cinsel (genital) sevginin insana en güçlü tatmini sunması, her tür mutluluk için geçerli bir örnek oluşturması deneyiminin, insana yaşamdaki mutluluk arzusunun tatminini cinsel ilişkiler alanında aramayı sürdürmeyi ve genital erotizmi yaşamın merkezine koymayı telkin etmiş olması gerekir demiştik. Bu yolla insanın kendisini dış dünyanın bir parçasına, seçmiş olduğu sevgi nesnesine tehlikeli bir tarzda bağımlı kılacağını, bu nesne tarafından reddedilmesi ya da onu sadakatsizlik veya ölüm nedeniyle yitirmesi durumunda en güçlü acılara maruz kalacağını da eklemiştik. Bu nedenle bütün çağlarda bilgeler, yaşamda bu yolun seçilmemesini üzerine basarak vurgulamışlardır; yine de bu yol çok sayıda insan için çekiciliğini korumuştur.

Küçük bir azınlık, bünyeleri sayesinde mutluluğu sevgi yoluyla bulabilir. Ancak, bunun için sevginin işlevinin geniş çaplı ruhsal değişikliklerden geçmesi zorunludur. Bu kişiler, vurguyu sevilmekten sevmeye kaydırarak kendilerini nesnenin onayından bağımsız kılar, sevgilerini tek tek nesnelere değil bütün insanlara eşit ölçüde yönelterek sevgi nesnesinin yitirilişinden kendilerini korur; genital sevginin dalgalanma ve hayal kırıklıklarından kaçınmak için sevginin cinsel hedefinden vazgeçerek içgüdüyü *amacı ketlenmiş* bir itkiye dönüştürürler. Bu yolla ulaştıkları durgun, şaşmaz, şefkatli duygu durumunun, türetilmiş olduğu fırtına-

lı genital sevgi yaşamı ile dıştan pek bir benzerliği kalmamıştır. Sevginin içsel mutluluk duygusu uğruna sömürülmesinde Assisi'li Francesco en ileri noktaya ulaşmış gibidir. Haz ilkesinin gerçekleştirilmesi tekniklerinden birisi olarak kabul ettiğimiz şey, genelde dinle ilişkilendirilmiştir; bu ilişki ben ile nesneler arasındaki ayrımın, ya da nesnelerin kendi aralarındaki ayrımın gözardı edildiği ücra alanlarda kurulmuş olabilir. Derin güdülerini ileride açıklığa kavuşturacağımız ahlaki bir bakış, bu genel insan ve dünya sevgisini insanın ulaşabileceği en yüce tutum olarak görür. Henüz bu tartışmanın başlarındayken iki temel kuşkumu belirteyim. Seçici olmayan bir sevgi, nesnesine haksızlık ederek değerinin bir kısmını yitirir. Dahası, her insan sevgiye layık değildir.

Aileyi kuran sevgi, doğrudan cinsel tatminden feragat etmeyen kökensel biçimi ile de, amacı ketlenip şefkate dönüşmüş biçimi ile de uygarlıkta etkisini göstermeyi; her iki biçimde de çok sayıda insanı işbirliğinin gereklerinin becerdiğinden daha yoğun bir şekilde birbirine bağlama işlevini sürdürür. Dilin "sevgi" sözcüğünü kullanışındaki özensizliğin oluşumsal bir haklılığı vardır. Genital gereksinmeleri nedeniyle aile kurmuş olan erkek ile dişi arasındaki ilişkiye "sevgi" denir, ama ana-baba ile çocuklar arasındaki, kız ve erkek kardeşler arasındaki olumlu duygulara da, her ne kadar bu ilişkiyi amacı ketlenmiş sevgi, şefkat olarak betimlememiz gerekirse de, sevgi denir. Amacı ketlenmiş sevgi kökensel olarak tabii ki kösnül sevgi idi ve insanların bilinçdışında hâlâ da böyledir. Hem kösnül, hem de amacı ketlenmiş sevgi ailenin ötesine uzanır ve o âna dek yabancı olan insanlar ile yeni bağlar kurar. Genital sevgi yeni ailelerin kuruluşuna, amacı ketlenmiş sevgi de, genital sevginin tek kişiyle sınırlanma gibi kimi kısıtlılıklarını taşımadığı için, kültürel açıdan önem kazanan "arkadaşlıklar"a yol açar. Ancak sevginin uygarlık ile ilişkisi gelişme süreci içinde açıklığını yitirir. Bir yandan sevgi uygarlığın çıkarlarına karşı durur, öte yandan uygarlık sevgiyi esaslı kısıtlamalarla tehdit eder.

Uygarlık ile sevgi arasındaki çatlak kaçınılmaz gibidir; nedeni de hemen açıklık kazanmaz. Çatlama kendini önce aile ile bireyin ait olduğu daha büyük topluluk arasındaki bir çatışma olarak gösterir. Uygarlığın temel çabalarından birinin insanları bü-

yük birimler halinde bir araya toplamak olduğunu daha önce saptamıştık. Ama aile, bireyi serbest bırakmak istemez. Aile üyelerinin birlikteliği ne denli sıkı ise, kendilerini diğerlerinden ayırma eğilimleri de o denli güçlü, daha geniş bir yaşam çevresine girmeleri o denli zor olacaktır. Soyoluş açısından daha eski, çocuklukta tek başına hâkim olan birlikte yaşama tarzı, sonradan edinilmiş kültürel tarz tarafından yerinden edilmeye karşı direnir. Aileden ayrılma her genç için, çözümü toplum tarafından ergenlik ve erinlik ayinleri ile desteklenen bir sorun haline gelir. Bunların her ruhsal, hatta aslına bakılacak olursa organik gelişimin beraberinde getirdiği zorluklar olduğu düşünülebilir.

Üstelik, kısa bir süre sonra, başlangıçta sevgi talepleri ile uygarlığın temelini atmış olan kadınlar, uygarlığın akışı ile bir karşıtlık oluşturarak geciktirici ve kısıtlayıcı etkilerini göstermeye başlarlar. Kadınlar ailenin ve cinsel yaşamın çıkarlarını temsil eder. Giderek artan bir şekilde erkek işi haline gelmiş olan uygarlık uğraşı, kadınların karşısına giderek zorlaşan sorunlar çıkarır ve onları pek üstesinden gelemeyecekleri içgüdü yüceltmelerine zorlar. Erkeğin ruhsal enerjisi sınırsız olmadığından, görevlerini yerine getirebilmek için libidosunu amaca uygun bir şekilde dağıtması gerekir. Uygarlık uğruna kullandığı libidoyu büyük ölçüde kadınlardan ve cinsel yaşamdan geri çeker. Sürekli olarak erkeklerle bir arada bulunma, onlarla olan ilişkilere bağımlı olma erkeği kocalık ve babalık görevlerine bile yabancılaştırır. Böylece kadın kendisini uygarlığın talepleri tarafından arka plana itilmiş olarak görür ve uygarlığa karşı düşmanca bir tavır alır.

Uygarlık açısından, cinsel yaşamın kısıtlanması eğilimi, uygarlık çevresinin genişletilmesi eğilimi kadar açıktır. Daha ilk uygarlık aşaması olan totemizmde, cinsel nesne seçimindeki ensest yasağı, insan cinsel yaşamının tarih boyunca maruz kalmış olduğu en esaslı sakatlanmayı beraberinde getirmiştir. Tabu, yasa ve âdetler ile, hem erkekleri hem kadınları etkileyen yeni kısıtlamalar getirilmiştir. Bütün uygarlıklar bu alanda aynı derecede ileri gitmez; toplumun ekonomik yapısı kalan cinsel özgürlüğün miktarını da etkiler. Burada uygarlığın, kendi kullanımı için cinsellikten büyük miktarda ruhsal enerji çekip alması gerektiğinden, ekonomik zorunluluğun gerektirdiği şekilde hareket ettiğini biliyo-

ruz. Uygarlığın cinsellik karşısındaki bu tavrı, bir diğerini sömürüsü altına almış bir kabile ya da toplum katmanının tavrı gibidir. Ezilenlerin ayaklanmasından duyulan endişe en sıkı tedbirlerin alınmasına yol açar. Böylesi bir gelişimin doruğunu kendi Batı uygarlığımızda görürüz. Çocuğun cinsel yaşamının dışavurumlarının ayıp sayılması psikolojik açıdan tamamen haklı görülebilir, çünkü yetişkinlerin cinsel arzularına set çekilmesi, eğer buna çocuklukta hazırlık yapılmamışsa, hiçbir şekilde olası değildir. Ama uygar bir toplumun bu denli ileri giderek, kolayca kanıtlanabilecek, hatta göze çarpan olguları yadsıması hiçbir şekilde haklı gösterilemez. Cinsel açıdan olgun bireyin nesne seçimi karşıt cinsle sınırlanmış, genital olmayan tatminlerin çoğu sapıklık olarak yasaklanmıştır. Bu yasaklarda dile getirilen, herkes için geçerli tek bir tür cinsel yaşam talebi, insanların cinsel bünyelerindeki doğuştan gelen ya da sonradan edinilmiş eşitsizlikleri gözardı eder; insanların hayli büyük bir kısmını cinsel zevkten yoksun kılar ve böylece de ağır bir haksızlığın kaynağı haline gelir. Normal, yapısal olarak engellenmemiş kişilerin bütün cinsel ilgilerinin hiçbir kayba uğramadan açık bırakılmış kanallara akabilmesi bu tedbirlerin başarısı olarak görülebilir. Ama dışlanmaya uğramamış olan zıtcinsel genital ilişki, meşruluğun ve tekeşliliğin kısıtlamaları ile daha da zedelenir. Günümüz uygarlığı, cinsel ilişkiye ancak bir erkekle bir kadın arasındaki tek, çözülmez bağlanma temelinde izin verebileceğini, cinsellikten kendi başına bir haz kaynağı olarak hoşlanmadığını ve buna yalnızca insanların üremesi için şu âna dek alternatif bir kaynak bulunamadığından tahammül ettiğini açık bir şekilde ortaya koyar.

Bu tabii ki aşırı bir durumdur. Bunun, kısa süreler için bile olsa uygulanamayacağı ortaya çıkmıştır. Yalnızca zayıf olanlar cinsel özgürlüklerine bu denli kapsamlı bir müdahaleye boyun eğmiş; güçlü kişiliklerse ancak daha sonra ele alacağımız bir telafi koşulu ile buna izin vermiştir. Uygar toplum, kendi kuralları uyarınca cezalandırması gereken pek çok ihlale ses etmeksizin göz yummaya mecbur kalmıştır. Ancak karşıt yönde bir hataya düşerek, böylesi bir uygarca tavrın, bütün niyetlerine erişemediği için hepten zararsız olduğunu varsaymaktan kaçınmalıyız. Uygar insanın cinsel yaşamı gerçekten de ağır hasara uğramış durumdadır;

hatta ara sıra diş ve saçlarımızın organ olarak gerilemesi gibi, gerilemekte olan bir işlev izlenimi uyandırır. Mutluluk duygusunun –yani yaşam amacımızın– kaynağı olarak cinsel yaşamın öneminin hatırı sayılır ölçüde azaldığını varsaymak belki de haklı olacaktır.[15] Kimi zaman sadece uygarlığın baskısının değil, işlevin özündeki bir şeyin bizi tam bir tatminden yoksun bıraktığı ve başka yollara sürüklediği izlenimine kapılırız. Bu bir yanılgı da olabilir, karar vermek zordur.[16]

15. Bugün herkesin takdirini toplayan duyarlı İngiliz şairi J. Galsworthy' nin "The Apple-Tree" (Elma Ağacı) adlı küçük bir hikâyesine eskiden beri değer vermişimdir. Bu eser, günümüz uygarlığındaki insanın yaşamında, iki insanın basit, doğal sevgisine nasıl yer kalmamış olduğunu etkileyici bir tarzda anlatır.

16. Yukarıda dile getirilen görüşü desteklemek için şu değinileri aktarıyorum: İnsan da açıkça çiftcinselliğe yatkın bir hayvandır. Birey iki simetrik yarımın kaynaşmasına karşılık düşer. Kimi araştırmacılara göre bu yarımlardan biri saf erkek, diğeri saf dişidir. Her ikisinin aslında hermafrodit olmuş olması da aynı şekilde olasıdır. Cinsellik, ruhsal yaşam için olağanüstü önemli olmasına karşılık, psikolojik açıdan kavranması zor bir biyolojik olgudur. Her insanın hem erkeksi hem de dişil içgüdüsel itkiler, gereksinimler, özellikler gösterdiğini söylemeye alışkınızdır; ancak erkeklik ve dişilik özelliklerini, her ne kadar anatomi ortaya koyabilirse de, psikoloji koyamaz. Psikoloji açısından cinsel karşıtlık solarak, etkinlik ve edilginlik arasındaki karşıtlık haline gelir. Ama burada fazlasıyla aceleci bir şekilde etkinliği erkeklikle, edilginliği de dişilikle bir tutarız; halbuki, hayvanlar âleminde bu görüşün çeşitli istisnaları vardır. Çiftcinsellik kuramı henüz açıklığa kavuşmamıştır; bu kuramın içgüdü kuramı ile bağlantısının henüz kurulmamış olması psikanalizde ciddi bir aksaklık olarak görülebilir. Ne olursa olsun, bireyin cinsel yaşamında hem erkeksi hem de dişil arzuları tatmin etmek istediğini gerçekten varsayacak olursak, bu taleplerin aym nesne tarafından karşılanamayacağı, bu taleplerin birbirlerinden ayrı tutulamamaları ve her bir içgüdünün özel, kendisine uygun bir kanala yöneltilememesi durumunda birbirlerini rahatsız edecekleri olasılığını da kabul etmiş oluruz. Bir diğer güçlük, erotik ilişkide, kendi sadist bileşeni dışında bir miktar saldırganlığın çoğunlukla bulunmasıdır. Sevgi nesnesi, bu komplikasyonlara her zaman, kendisine bir haftadır dayak atmadığı için kocasının artık kendisini sevmediğinden yakınan köylü kadını kadar anlayış ve hoşgörü göstermeyecektir.

Ancak en derine inen tahmin, sayfa 57'deki dipnot ile bağlantılı olandır: İnsanların iki ayak üzerine kalkması ve koku alma duyusunun önemini yitirmesi ile yalnızca anal erotizm değil cinselliğin tümü organik bastırmanın kur-

banı olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır; öyle ki o zamandan beri cinsel işleve, tam bir tatmini engelleyen, insanı cinsel hedeften yüceltmeye ve libido kaydırmalarına doğru iten, daha fazla temellendirilemeyecek bir direnç eşlik etmektedir. Bleuler'in bir seferinde cinsel yaşama karşı böylesi bir kökensel ret tavrının varlığına işaret ettiğini biliyorum (Bleuler, 1913). *Inter urinas et faeces nascimur* ["İdrar ve dışkı arasında doğarız"] olgusundan bütün nevrotikler ve nevrotik olmayan pek çok kişi rahatsızlık duyar. Cinsel organlar, pek çok insana katlanılmaz gelen ve cinsel ilişkinin zevkini kaçıran güçlü kokular yayar. Böylelikle, uygarlık ile birlikte gelişen cinsel bastırmanın en derin kökü, iki ayak üzerinde durma ile kazanılan yeni yaşam biçiminin önceki hayvani varoluşa karşı organik olarak savunulmasıdır. Bilimsel araştırmanın ulaştığı bu sonuç, sık rastlanan sıradan önyargılarla garip bir şekilde uyuşur. Yine de bunlar şimdilik kesinleşmemiş, bilimin desteğini kazanmamış olasılıklardır. Ayrıca, koku uyaranının yadsınamayacak bir şekilde değersizleşmiş olmasına karşın Avrupa'da bile, bize o denli itici gelen bu güçlü genital kokulara cinsel uyarıcı olarak büyük değer veren ve bunlardan vazgeçmeye yanaşmayan halklar bulunduğunu unutmayalım. (Friedrich S. Krauß'un *Anthropophyteia*'sında çeşitli yıllarda yayımlanan Iwan Bloch'un "Über den Geruchssinn in der vita sexualis" – "Cinsel yaşamda koku duyumu üzerine" "anketi"nin halkbilimsel değerlendirmesine bakınız.)

V

Psikanalitik çalışma, nevrotik denen kişilerin, cinsel yaşamın tam da bu engellenmelerine katlanamadıklarını bize göstermiştir. Bu kişiler, belirtileri ile kendilerine yan tatminler bulurlar. Ancak bunlar da ya kendi başlarına acılara yol açar, ya da kişinin çevre ve toplum ile ilişkilerinde güçlüklere neden olarak acı kaynağı haline gelir. Bu son olgu kolayca anlaşılabilir, ancak diğeri karşımıza bir bilmece çıkarır. Ama uygarlık, cinsel tatmin dışmda başka fedakârlıklar da talep eder.

Uygarlığın gelişimindeki güçlüğü libidonun atıllığına, eski bir konumu yenisi ile değiştirme konusundaki isteksizliğine bağlayarak bu durumu genel bir gelişim güçlüğü olarak yorumladık. Uygarlık ile cinsellik arasındaki karşıtlığı, cinsel sevgi iki kişi arasındaki –bir üçüncünün yalnızca gereksiz ya da rahatsız edici olabileceği– bir ilişki iken, uygarlığın daha çok sayıda insan arasındaki ilişkilere dayanmasına bağlarken de benzer bir şey söyledik. Sevgi ilişkisinin doruklarındayken çevreye gösterilecek bir ilgi kalmamıştır; sevgili çifti kendi kendine yeter, mutlu olmak için ortak bir çocuğa da gereksinimi yoktur. Eros'un özünün çekirdeğini, çoktan bir yapma niyetini, bu denli açık bir şekilde ortaya koyduğu bir başka durum yoktur; ama bu niyetini iki insanın birbirlerini sevmesinde sözcüğün tam anlamıyla gerçekleştirdiğinde, daha öteye geçmek istemez.

Uygar bir toplumun, kendi içlerinde libido açısından doymuş, iş ve çıkar ortaklığı bağı ile de birbirlerine bağlanmış böylesi çift-

bireylerden oluşması, bu noktaya kadar düşünülebilecek bir şeydir. Bu durumda uygarlığın cinsellikten enerji çekmesi gerekmezdi. Ancak bu arzu edilir durum mevcut değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır. Gerçeklik, uygarlığın hakkına düşen mevcut bağlarla yetinmediğini, toplumun üyelerini birbirlerine libido açısından da bağlamak istediğini, bunun için her aracı kullandığını, güçlü özdeşleşmeler sağlamak için her yolu açtığını, topluluk bağını arkadaşlık ilişkileri ile güçlendirmek için büyük miktarda amacı ketlenmiş libidoyu seferber ettiğini gösterir bize. Bu niyetlerin gerçekleştirilmesi için cinsel yaşamın kısıtlanması kaçınılmazdır. Ancak uygarlığı bu yola iten ve cinselliğe karşı çıkışının temelini oluşturan zorunluluğu anlamaktan aciziz. Henüz keşfetmediğimiz rahatsız edici bir öğe söz konusu olsa gerek.

Uygar toplumun ideal denen taleplerinden biri bu konuda bize bir ipucu verebilir: "Komşunu kendin gibi sev." Dünyaca ünlü bu söz, bunu en gurur duyduğu talebi olarak sergileyen Hıristiyanlıktan şüphesiz daha eskidir. Ama çok eski olmadığı da kesindir; tarih çağları başladıktan sonra bile insanlar henüz böyle bir şeyden habersizdi. Bu talebe karşı, sanki ilk kez duyuyormuş gibi, naif bir tavır takınacağız. Bu durumda şaşırma ve garipseme duygularına kapılmaktan kendimizi alamayacağız. Ne diye buna mecbur olalım? Bunun bize ne yararı dokunur? Ama her şeyden önce, bunu nasıl becerebiliriz? Nasıl mümkün olabilir bu? Sevgim, benim gözümde, sorumsuzca saçamayacağım değerli bir şeydir; uğrunda fedakârlıkta bulunmaya hazır olmam gereken görevler yükler bana. Eğer birini seveceksem, bu kişi bunu bir şekilde hak etmelidir. (Bana sağlayabileceği yararları ve benim için cinsel nesne olma şeklindeki olası anlamını bir kenara bırakıyorum; bu iki tür ilişki komşumuzu sevme kuralı açısından söz konusu değildir.) Komşum önemli noktalarda onun şahsında kendimi sevebileceğim ölçüde bana benziyorsa bunu hak eder; veya onun şahsında kendimin idealini sevebileceğim ölçüde benden mükemmelse bunu hak eder; eğer arkadaşımın oğlu ise onu sevmem gerekir, çünkü onun başına bir şey geldiğinde arkadaşımın duyduğu acı benim de acım olacaktır, bu acıyı paylaşmam gerekecektir. Ama bana yabancı ise ve ne kendi değeri, ne de duygusal yaşamıma ilişkin edindiği bir önem aracılığı ile beni çekiyor-

sa, karşımdakini sevmem zor olacaktır. Hatta bu sevgi haksız olacaktır, çünkü bütün yakınlarımın gözünde sevgim bir tercih olarak değer taşır; yabancı birini onlara eş kılmak kendilerine haksızlık olur. Ama karşımdakini, tıpkı böcek, solucan, su yılanı gibi salt bu dünyaya ait bir canlı olması nedeniyle (şu evrensel sevgiyle) sevmem gerekiyorsa, korkarım payına düşen sevgi çok az olacaktır; aklın yargısı uyarınca kendime ayırmaya hakkım olan miktara eşit olamayacak kadar az. Yerine getirilmesi akıl kârı olarak görünmediğine göre, böyle şaşaalı bir şekilde dillendirilen bir kural neye yarar?

Daha yakından baktığımda daha başka güçlüklerle de karşılaşıyorum. Bu yabancı yalnızca genel olarak sevgiye layık olmamakla kalmaz, samimi olarak itiraf etmem gerekir ki düşmanlığıma, hatta nefretime daha çok hak kazanır. Bana karşı en küçük bir sevgi duymuyor gibidir ve bir parça bile saygı göstermez. Eğer kendisine bir yarar sağlayacaksa, bana zarar vermekten kaçınmaz, sağladığı yarar miktarıyla bana verdiği zararın büyüklüğü arasındaki orantıya bakmaz bile. Hatta bir yarar sağlaması bile gerekmez; eğer bu yolla herhangi bir arzusunu tatmin edebilecekse benimle alay etmekten, bana hakaret, iftira etmekten, karşımda gücünü sergilemekten bir an bile geri durmayacaktır; o kendini güvenli, ben ise çaresiz hissettiğim ölçüde, bana karşı böyle davranmasını kesin olarak bekleyebilirim. Başka şekilde davranacak olursa, bir yabancı olarak bana saygı ve hoşgörü gösterirse, ben de zaten hiçbir kurala bağlı kalmadan ona aynı şekilde karşılık verirdim. Şu muhteşem emir "Komşun seni nasıl seviyorsa sen de komşunu öyle sev" olsaydı, buna karşı çıkmazdım tabii. Bana daha da akıl almaz gelen ve içimde daha da şiddetli bir direnci ayaklandıran bir emir daha var: "Düşmanlarını sev." Ama iyice düşününce, bu emri öncekinden daha büyük bir küstahlık saymakta haksız olduğumu görüyorum. Aslında her iki emir de aynı şeyi söyler çünkü.[17]

17. Büyük bir şair şiddetle ayıplanan psikolojik gerçekleri, şaka yollu da olsa, dile getirme hakkını kendinde görür. H. Heine şunları itiraf eder: "Son derece yumuşak başlı bir yaratılışım vardır. Arzularım şunlar: Mütevazı bir kulübe, sazdan dam ama iyi bir yatak ve iyi yemek, tazecik süt ve tereyağı, pence-

Şimdi heybetli bir sesin beni uyardığını duyar gibiyim: "Tam da bu yüzden, komşunun sevilmeye layık olmaması ve aslında düşmanın olması nedeniyle onu kendin gibi sevmelisin." O zaman bunun, *Credo quia absurdum*'a[18] benzer bir durum olduğunu anlıyorum.

Büyük bir olasılıkla komşum, beni kendisini sevdiği gibi sevmesi talep edildiğinde benim verdiğim yanıtın aynısını verecek ve beni aynı nedenlerle reddedecektir. Bunu yaparken aynı nesnel temellere yaslanmayacağını umarım, ama onun da kastettiği aynı şey olacaktır. Ne de olsa insanların davranışları arasında etiğin, koşullara bağlı oluşlarına bakmaksızın "iyi" ve "kötü" olarak sınıflandırdığı farklar vardır. Bu yadsınamayacak farklar ortadan kalkmadığı sürece, etiğin yüksek taleplerine uymak, uygarlığın niyetlerine zarar verecektir, çünkü bu durumda kötülük olumlu kabul edilecektir. Bu noktada, Fransız parlamentosunda ölüm cezasının tartışılması sırasında meydana gelen bir olayı hatırlamaktan kendimizi alamayız. Konuşmacılardan biri ölüm cezasının kaldırılmasından yana ateşli bir konuşma yapmış ve coşkulu bir şekilde alkışlanmıştı; ta ki biri salondan laf atana kadar: "*Que messieurs les assassins commencent!*"*

Bütün bunların ardında yatan ve sıklıkla yadsınan gerçek, insanın yumuşak ve sevgiye gereksinim duyan, ancak saldırıya uğradığında kendisini savunmayı becerebilen bir yaratık olmadığı, hayli büyük miktarda saldırganlık eğilimini de içgüdüsel yetileri arasında barındırdığıdır. Bunun sonucu olarak, insanın gözünde komşusu yalnızca olası bir yardımcı ve cinsel nesne değil, aynı zamanda saldırganlığını onun üzerinde tatmin edebileceği, işgücünü karşılığını vermeksizin sömürebileceği, rızası olmaksızın cinsel açıdan kullanabileceği, malını ele geçirebileceği, aşağılayabilece-

rede çiçekler, kapının önünde birkaç güzel ağaç; ve yüce tanrı beni tam anlamıyla mutlu kılmak istiyorsa, bu ağaçlarda şöyle altı-yedi düşmanımın sallandığını görme sevincini tattırır bana. Ölmelerinden önce, müteessir bir halde, bana yaşamda çektirmiş olduklarının hepsini affedeceğim – evet, insan düşmanlarını affetmelidir, ama ancak onlar asıldıktan sonra." (Heine, *Gedanken und Einfälle* [Düşünceler ve Akla Geliverenler].)

18. [İnanıyorum, çünkü saçma.]

* "Katiller önden buyursunlar!" –*ç.n.*

ği, acı verebileceği, işkence edebileceği ve öldürebileceği birisidir. *Homo homini lupus*[19]; yaşamın ve tarihin bütün deneyimlerinden sonra, kim bu söze karşı çıkacak cesareti gösterebilir ki? Bu korkunç saldırganlık, kural olarak, ya bir kışkırtma kollar ya da kendini, hedefine aslında daha yumuşak yöntemlerle de erişilebilecek bir davanın hizmetine koşar. Koşullar elverişli olduğunda, kendisini normalde ketleyen karşıt ruhsal güçler ortadan kalktığında, saldırganlık kendiliğinden ortaya çıkıverir; insanı, kendi türüne karşı merhamet nedir bilmeyen vahşi bir canavar olarak ortaya çıkarır. Kavimler Göçü'nün, Hunlar'm istilasının, Cengiz Han ve Timurlenk'in önderliğindeki Moğol denen halkın akınlarının, Kudüs'ün sofu Haçlılar tarafından fethinin vahşetlerini, hatta yalnızca şu son dünya savaşının dehşetini anımsayacak olursak, bu görüşün gerçeğe uygunluğu karşısında sessizce başımızı eğmek zorunda kalırız.

Komşumuz ile ilişkimizi bozan ve uygarlığı bunca zahmete zorlayan şey, varlığını kendi içimizde hissedebileceğimiz, diğerlerinde de bulunduğunu haklı olarak varsaydığımız bu saldırganlık eğilimidir. İnsanların birbirlerine karşı bu birincil düşmanlığı yüzünden uygar toplum sürekli olarak çökme tehdidi ile karşı karşıyadır. İş ortaklığının çıkarları insanları bir arada tutamaz, içgüdüsel tutkular akılcı çıkarlardan daha güçlüdür. Uygarlık, insanların saldırganlık içgüdülerine set çekmek, bunların dışavurumlarını karşıt ruhsal tepkiler kurma yoluyla düşük düzeyde tutmak için elinde ne varsa seferber etmek zorundadır. İnsanları özdeşleşmelere ve amacı ketlenmiş sevgi ilişkilerine teşvik etmesi beklenen yöntemlerin seferber edilişinin, cinsel yaşantının kısıtlanmasının, komşumuzu kendimiz gibi sevmemiz şeklindeki ideale yönelik emrin nedeni budur; bu emri gerçekten haklı çıkaran tek olgu, emrin insanın kökensel doğasına en fazla zıt düşen şey olmasıdır. Uygarlık bu yöndeki çabalarında pek başarıya ulaşamamıştır. Kendine, suçlulara karşı güç uygulama hakkı tanıyarak, zorbalığın en kaba tecavüzlerini önlemeye çalışır ama yasalar saldırganlığın daha dikkatli ve ince dışavurumlarına karşı çaresizdir. Hepimiz, insanlara ilişkin gençliğimizdeki beklentilerimizi yanılsama

19. [İnsan insanın kurdudur.]

kabul edip terk etme noktasına gelir, yaşamımızın bu insanların kötü niyetleri yüzünden nasıl zorlaştığını ve acı verici bir hal aldığını görebiliriz. Ancak uygarlığı, insanların eylemlerinden çatışma ve yarışmayı dışlamak istemekle suçlamak haksızlık olur. Bunlardan tabii ki vazgeçilemez; ancak karşıtlık zorunlu olarak düşmanlık değildir, sadece buna vesile olarak kötüye kullanılır.

Komünistler kötülükten kurtulma yolunu bulduklarına inanırlar. Onlara göre insan açıkça iyidir, komşusuna iyi duygular besler ama özel mülkiyet kurumu doğasını bozmuştur. Malların özel mülkiyeti kimilerinin eline güç verir ve böylelikle de bu kişileri komşusuna kötü davranmaya iter; mülkiyetten yoksun bırakılanlar kendilerini ezenlere karşı düşmanlık duyarak ayaklanmalıdır. Özel mülkiyet kaldırıldığında, bütün mallar ortak kılınıp bunlardan sağlanan yarara herkes ortak edildiğinde insanlar arasındaki kötü niyet ve düşmanlık ortadan kalkacaktır. Bütün gereksinmeler karşılanmış olacağından kimse diğerini düşman olarak görmeyecek, gerekli olan çalışmaya herkes gönüllü olarak katılacaktır. Komünist sistemin ekonomik eleştirisi konusunda söyleyeceğim bir şey yok; özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasının amaca uygun ve yararlı olup olmadığını inceleyecek durumda değilim.[20] Ama sistemin psikolojik öncülünün savunulamayacak bir yanılsama olduğunu görebiliyorum. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ile insanın saldırganlık eğiliminin bir aracı elinden alınmış olur; şüphesiz güçlü bir araçtır bu, ama en güçlü araç olmadığı kesindir. Saldırganlığın, niyetleri için kötüye kullandığı güç ve etki farklılıkları da değiştirilmemiştir, saldırganlığın özü de. Saldırganlık, mülkiyet ile yaratılmamıştır; mülkiyetin henüz son derece kıt olduğu tarihöncesi devirlerde saldırganlık neredeyse sınırsız olarak hüküm sürmekteydi. Daha mülkiyetin ilk, anal biçiminin henüz terk edilmekte olduğu çocuklukta bile saldırganlık kendini gösterir ve

20. Gençliğinde yoksulluğun ceremesini çekmiş, mülk sahiplerinin aldırışsızlığı ve kibrini görmüş bir kişinin, insanlar arasındaki mülkiyet eşitsizliğine ve bundan kaynaklanan diğer şeylere karşı mücadele çabalarına anlayış ve iyi niyetle baktığından şüphelenmek yersiz olur. Tabii bu mücadele bütün insanların eşitliği şeklindeki soyut hak talebine dayanmaya kalkacak olursa akla ilk gelen şey, bireyleri hiç de eşit olmayan beden yapıları ve ruhsal yeteneklerle donatmış olan doğanın çaresi olmayan haksızlıklar yaratmış olduğudur.

belki de anne ile erkek çocuk arasındaki ilişki dışında, insanlar arasındaki hemen tüm şefkat ve sevgi ilişkilerinin temelinde saldırganlık bulunur. Maddi nesneler üzerindeki kişisel hak ortadan kaldırılsa bile, diğer açılardan eşit kılınmış insanlar arasında en güçlü kıskançlık ve en şiddetli düşmanlık kaynağı olarak cinsel ilişki ayrıcalığı varlığını sürdürecektir. Cinsel yaşamın tümüyle serbest hale getirilmesi, yani uygarlığın tohumu olan ailenin ortadan kaldırılması ile bu ayrıcalığın da yok edilmesi durumunda, uygarlığın gelişiminin nerelere varacağını önceden kestirmek kolay değildir; ancak, insan doğasının yok edilemez özelliğinin burada da uygarlığın peşini bırakmayacağını tahmin edebiliriz.

Öyle görünüyor ki, insanların bu saldırganlık eğilimlerinin tatmininden vazgeçmeleri kolay olmayacaktır; bu eğilim olmadan kendilerini rahat hissedemezler. Bu içgüdüye dışarıdan gelenlere düşmanlık besleme şeklinde bir çıkış yolu tanıyan küçük bir uygarlık çevresinin sağladığı avantaj yabana atılmamalıdır. Saldırganlıklarının dışavurumuna maruz kalacak başka bir topluluk olduğu sürece, çok sayıda insanı birbirine sevgi bağı ile bağlamak mümkündür. Komşu topraklarda yaşayan ve birbirlerine başka açılardan da bağlı olan toplulukların, örneğin İspanyollar ile Portekizlilerin, Kuzey ve Güney Almanların, İngiliz ve İskoçların, vs. birbirleri ile çatışmaları ve alay etmeleri olgusunu başka bir yerde tartışmıştım. Buna, pek de açıklayıcı olmayan "küçük farkların narsisizmi" adını verdim. Burada, saldırganlık eğiliminin, topluluğun üyelerinin bir aradalığını kolaylaştıran, rahat ve nisbeten zararsız bir tatmini söz konusudur. Bu anlamda, dört bir yana dağılmış olan Yahudi halkı konakladığı yerlerdeki halkların kültürlerine takdire değer hizmetlerde bulunmuştur. Ne yazık ki ortaçağın tüm Yahudi kıyımları o dönemi Hıristiyan dostları için daha barışçıl ve güvenli bir hale getirmeye yetmemiştir. Havari Paulus'un sevgiyi Hıristiyan cemaatinin temeline yerleştirmesinden sonra, Hıristiyanlığın dışarıda kalanlara karşı aşırı hoşgörüsüz davranması kaçınılmaz olmuştur. Devlet yapıları sevgiye dayanmayan Romalılarda ise, dinin bir devlet işi sayılmasına ve devletin din ile iç içe geçmesine karşın, dinsel hoşgörüsüzlük söz konusu bile değildi. Almanların dünya hâkimiyeti düşünün bir parçasının Yahudi düşmanlığı olması anlaşılmaz bir tesadüf değildir;

Rusya'da yeni bir komünist kültür oluşturma çabasının psikolojik desteğinin burjuvazinin kıyıma uğratılmasından gelmesini de kolayca kavrayabiliriz. Tek sorun, Sovyetler'in burjuvalarının kökünü kuruttuktan sonra nereye yönelecekleri endişesidir.

Uygarlık insanların yalnızca cinselliğini değil, saldırganlık eğilimini de böylesi büyük fedakârlıklara zorladığına göre, insanların uygarlığın içinde kendilerini mutlu hissetmekte zorluk çekmeleri daha bir anlaşılırlık kazanır. Hiçbir içgüdü kısıtlaması tanımadıkları için, ilk insanlar bu anlamda gerçekten de daha iyi durumdaydılar. Bunu dengeleyen unsur, böylesi bir mutluluğu uzun süre tatma garantisinin çok düşük oluşuydu. Uygarlık insanın mutluluk olanağının bir bölümünü bir parça güvenlik ile takas etmiştir. Ancak unutmamamız gereken bir nokta, ilkel ailede yalnızca aile reisinin böyle bir içgüdü özgürlüğünün keyfini çıkardığıdır; diğer bireyler köleci bir baskı altında yaşıyordu. Uygarlığın nimetlerinden yararlanan azınlık ile bunlardan yoksun bırakılmış bir çoğunluk arasındaki karşıtlık, uygarlığın bu ilk çağlarında aşırılığa vardırılmıştı. Bugün yaşamakta olan ilkel halkların titiz bir şekilde incelenmesi, bunların içgüdüsel yaşamlarının özgürlük açısından hiç de imrenilecek durumda olmadığını göstermiştir; bu yaşamda modern uygar insanınkinden farklı, belki de daha katı kısıtlamalar söz konusudur.

Günümüz uygarlığının içinde bulunduğu duruma, mutluluk verici bir yaşam düzeni talebimizi yerine getirmekte ne denli yetersiz kaldığı, belki de önlenebilecek ne çok acıya izin verdiği şeklinde haklı olarak karşı çıkıyorsak, yetersizliğinin köklerini acımasız bir eleştiri ile ortaya koymaya çabalıyorsak, bu yaptığımız uygarlık düşmanlığı değil, en doğal hakkımızı kullanmaktır. Uygarlığımızda, gereksinimlerimizi daha iyi tatmin edecek ve bu eleştirilere muhatap olmayacak değişiklikleri adım adım hayata geçirmeyi umabiliriz. Ama belki de uygarlığın özünde yer alan ve hiçbir reform çabası ile giderilemeyecek güçlüklerin var olduğu fikrine kendimizi alıştırmamızda yarar vardır. İçgüdü kısıtlanmasının getirdiği, kendilerine hazırlıklı olduğumuz görevler dışında, "kitlenin psikolojik sefaleti" denebilecek bir durum da tehlike olarak baş gösterir. Bu tehlike özellikle toplumsal bağların esas olarak üyelerin kendi aralarındaki özdeşleşmeler ile sağlandığı, ön-

der durumundaki bireylerin ise kitle oluşumunda üzerlerine düşmesi beklenen önemi kazanmamış olmaları durumunda söz konusudur.[21] Amerika'nın şimdiki kültürel durumu, uygarlığın uğramış olduğundan endişe ettiğimiz bu zararın incelenmesi açısından iyi bir fırsat sunabilir. Ama kendimi Amerikan uygarlığının eleştirisine girişmeye kaptırmayacağım; benim de Amerikan yöntemlerine başvurmaya kalktığım izlenimini uyandırmak istemem.

21. Bkz. *Kitle Psikolojisi ve Ben Analizi* (Freud, 1921).

VI

Hiçbir eserimde bu seferkinde olduğu kadar, herkesin bildiği şeyleri ortaya koyduğum, kâğıt ve mürekkebi, daha ilerki aşamada da dizgi ve baskıyı aslında gayet açık şeyleri anlatmak için seferber ettiğim duygusuna kapılmamıştım. Bu yüzden, özel, bağımsız bir saldırganlık içgüdüsünün kabulü psikanalitik içgüdü kuramında bir değişiklik anlamına gelirse, bu konuyu ele almış olduğum için memnunluk duyacağım.

Söz konusu olanın bir değişiklik değil, çoktan varılmış bir yön değişiminin daha belirgin kılınması ve sonuçlarının izlenmesi olduğu görülecektir. Analitik kuramın yavaş gelişen bölümleri arasında en zahmetli ilerleyeni içgüdü kuramı idi. Ancak bu kuram bütün açısından o denli vazgeçilemez bir nokta idi ki, yerine bir şey konması gerekiyordu. Başlangıçtaki çaresizlik içinde, şair-filozof Schiller'in "Dünyayı döndüren açlık ve sevgidir" sözü bana ilk dayanağı sağladı. Açlık, bireyin varlığını korumayı amaçlayan içgüdülerin temsilcisi olarak kabul edilebilirdi; sevgi ise nesnelerin peşinden koşar, doğa tarafından her anlamda desteklenen asıl işlevi türün varlığının korunmasıdır. Böylelikle önce ben içgüdüleri ve nesne içgüdüleri birbirlerinin karşısına çıkmış oldu. Yalnızca ve yalnızca nesne içgüdülerinin enerjisini "libido" olarak adlandırdım. Böylelikle ben içgüdüleri ile en geniş anlamıyla sevginin nesneye yönelik "libidinal" içgüdüleri arasında bir antitez vardı. Bu nesne içgüdülerinden biri, sadist içgüdü, amacının sevgi dolu olmaması ile diğerlerinden ayrılıyordu. Ayrıca kimi açılar-

dan açıkça ben içgüdülerine katılıyor, libidinal bir niyet içermeyen iktidar içgüdüleri ile yakın akrabalığını gizleyemiyordu. Ama bu uyuşmazlığın üstesinden gelindi; tabii ki sadizm açıkça cinsel yaşama ait bir olguydu, vahşi oynaşma yumuşak oynaşmanın yerine geçebilirdi. Nevroz, kendini koruma amacı ile libidonun talepleri arasındaki mücadelenin, benin büyük acılar ve vazgeçişler pahasına kazanmış olduğu bir mücadelenin sonucuymuş gibi görünüyordu.

Bu görüşün bugün bile çoktan aşılmış bir yanlıştan ibaret olmadığını her analizci kabul edecektir. Ancak araştırmamız bastırılmış olandan bastırıcı güçlere, nesne içgüdülerinden bene doğru ilerledikçe bu görüşte bir değişiklik yapılması kaçınılmaz hale geldi. Bu noktada narsizm kavramının ortaya atılması, yani benin kendisinin libido yatırımıyla yüklü bulunduğu, hatta libidonun anayurdu olduğunun ve bir ölçüde harekât noktası olarak kaldığının fark edilmesi belirleyici oldu. Narsistik libido nesnelere yönelerek nesne libidosu haline gelebilir ve tekrar narsistik libidoya dönüşebilir. Narsizm kavramı travmatik nevrozların, psikoza yakın duygulanımların pek çoğunun ve psikozların analitik olarak kavranmasını olanaklı hale getirdi. Aktarım nevrozlarını benin cinsellikten kaçınma çabaları olarak yorumlamaktan vazgeçmek gerekmiyordu, ama libido kavramı tehlikeye düşmüştü. Ben içgüdüleri de libidinal olduğundan, libidonun, C. G. Jung'un daha önce savunmuş olduğu gibi, genelde içgüdüsel enerji ile aynı şey sayılması bir süre için kaçınılmaz görünmüştü. Yine de, nedenini bilmemekle beraber, bütün içgüdülerin aynı türden olamayacağına inanmayı sürdürüyordum. Bir sonraki adımı, zorlantılı tekrarı ve içgüdüsel yaşamın tutucu niteliğini ilk kez fark ettiğimde, *Haz İlkesinin Ötesinde* (1920) ile attım. Yaşamın başlangıcı konusundaki kurgulardan ve biyolojik paralelliklerden yola çıkarak, canlı varlığı koruma ve sürekli daha büyük birimler halinde bir araya getirme içgüdüsünün[22] yanı sıra, bu birimleri çözmeye ve başlangıçtaki inorganik duruma geri götürmeye çabalayan karşıt bir iç-

22. Burada Eros'un durmak bilmeyen yayılma eğiliminin içgüdülerin genelde tutucu doğası ile düştüğü karşıtlık dikkat çekicidir ve başka incelemelerin çıkış noktasını oluşturabilir.

güdünün var olması gerektiği sonucuna vardım. Yani Eros'un yanı sıra bir ölüm içgüdüsü de vardı; yaşamın görüngüleri bu iki içgüdünün birlikte veya birbirlerine karşı oluşturduklar etkilerle açıklanabilirdi. Ancak varsayılan bu ölüm içgüdüsünün etkinliklerini ortaya koymak kolay değildi. Eros'un dışavurumları dikkat çekici ve yeterince gürültülü idi; ölüm içgüdüsünün organizmanın içinde sessiz bir şekilde, o organizmayı çözmek için çaba gösterdiği varsayılabilirdi, ama bu tabii ki bir kanıt değildi. İçgüdünün bir kısmının dış dünyaya yöneldiği, saldırganlık ve yıkıcılık içgüdüsü olarak ortaya çıktığı fikri bizi daha ileri götürdü. Buna göre organizmanın kendisini değil kendisi dışındaki cansız ya da canlı şeyleri yok etmesi içgüdüyü Eros'un hizmetine girmeye zorlamış oluyordu. Tersi durumda, dışa yönelik bu saldırganlığın kısıtlanması, zaten süregitmekte olan özyıkım sürecini hızlandırmalıydı. Bu örnekten hareketle, söz konusu iki içgüdüye çoğunlukla –ya da her zaman– birlikte rastlandığı, iki içgüdünün değişen ve son derece farklı oranlarda bir araya geldikleri için tanınamadıkları tahmin edilebilirdi. Cinselliğin içgüdü bileşeni olarak bilinegelen sadizm de, sevgi çabası ile yıkım içgüdüsünün güçlü bir birlikteliği olmalıydı; sadizmin karşılığı olan mazoşizm ise, içe yönelik yıkıcılık ile cinselliğin, başka yerde görülemeyecek bir eğilimi görülür ve elle tutulur kılan bir biçimde birleşmesiydi.

Ölüm ya da yıkım içgüdüsü varsayımı analitik çevrelerde bile itirazla karşılaştı; sevgide tehlikeli ve düşmanca sayılan her şeyi daha çok sevginin doğasındaki kökensel bir çift-kutupluluğa atfetme eğilimine sıklıkla rastlandığını biliyorum. Burada geliştirilen görüşleri başta deneme kabilinden sahipleniyordum, ama zaman içinde üzerimde öyle bir güç kazandılar ki artık başka şekilde düşünemez oldum. Demek istediğim, bu görüşlerin, olası diğer bütün kuramlara oranla karşılaştırma kabul etmeyecek ölçüde kullanışlı oldukları; bilimsel çalışmada ulaşmaya çalıştığımız, olguları gözardı etmeyen ve çarpıtmayan bir basitleştirme sağladıklarıdır. Sadizm ve mazoşizmde, (dışarıya ve içeriye yönelen) yıkım içgüdüsünün erotizmle sıkı sıkıya bir araya gelmiş biçimlerinin gözlerimizin önünde durduğunu biliyorum; ama erotik olmayan saldırganlık ve yıkıcılığın her yerde var olduğunu nasıl gözden kaçırmış, buna yaşamın yorumlanışında layık olduğu yeri

vermeyi nasıl ihmal etmiş olduğumuzu anlamakta güçlük çekiyorum. (İçe yönelik yıkım içgüdüsü, erotik bir yön taşımadığı zaman çoğunlukla algılanmaz zaten.) Yıkım içgüdüsü fikri psikanalitik literatürde ilk kez boy gösterdiği zaman buna nasıl karşı çıktığımı ve bu fikre açık bir hale gelmemin ne kadar uzun sürdüğünü anımsıyorum. Başkalarının aynı şekilde buna karşı çıkmış ve çıkıyor olması daha az şaşırtıcı geliyor bana. Çünkü insanın "kötülüğe", saldırganlığa, yıkıma ve dolayısıyla vahşete yönelik doğuştan gelen bir eğilim taşıdığından bahsetmek "küçük çocukların hoşuna gitmez". Tanrı insanları kendi mükemmelliğinin bir eşi olarak yaratmıştır tabii ki; kötünün –Hıristiyan Bilimi'nin teminatlarına karşın– yadsınamaz varlığım Tanrı'nın mutlak kudret ve iyiliği ile bağdaştırmanın ne denli zor olduğunun kendisine hatırlatılmasını istemez insan. Tanrı'nın mazur görülmesi için en iyi neden, Yahudi'nin Ari ırk idealinin dünyasında oynadığı ekonomik boşalma aracı rolünü üstlenen şeytanın varlığıdır. Ama böyle olsa bile, Tanrı şeytanın varlığından da, şeytanda cisimleşen kötülükten de sorumlu tutulabilir. Bu güçlüklerle yüz yüze gelen insanlara verebileceğim tavsiye, yeri geldiğinde insanın derin ahlaki doğası karşısında yerlere kadar eğilmektir; bu, herkesin sevgisini kazanmamızı ve pek çok hatamıza göz yumulmasını sağlar.[23]

23. Kötülük ilkesinin yıkım içgüdüsü ile özdeşleştirilmesi Goethe'nin Mefistofeles'inin ağzında özellikle inandırıcı bir etki yapar:

"Çünkü ortaya çıkan ne varsa,
Layıktır yok olup gitmeye.
.....
Yani sizin günah,
Yıkım, kısacası kötü dediğiniz
Asıl işimdir benim."

Şeytan, rakibi olarak kutsal ve iyiyi değil, doğanın yaşamı yaratma, çoğaltma gücünü, yani Eros'u gösterir.

.....
"Havadan, sudan, topraktan
Binlerce tohum dağılır
Kuru, ıslak, sıcak, soğuk her yere!
Ateşi ayırmamış olsam kendime
İşe yarar bir şey olmayacaktı elimde."

Eros'un gücünün dışavurumları için, bunları ölüm içgüdüsünün enerjisinden ayırt etmek amacıyla, "libido" adı kullanılabilir.[24] Ölüm içgüdüsünü tespit etmenin güç olduğunu teslim etmeliyiz; ölüm içgüdüsünü yalnızca Eros'un ardında kalmış bir şey olarak tahmin edebiliriz, Eros'la bir araya gelip ortaya çıkmadıkça onu göremeyiz. Ölüm içgüdüsünün özünü ve Eros ile ilişkisini en açık bir biçimde, erotik amacı kendi keyfince yönlendirdiği ama bu arada cinsel itkiyi tamamen doyurduğu sadizmde kavrayabiliriz. Ama cinsel niyet gütmeden ortaya çıktığı yerlerde, en kör yıkıcı hiddette bile, bene eski mutlak güç arzularının gerçekleşmesini göstermesi dolayısıyla, ölüm içgüdüsünün tatmininin olağanüstü yüksek bir narsistik haz ile bağlantılı olduğu gözden kaçmaz. Ilımlı ve dizginlenmiş, adeta amacı ketlenmiş olan yıkım içgüdüsü, nesnelere yöneldiğinde, benin yaşamsal gereksinmelerini tatmin etmesini ve doğa üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlamak zorundadır. Bu içgüdünün varlığına dair varsayım teorik temellere dayandığı için, teorik itirazlara karşı tam bir güvence altına alınmış olmadığını kabul etmek gerekiyor. Ama bilgimizin bugün bulunduğu noktada, durum bize böyle görünmektedir; gelecekteki araştırma ve düşünceler şüphesiz belirleyici bir açıklık sağlayacaktır.

Bundan sonra, saldırganlık eğiliminin insanda var olan kökensel, bağımsız bir içgüdü olduğu görüşünü savunuyor ve uygarlığın önündeki en güçlü engel olduğunu tekrarlıyorum. Bu incelemenin bir noktasında, uygarlığın insanlığın maruz kaldığı bir süreç olduğu görüşüne varmıştım; hâlâ da bu görüşün etkisindeyim. Uygarlığın Eros'un hizmetinde, ayrık durumdaki bireyleri, giderek aileleri, ardından boyları, halkları, ulusları büyük bir birlik, insanlığın birliği şeklinde birleştirme amacına sahip bir süreç olduğunu ekleyebilirim. Bunun neden gerçekleşmesi gerektiğini bilmiyoruz; Eros'un işi budur. Bu insan yığınlarının birbirlerine libido temelinde bağlanmaları gereklidir; yalnızca zorunluluk, ortak çalışmanın yararları insanları bir arada tutmayacaktır. Ama in-

24. Halihazırdaki görüşümüzü şöyle açıklayabiliriz: Libido her içgüdüsel dışavurumda belli bir paya sahiptir, ancak bu dışavurumun içindeki her şey libido değildir.

sanların doğal saldırganlık içgüdüsü, her birinin herkese, herkesin her birine karşı duyduğu düşmanlık uygarlığın bu programına karşı durur. Bu saldırganlık içgüdüsü, Eros'un yanında rastladığımız, dünyanın hâkimiyetini onunla paylaşan ölüm içgüdüsünün bir türevi ve ana temsilcisidir. Sanırım şimdi uygarlığın evriminin anlamı aydınlığa kavuşuyor. Evrim, insan türü üzerinde süren, Eros ve Ölüm, yaşam içgüdüsü ile yıkım içgüdüsü arasındaki savaşı göstermelidir. Yaşamın asıl içeriği işte budur ve bu yüzden de uygarlığın evrimi, kısaca insan türünün yaşam kavgası olarak betimlenebilir.[25] Ve devlerin bu çatışmasını dadılarımız "semadan ninniler" söyleyerek yatıştırmak ister!

25. Daha ayrıntılı bir saptamayla: henüz keşfetmemiş olduğumuz belli bir olaydan başlayarak şekillenmek durumunda olduğu haliyle bir yaşam kavgası.

VII

Akrabalarımız olan hayvanlar niye böyle bir uygarlık kavgası sergilemiyor? Bunu bilemeyiz ki. Büyük bir olasılıkla aralarından bazıları, arılar, karıncalar, termitler, bugün hayran kaldığımız devlet kurumlarını, görev dağılımını, bireyselliğin sınırlanışını sağlayana kadar binlerce yıl boyunca mücadele vermiştir. Bugünkü durumumuzun belirleyici özelliği, duygularımızın bize, bu hayvan devletlerinin ve bunlarda bireye verilen rollerin hiçbirinde mutlu olamayacağımızı söylüyor olmasıdır. Diğer hayvan türlerinde, çevrenin etkileri ile içlerinde çarpışan içgüdüler arasında geçici bir denge durumuna ulaşılmış ve böylelikle de gelişmeleri bir durma noktasına varmış olabilir. İlk insanlarda yeni bir libido atılımı, yıkım içgüdüsünün yeniden etkinlik kazanmasına yol açmış olabilir. Bu noktada, henüz yanıtı olmayan pek çok soru vardır.

Daha akla yakın bir başka soru sorabiliriz. Uygarlık, kendisine karşı duran saldırganlığa ket vurmak, onu zararsız kılmak, belki de ortadan kaldırmak için hangi araçları kullanır? Bu yöntemlerden bazılarıyla daha önce karşılaşmıştık, ama en önemlisiyle henüz karşılaşmadık sanırım. Bunu, bireyin gelişim öyküsünde inceleyebiliriz. Bireyin saldırganlık arzusunu zararsız kılacak şey nedir? Tahmin edemeyeceğimiz, halbuki son derece açık olan, garip bir şeydir bu. Saldırganlık içe atılır, içselleştirilir, ama aslında gelmiş olduğu yere geri gönderilmekte, yani bireyin kendi benine yöneltilmektedir. Üstben olarak benin geri kalan bölümlerinin karşısın-

da duran ve "vicdan" biçimini alarak, benin aslında başkalarında, yabancı bireylerde tatmin etmekten hoşlanacağı aynı katı saldırganlık eğilimini bene karşı gösteren bir ben bölümü tarafından devralınır. Katı üstben ile hâkimiyeti altındaki ben arasındaki gerilime suçluluk duygusu deriz; bu, kendini cezalandırılma gereksinimi şeklinde dışa vurur. Yani uygarlık, bireyin tehlikeli saldırganlık arzusunun üstesinden, bireyi zayıf düşürerek, silahsızlandırarak ve bireyin, tıpkı ele geçirilmiş bir şehirdeki işgal kuvvetleri gibi, bir iç merci tarafından gözetlenmesini sağlayarak gelir.

Suçluluk duygusunun oluşumu hakkında analist, diğer psikologlardan farklı düşünür; ancak analist için de bu duyguyu açımlamak kolay olmayacaktır. Öncelikle, suçluluk duygusunun nasıl oluştuğu sorulduğunda, karşı çıkılamayacak bir yanıt alınır: İnsan, "kötü" olduğunu bildiği bir şey yapmışsa kendini suçlu (dindar kişilerin ifadesiyle, günahkâr) hisseder. Ardından bu yanıtın ne kadar yetersiz olduğu fark edilir. Bir süre tereddüt geçirdikten sonra, kötülük yapmamış ama kötülük yapma niyeti taşıdığını fark etmiş olan kişinin de kendini suçlu sayabileceğini ekleriz. O zaman da niye burada niyetin eylemle bir tutulduğu sorusu ortaya çıkar. Ancak her iki durum da kötülüğün zaten istenmeyen, eyleme geçirilmemesi gereken bir şey olarak görüldüğünü varsayar. Bu yargıya nasıl varılır? İyi ve kötüye ilişkin kökensel, deyim yerindeyse, doğal bir ayrım yeteneğinin varlığı kabul edilemez. Kötü, genellikle ben için zararlı ya da tehlikeli bir şey olmamakla kalmaz; tersine, benin arzu ettiği, ona keyif veren bir şeydir. O halde burada yabancı bir etki söz konusudur; neyin iyi neyin kötü sayılması gerektiğini o belirler. Kendi duyguları insanı bu yola yöneltmeyeceğinden, insanın bu yabancı etkiye boyun eğmek için bir nedeni olması gerekir. Bu nedeni, çaresizliğinde ve başkalarına bağımlılığında buluruz kolaylıkla. Bunu en iyi şekilde, sevgiyi yitirme kaygısı olarak tanımlayabiliriz. İnsan, bağımlı olduğu bir başkasının sevgisini yitirdiğinde kimi tehlikeler karşısındaki güvenliği de elden gider; özellikle de, kendisinden güçlü olan kişinin cezalandırma yoluyla üstünlüğünü kanıtlaması tehlikesine maruz kalır. Yani başlangıçta kötü, karşılığı sevgi yitimi tehdidi olan şeydir; bu yitirme kaygısı nedeniyle kötülükten kaçınmak gerekir. Bu yüzden de kötülüğü yapmış olmak ile henüz yapma-

mış olmak arasında pek bir fark yoktur. Her iki durumda da tehlike ancak otorite bunu keşfettiği an ortaya çıkar ve otorite her iki durumda da benzer bir davranış gösterecektir.

Bu ruh durumu "vicdan rahatsızlığı" olarak adlandırılır, ama aslında bu adı hak etmez; çünkü bu aşamada suçluluk duygusu, açıkça sevgi yitiminden duyulan kaygı, yani "toplumsal" kaygıdır. Bunun küçük çocuklarda başka türlü olması mümkün değildir, ama pek çok yetişkinde de, babanın ya da anne ve babanın yerini daha büyük bir insan topluluğunun alması dışında değişen bir şey olmaz. Bu yüzden de otoritenin bunu keşfetmeyeceğinden ya da kendilerine bir şey yapamayacağından emin olduklarında, zevk vaat eden bir kötülüğü düzenli olarak yapmaktan geri durmazlar; tek korkuları bunun keşfedilmesidir.[26] Günümüz toplumu bu ruh durumunu genel olarak hesaba katmak zorundadır.

Ancak otorite bir üstbenin oluşturulması ile içselleştirildiği zaman büyük bir değişiklik gerçekleşir. Böylelikle vicdana ait görüngüler bir üst aşamaya yükselir; aslında ancak şimdi vicdandan ve suçluluk duygusundan bahsedilebilir.[27] Artık keşfedilmekten duyulan kaygı söz konusu olmaktan çıkar, kötülük yapmak ile kötülük yapmayı arzulamak arasındaki fark tümüyle ortadan kalkar; çünkü üstbenden hiçbir şey saklanamaz, düşünceler bile. Ama durumun vahameti ortadan kalkmıştır, çünkü, düşüncemize göre, üstbenin sıkı sıkıya bağlı olduğu bene kötü davranması için hiçbir nedeni yoktur. Ancak geçmişte olan ve üstesinden gelinen şeylerin varlıklarını sürdürmelerini sağlayan oluşumsal etki, durumun temelde en başta olduğu gibi kalmasında kendini gösterir. Üstben, günahkâr bene yukarıda bahsi geçen aynı kaygı duygularıyla işkence eder ve benin dış dünya tarafından cezalandırılmasına yol açacak fırsatları kollar.

26. Rousseau'nun ünlü mandarinini düşünün!

27. Aklı başında herkes, genel bir bakış sunan bu çalışma içinde aslında aralarında kesin sınırlar bulunmayan olayların birbirinden keskin olarak ayrıldığını, söz konusu olanın yalnızca bir üstbenin varlığı değil, bunun göreli gücü ve etki alanı olduğunu anlayacak ve hesaba katacaktır. Vicdan ve suçluluk konusunda şimdiye dek söylenmiş olanlar zaten herkesin bildiği ve neredeyse hiç kimsenin itiraz etmeyeceği şeylerdi.

Bu ikinci gelişim aşamasında vicdan, ilk aşamada rastlanmayan ve açıklanması artık kolay olmayan ilginç bir özellik gösterir. İnsan ne kadar erdemli ise, üstben de o kadar sıkı ve şüpheci davranır; öyle ki sonuçta kendilerine en ağır günahkârlık suçlamalarını yöneltenler, azizlik yolunda en ileri noktaya ulaşmış kişilerdir. Burada erdem, layık olduğu ödülün bir kısmını yitirir; boyun eğmiş ve zevklerden feragat etmiş durumdaki ben, hocasının güvenini kazanamaz ve bu uğurda sanki boşuna çaba gösterir. Ama bu noktada itiraz hazırdır: Bunlar yapay olarak oluşturulmuş zorluklardır. Daha sıkı ve uyanık bir vicdan ahlaklı insanların en başta gelen özelliğidir zaten; içgüdülerin tatminine yönelik ayartmalar göz önüne alındığında, azizler kendilerini günahkâr ilan etmekte haksız sayılmazlar. Bu ayartmalar, arada bir tatmin edildiklerinde en azından bir süreliğine azaldıkları halde sürekli engellenmeleri durumunda arttıkları için bu kişiler bunların etkilerine özellikle açıktır. Sorunlarla dolu olan etik alanına ilişkin bir başka olgu da, talihsizliğin, yani dışsal engellenmenin üstbende vicdanın gücünü artırmasıdır. İşleri iyi gittiği sürece insanın vicdanı da yumuşaktır ve benin pek çok şeyi yapmasına izin verir. Başına bir terslik geldiği zaman ise, insan içine döner, günahkârlığının farkına varır, vicdani taleplerini artırır, zevklerden feragat eder, kefaret ödeyerek kendisini cezalandırır.[28] Halklar da böyle davranmıştır ve hâlâ da böyle davranır. Ancak bu durum, içe yansıtılarak üstbene dahil olduktan sonra terk edilmeyen, üstbenin yanında ve ardında varlığını sürdürmeye devam eden vicdanın kökensel, çocuksu aşaması ile kolayca açıklanır. Kaderin ebeveyn merciinin yerini aldığı kabul edilir. Kişinin başına bir terslik gelmesi bu en yüksek gücün artık kişiyi sevmediği anlamına gelir; bu sevgi yitimi tehdidi karşısında insan, bahtı açık olduğunda ihmal etme eğilimi gösterdiği, ebeveynin üstbendeki temsilcisi önünde

28. Ahlakın talihsizlikler sonucunda daha da güçlenmesini Mark Twain nefis bir kısa öyküsünde ele alır: *The First Melon I ever Stole* (İlk Çaldığım Kavun). Bu ilk kavun, tesadüf eseri kelek çıkar. Bu öyküyü halka açık bir okuma toplantısında Mark Twain'in kendisinden dinledim. Başlığı söyledikten sonra bir an durdu ve şüphesi varmış gibi kendi kendine sordu: "*Was it the first?*" ("İlk miydi?") Böylelikle her şeyi söylemiş oluyordu. Bu ilk kavun elbette çalınan tek kavun değildi. [Son cümle 1931'de eklenmiştir.]

yeniden boyun eğer. Bu, katı bir dinsel bakışla kaderin tanrısal iradenin ifadesi sayıldığı durumlarda özellikle belirgin olarak görülür. İsrail halkı kendini Tanrı'nın gözde evladı sayıyordu. Ulu Baba kendi halkı olan bu insanların üzerine birbiri ardına uğursuzluk yağdırdığında, halkın bu ilişkiye güveni ya da Tanrı'nın gücü ve adaletine inancı sarsılmadı; bunun yerine kendisine günahkârlığını gösterecek peygamberler çıkardı ve suçluluk duygusundan, rahip dininin aşırı katı kurallarını yarattı. İlkel insanın davranışı ise şaşılacak derecede farklıdır. Bir talihsizliğe uğradığında suçu kendisinde değil açıkça üzerine düşeni yapmamış olan fetişte bulur ve kendisini cezalandırmak yerine onu döver.

Böylelikle suçluluk duygusunun iki kaynağını görüyoruz: otorite karşısında duyulan korku ve daha sonra ortaya çıkan, üstbene karşı duyulan korku. Bu korkuların ilki içgüdülerin tatmininden vazgeçmeyi, diğeri ise, yasak arzuların varlığı üstbenden gizlenemeyeceği için, ayrıca cezalandırmayı dayatır. Bunun yanı sıra, üstbenin katılığının, yani vicdanın talebinin nasıl anlaşılabileceğini de gördük. Vicdanın yaptığı, görevine son verdiği ve kısmen de yerini aldığı dış otoritenin katılığını sürdürmektir sadece. Şimdi içgüdülerin yadsınmasının suçluluk duygusu ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu da görüyoruz. İçgüdülerin yadsınması başlangıçta dış otoriteden duyulan korkunun sonucudur; otoritenin sevgisini yitirmemek için tatminlerden vazgeçilir. Bu yerine getirildiğinde dış otorite ile, tabir caiz ise ödeşilmiştir ve geriye bir suçluluk duygusu kalması söz konusu değildir. Üstbenden duyulan korkuda ise durum farklıdır. Burada içgüdünün yadsınması yeterince yardım sağlayamaz; çünkü arzu varlığını sürdürür ve üstbenden saklanamaz. Yani içgüdünün yadsınmasına karşın bir suçluluk duygusu ortaya çıkar ve bu da üstbenin devreye sokulması, bir diğer deyişle vicdanın oluşturulması açısından önemli bir ekonomik dezavantajdır. İçgüdü yadsınmasının artık tam olarak özgürleştirici bir etkisi yoktur, erdemli feragat artık sevgi garantisi ile ödüllendirilmez. Dış mutsuzluk –dış otoriteden kaynaklanan sevgi yitimi ve ceza– tehdidinin yerini sürekli bir iç mutsuzluk, suçluluk duygusunun yarattığı gerilim almıştır.

Bu ilişkiler öylesine karışık ve aynı zamanda öylesine önemlidir ki, tekrara düşecek olsam da bunları bir başka açıdan daha

ele almak istiyorum. Önümüzde şöyle bir kronolojik sıra vardır: Önce dış otoritenin saldırganlığından duyulan korku sonucu içgüdünün yadsınması –sevgi yitiminden duyulan korku aslında bu kapıya çıkar; sevgi, cezanın saldırganlığından korur–, ardından iç otoritenin kurulması, bundan duyulan korku nedeniyle içgüdünün yadsınması, vicdan korkusu. Bu ikinci durumda kötü eylemle kötü niyet eşdeğer sayılır ve ortaya suçluluk duygusuyla cezalandırılma gereksinimi çıkar. Vicdanın saldırganlığı, otoritenin saldırganlığını içinde barındırır. Durum bu noktaya kadar aydınlığa kavuşmuştur; ama talihsizliğin (dışarıdan dayatılan engellenmenin) vicdanı güçlendiren etkisi, vicdanın en iyi ve en itaatkâr insanlardaki sertliği nereye yerleştirilebilir? Vicdanın bu iki özelliğini açıklamış, ancak muhtemelen, bu açıklamaların temele kadar inmediği, geriye açıklanmamış bir şey kaldığı izlenimine kapılmıştık. Bu noktada nihayet tümüyle psikanalize özgü ve insanların normal düşüncelerine yabancı bir fikir işin içine girer. Bu, konumuzun nasıl olup da bize karmaşık ve karanlık görünmek durumunda olduğunu anlamamızı sağlayan bir fikirdir: Başlangıçta vicdan (daha doğrusu sonradan vicdana dönüşecek olan korku) içgüdünün yadsınmasının nedenidir, ama sonra durum tersine döner. Şimdi her yadsıma vicdanın dinamik bir kaynağı haline gelir, her yeni yadsıma vicdanın sertliğini ve hoşgörüsüzlüğünü artırır. Vicdanın oluşumunun tarihi hakkında bildiklerimizle biraz daha uyumlu hale getirebilsek, şu çelişik ifadeyi kabullenebilirdik: Vicdan, içgüdü yadsınmasının sonucudur; ya da (bize dışarıdan dayatılan) içgüdü yadsınması, daha sonra bizden başka içgüdü yadsımaları talep eden vicdanı yaratır.

Aslında bu ifadenin vicdanın oluşumuna ilişkin bildik görüşle çelişkisi çok da büyük değildir; bu çelişkiyi daha da azaltmanın bir yolunu görebiliyoruz üstelik. Bunu kolay anlaşılır bir şekilde sergileyebilmek amacıyla saldırganlık içgüdüsü örneğini ele alalım ve diyelim ki bu durumda hep saldırganlığın yadsınması söz konusudur. (Tabii ki bu yalnızca geçici bir varsayım olarak görülmelidir.) İçgüdü yadsınmasının vicdan üzerindeki etkisi, tatmininden vazgeçtiğimiz her saldırganlığın üstben tarafından benimsenmesi ve üstbenin (bene karşı) saldırganlığının artması şeklinde kendini gösterir. Bu olgu, vicdanın kökensel saldırganlığının

dış otoritenin sertliğinin devamı olduğu, yani yadsıma ile hiçbir ilgisinin olmadığı görüşüne uymaz. Ancak üstbenin ilk saldırganlık donanımının başka bir şekilde türediğini varsayarsak bu uyuşmazlığı ortadan kaldırabiliriz. Kendisinin ilk ama aynı zamanda da en önemli tatminlerini engelleyen otoriteye karşı çocukta, talep edilen içgüdü yadsımalarının türü ne olursa olsun, büyük çapta bir saldırganlık eğiliminin gelişmiş olması gerekir. Çocuk, bu öç düşkünü saldırganlığın tatmininden vazgeçmek zorunda kalır. Bu güç ekonomik durumun içinden, bildik mekanizmalar aracılığıyla çıkar: El kaldırılamayan otorite, özdeşleşme yoluyla içe alınarak üstben olur ve insanın çocukken ona karşı yöneltmekten mutluluk duyacağı tüm saldırganlığın sahibi durumuna gelir. Çocuğun beni, böylece alçaltılan bir otorite –babanın otoritesi– biçimini alan mutsuz bir rolle yetinmek zorundadır. Durum, sıkça olduğu gibi, tersine dönmüştür. "Ben baba, sen de çocuk olsaydın sana kötü davranırdım." Üstben ile ben arasındaki ilişki, henüz bölünmemiş ben ile bir dış nesne arasındaki gerçek ilişkilerin, arzu tarafından çarpıtılmış geri dönüşüdür. Bu da alışıldık bir olgudur. Ancak aradaki asıl fark, üstbenin kökensel sertliğinin, tamamen (ya da bir bölümüyle) insanın ondan [babadan] gördüğü ya da beklediği sertlik olmayıp, kişinin kendisinin ona karşı duyduğu saldırganlığı temsil etmesidir. Eğer bu doğru ise, vicdanın başlangıçta saldırgan bir içgüdünün bastırılması ile oluştuğu ve daha sonra da buna benzer yeni bastırmalarla güçlendiği gerçekten de iddia edilebilir.

Peki ama bu iki yorumdan hangisi doğrudur? Bize oluşumsal açıdan şüphe kabul etmez gibi görünen eskisi mi, yoksa kuramı mükemmel bir biçimde tamamlayan yenisi mi? Görüldüğü kadarıyla, doğrudan gözleme de dayanarak, her ikisinin de doğru olduğunu söyleyebiliriz. Birbirleriyle çatışmadıkları gibi bir noktada bir araya bile gelirler; çünkü çocuğun öç düşkünü saldırganlığı, babadan beklenen cezalandırıcı saldırganlığın boyutu tarafından da belirlenecektir. Ancak deneyim göstermiştir ki, çocuğun geliştirdiği üstbenin sertliği, kendisinin görmüş olduğu muamelenin sertliğini kesinlikle yansıtmaz,[29] bundan bağımsız gibidir; son derece yumuşak bir şekilde yetiştirilen çocuk son derece sert bir vicdan edinebilir. Ama bu bağımsızlığı abartmak da hatalıdır; yetiş-

tirmenin katılığının çocuğun üstbeninin oluşumuna güçlü bir etki yaptığına ikna olmak hiç de zor değildir. Bunun anlamı, üstbenin oluşumu ve vicdanın ortaya çıkışında doğuştan gelen bünyesel etmenlerin ve çevre etkilerinin birlikte etkide bulunduklarıdır; bu da, şaşırtıcı olmak bir yana, böylesi süreçlerin hepsinin genel etiyolojik koşuludur.[30]

Çocuk ilk büyük içgüdü engellenmelerine aşırı saldırganlıkla ve üstbenin buna denk düşen sertliğiyle tepki gösterdiğinde, normalde haklı görülebilecek tepkiyi aştığı ve bir soyoluş modeli izlediği söylenebilir; çünkü tarihöncesi dönemlerdeki baba şüphesiz korkunçtu ve aşırı bir saldırganlık sergilemesi beklenebilirdi. Vicdanın oluşumuna ilişkin iki kuram arasındaki farklar, bireysel tarihten soyoluş gelişimi tarihine geçtiğimizde daha da azalır. Ancak bu kez de bu iki gelişme süreci arasında yeni ve önemli bir fark ortaya çıkar. İnsanlığın suçluluk duygusunun Oidipus karmaşasından kaynaklandığı ve babanın kardeşler ittifakınca öldürülmesi sonucu edinildiği varsayımını terk edemeyiz. Bu olayda saldırganlık edimi bastırılmamış, gerçekleştirilmiştir; ancak, bastırılmasının çocukta suçluluk duygusu yaratacağını varsaydığımız şey de, işte bu saldırganlık ediminin ta kendisidir. Bu noktada okurun sinirlenerek şöyle bağırmasına şaşırmam: "O halde babamızı öldürsek de öldürmesek de bir, her iki durumda da suçluluk duyuyoruz! Bundan biraz kuşkulanmak yersiz olmasa gerek. Ya suçluluk duygusunun bastırılmış saldırganlıklardan geldiği doğru de-

29. Melanie Klein ve diğer İngiliz yazarlarının doğru olarak vurguladıkları gibi.

30. "Psychoanalyse der Gesamtpersönlichkeit"ta [Kişilik Bütününün Psikanalizi, 1927] Franz Alexander, patojen yetiştirme yöntemlerinin iki ana türü olan aşırı sertlik ve şımartmaya, Aichorn'un ihmal hakkındaki çalışmasına dayanarak, haklı olarak gerekli önemi vermiştir. "Aşırı yumuşak ve şefkatli" baba, çocukta aşırı sert bir üstbenin oluşumuna neden olacaktır, çünkü çocuk gördüğü sevginin etkisi karşısında, saldırganlığına, içe yöneltmek dışında, hiçbir yol bulamaz. İhmal edilmiş, sevgisiz yetiştirilmiş çocuklarda ben ile üstben arasındaki gerilim mevcut değildir, saldırganlıklarının tümü dışarı yönelebilir. Varsayılması gereken bünyesel etmen bir kenara bırakılacak olursa, sert vicdanın iki yaşamsal etkinin ortak etkisinden doğduğu söylenebilir: Saldırganlığı uyandıran içgüdü engellenmesi ve bu saldırganlığı içe yönelten, üstbene aktaran sevgi deneyimi.

ğil, ya da bütün bu baba öldürme hikâyesi bir kurmacadan ibaret, yani ilk insanlar babalarını günümüz insanlarından daha sık öldürmüyorlardı. Ancak bu bir kurmaca değil de inanılabilir bir tarihsel bilgi ise, elimizdeki herkesin beklediği türden bir şeydir; yani insan haklı görülemeyecek bir şeyi gerçekten yaptığı için kendini suçlu hisseder. Ve psikanaliz, bu gündelik olayın açıklamasını bize yapabilmiş değildir."

Doğrudur, bunun telafi edilmesi gerekiyor. Bu konu büyük bir sır da değil ayrıca. İnsan bir suç işledikten sonra ve suç işlediği için suçluluk duyuyorsa bu duyguya daha çok *pişmanlık* denmesi gerekir. Bu duygu bir eyleme ilişkindir ve doğal olarak bir *vicdanın*, kendini suçlu hissetme hazırlığının eylemden önce var olmasını şart koşar. Demek ki böylesi bir pişmanlık vicdanın ve suçluluk duygusunun kökenini bulmamıza kesinlikle yardımcı olamaz. Gündelik durumlar genellikle şu şekilde olup biter: İçgüdüsel bir gereksinim, zaten sınırlı bir gücü olan vicdana rağmen tatmin sağlayacak bir güce ulaşır; tatmin edilen arzunun doğal olarak zayıflamasıyla, önceki güç dengesi yeniden kurulur. O halde psikanaliz pişmanlıktan kaynaklanan suçluluk duygusunu –ne denli sık gerçekleşirse gerçekleşsin ve pratik önemi ne olursa olsun– bu tartışmanın dışmda tutmakta haklıdır.

Ama insanların suçluluk duygusu ilkel babanın öldürülüşüne dayanıyorsa, bu pekâlâ bir "pişmanlık"tır. Bu durumda, şart koşulduğu gibi, vicdan ve suçluluk duygusunun eylemden önce var olmaması mı gerekir? Peki burada pişmanlığın kaynağı nedir? Bu durumun bizi suçluluk duygusunun sırrı konusunda aydınlatması ve içinde bulunduğumuz güçlükten kurtarması gerekir. Bence bunu başarır da. Bu pişmanlık, baba karşısındaki kökensel duygusal çift değerliliğin sonucuydu. Oğullar babadan nefret ettikleri gibi onu seviyorlardı da. Nefretin saldırganlıkla tatmin edilmesinden sonra, eylemden duyulan pişmanlıkta sevgi öne çıktı ve baba ile özdeşleşme yoluyla üstbeni kurdu, babaya karşı gerçekleştirilen saldırganlık eyleminin cezasıymış gibi bu üstbene babanın gücünü verdi, eylemin tekrarını engelleme amacı güden kısıtlamalar koydu. Babaya karşı saldırganlık eğilimi sonraki kuşaklarda da tekrarlandığı için suçluluk duygusu da varlığını sürdürdü, bastırılan ve üstbene aktarılan her saldırganlıkla yeniden güç kazandı.

Sanırım iki konuda nihayet tam bir aydınlığa kavuşuyoruz: vicdanın oluşumunda sevginin payı ve suçluluk duygusunun vahim kaçınılmazlığı. Babayı öldürmüş ya da bu eylemden kaçınmış olmak gerçekten de belirleyici değildir. İnsan her iki durumda da kendisini suçlu bulur, çünkü suçluluk duygusu çift değerliliğin yol açtığı çatışmanın, Eros ile yıkım ya da ölüm içgüdüsü arasındaki ebedi savaşın ifadesidir. Bu çatışma, insanlar birlikte yaşama görevi ile yüz yüze gelir gelmez alevlenir. İnsan topluluğu aile biçiminde olduğu sürece, çatışma kendini Oidipus karmaşası olarak dışa vurmak, vicdanı devreye sokmak, ilk suçluluk duygusunu yaratmak durumundadır. Bu topluluk genişletilmeye çalışıldığında aynı çatışma geçmişe bağımlı biçimlerle sürdürülür, güçlendirilir ve sonuç olarak suçluluk duygusunun daha da artmasına yol açar. Uygarlık, insanların birbirine sıkı sıkıya bağlı bir kitle halinde bir araya gelmesine yol açan içsel, erotik bir itkiye boyun eğdiği için hedefine ancak suçluluk duygusunun sürekli olarak artırılması yoluyla ulaşabilir. Babayla ilişki içinde başlayan şey, kitleyle ilişki içinde tamamlanır. Eğer uygarlık aileden insanlığa uzanan zorunlu gelişim süreci ise, çift değerliliğin yol açtığı doğuştan çatışma, sevgi ve ölüm çabası arasındaki ebedi kavganın bir sonucu olarak suçluluk duygusuyla çözülmez bir bağ içindedir; bu suçluluk duygusu, bireyin tahammül edemeyeceği bir noktaya ulaşabilir. Burada, büyük şairin "ilahi güçler"e yönelttiği suçlamayı hatırlarız:

"Ihr führt ins Leben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden,
Dann überlasst Ihr ihn der Pein
Denn jede Schuld rächt sich auf Erden."[31]

Kimi insanların, biz diğerlerinin acı verici şüpheler ve ardı arkası kesilmez denemelerle ulaşmak durumunda olduğu en derin

31. "Bizi hayata sokuyor, / Suça koşuyorsunuz garibanları. / Sonra acıyı bırakıyorsunuz onlara / Çünkü her suç karşılık bulur dünyada." Goethe, "Wilhelm Meister"dan arpçinin şarkısı.

kavrayışları kendi duygularının girdabından hiç de çaba göstermeden çekip çıkarma becerisine sahip olduklarını fark ettiğinde, insanın iç geçirmeye pekâlâ hakkı vardır.

VIII

Artık yolculuğunun sonuna varmış olan yazar, becerikli bir rehber olamadığı, kendilerini sıkıcı yollardan ve zorlu dolambaçlardan kurtaramadığı için okurlarından özür dilemek zorundadır. Şüphesiz bu iş daha iyi yapılabilirdi. Bazı şeyleri, sonradan da olsa, telafi etmeye çalışacağım.

Öncelikle okurlarda, suçluluk duygusu hakkındaki tartışmaların, çok yer işgal etmek ve her zaman sıkı bir şekilde bağlı olmadığı diğer içeriği bir kenara itmek suretiyle, bu eserin çerçevesini sarstığı şeklinde bir izlenim oluştuğunu sanıyorum. Bu tartışmalar eserin yapısına zarar vermiş olabilir; ama suçluluk duygusunu uygarlığın gelişiminin en önemli sorunu olarak ortaya koymak ve uygarlığın ilerlemesinin bedelinin suçluluk duygusunun artması nedeniyle mutluluğun azalması olduğunu göstermek eserin amacına tamamen uygun düşer.[32] İncelememizin sonucunu dile geti-

32. "Böylelikle vicdan hepimizi korkak kılar ..."
Cinselliğin yaşamlarında hangi rolü oynayacağını gençlerden gizlemesi, günümüz eğitimine yöneltilmesi gereken tek suçlama değildir. Eğitim gençleri, nesnesi durumuna düşmeleri kaçınılmaz olan saldırganlığa hazırlamama günahını da işler. Gençleri böyle hatalı bir psikolojik yönelmeyle yaşama salan eğitim, kutupları keşfe giden bir ekibin eline yazlık giysiler ve kuzey İtalya'nın göller bölgesi haritasını veren birinden farklı hareket etmiyordur. Burada ahlaki talebin kötüye kullanımı söz konusudur. Eğer eğitim "İnsanlar, mutlu olmak ve başkalarını mutlu etmek için şöyle olmak zorundadır; ama böyle

ren bu ifadede bize hâlâ yadırgatıcı gelen yan, suçluluk duygusunun bilincimizle olan garip ve tümüyle anlaşılmamış ilişkisinden kaynaklanıyor olabilir. Sıradan, bizim için normal sayılan pişmanlık durumlarında suçluluk bilinç tarafından yeterince belirgin olarak algılanabilir; suçluluk duygusu yerine "suçluluk bilinci" demeye alışkınızdır zaten. Normal koşulların anlaşılmasında en değerli ipuçlarını kendisine borçlu olduğumuz nevroz incelemeleri ortaya çelişkili görünümler çıkarmıştır. Bu duygulanımlardan biri olan takıntılı nevrozda suçluluk duygusu bilinçte baskın bir biçimde görülür ve klinik tabloyu olduğu kadar hastanın yaşamını da belirler, neredeyse başka hiçbir şeyin görünmesine izin vermez. Ama diğer nevroz vaka ve biçimlerinin çoğunda, daha hafif sayılamayacak çeşitli etkiler göstermekle beraber, tümüyle bilinçdışı kalır. Kendilerinde "bilinçdışı bir suçluluk duygusu" bulunduğunu sandığımızı söylediğimizde hastalar bize inanmaz; biraz olsun anlaşılabilmek amacıyla, suçluluk duygusunun kendini dışa vurduğu bilinçdışı bir cezalandırılma gereksiniminden bahsederiz. Ancak suçluluk duygusunun belirli bir nevroz biçimi ile olan ilişkisi abartılmamalıdır. Takıntılı nevrozlarda da suçluluk duygusunu algılamayan ya da bunu ancak belli eylemlerde bulunmaları engellendiğinde ıstırap verici bir huzursuzluk, bir tür kaygı olarak hisseden hasta tipleri vardır. Bu noktaları anlamak mümkün olabilir, ancak bunu henüz başaramıyoruz. Belki de burada, suçluluk duygusunun temelde kaygının topografik bir çeşitlemesinden başka bir şey olmadığı, ilerki evrelerde tümüyle *üstbenden duyulan korku* ile çakıştığını söyleyebiliriz. Kaygının bilinçle ilişkisinde de aynı alışılagelmedik çeşitlemelerle karşılaşırız. Bütün belirtilerin ardında bir şekilde kaygı yatmaktadır; ama kimi zaman gürültülü bir şekilde bilinci tümüyle meşgul ederken, kimi zaman öylesine mükemmel bir şekilde gizlenir ki, bilinçdışı bir kaygıdan ya da –eğer daha temiz bir psikolojik vicdanımız olsun istiyorsak, kaygı öncelikle sadece bir duygu olduğundan– kaygı olanakların-

olmadıkları da hesaba katılmalıdır" diyecek olsa, bu talebin sertliği pek zarar vermezdi. Bunun yerine gençler, diğer insanların ahlakın gereklerine uyduğuna, yani erdemli olduğuna inandırılır. Kendilerinin de erdemli olması talebi buna dayandırılır.

dan bahsetmek zorunda kalırız. İşte bu yüzden uygarlık tarafından oluşturulan suçluluk bilincinin de gerçek kimliğiyle tanınmayıp büyük ölçüde bilinçdışı kaldığı ya da temelinde başka güdülenmelerin arandığı bir huzursuzluk, bir tatminsizlik olarak ortaya çıktığı pekâlâ düşünülebilir. En azından dinler suçluluk duygusunun uygarlıktaki rolünü hiçbir zaman gözardı etmemiştir. Dahası –başka bir yerde takdir etmemiş olduğum bir özellik olarak[33]– insanları günah dedikleri bu suçluluk duygusundan kurtarma iddiasıyla ortaya çıkarlar. Bu kurtuluşun Hıristiyanlıktaki elde ediliş biçiminden hareketle, tek bir bireyin herkeste ortak olan bir suçu üzerine alıp kurban olarak ölmesinden, uygarlığın da başlangıcı olan bu ilk suçu üstlenme ediminin nedeninin ne olabileceği konusunda bir çıkarsama yapmıştık.[34]

Üstben, vicdan, suçluluk duygusu, cezalandırılma gereksinimi, pişmanlık gibi belki de çoğunlukla gevşek bir şekilde ve birbirinin yerine koyarak kullandığımız kimi sözcüklerin anlamlarını gözden geçirmek pek önemli olmasa da bir açıklık getirebilir. Bu sözcüklerin hepsi aynı duruma ilişkindir ama bunun farklı yanlarını adlandırırlar. Üstben bizim tarafımızdan oluşturulmuş bir merci, vicdan ise, diğer işlevlerinin yanı sıra bu merciye yüklediğimiz bir işlevdir. Bu işlev benin eylemlerini ve niyetlerini gözler, onları yargılar ve sansürler. Suçluluk duygusu, üstbenin katılığı, vicdanın sertliğiyle aynı şeydir. Benin, bu şekilde gözlendiğine ilişkin algısıdır, kendi çabalarıyla üstbenin talepleri arasındaki gerilimin farkına varmasıdır. Bu eleştiren merciden duyulan (ve tüm ilişkinin temelinde yatan) korku, cezalandırılma gereksinimi, sadist bir üstbenin baskısı altında mazoşist olan benin içgüdüsel bir dışavurumudur; bende var olan, iç yıkıma yönelik içgüdünün bir parçası üstben ile erotik bir bağlanma kurmak için kullanılır. Bir üstben ortaya konana dek vicdandan bahsedilmemesi gerekir; suçluluk duygusunun ise üstbenden, dolayısıyla vicdandan da önce var olduğunu kabul etmek gerekir. O halde bu duygu, dış otoriteden duyulan korkunun dolaysız ifadesi, ben ile bu

33. Bu ciltte [Toplu Eserler, cilt XIV] yer alan "Bir Yanılsamanın Geleceği"ni (1927) kastediyorum.

34. Bkz. Freud (1912-13).

otorite arasındaki gerilimin tanınması, bu otoritenin sevgisine duyulan gereksinim ile içgüdü tatminine yönelen ve ketlenmesi saldırganlık eğilimini yaratan itki arasındaki çatışmanın doğrudan ürünüdür. Suçluluk duygusunun dış ve iç otoriteden duyulan korkudan kaynaklanan bu iki tabakasının üst üste binmesi, vicdanın konumunu anlamamızı kimi açılardan güçleştirdi. Pişmanlık, benin suçluluk duygusu durumundaki tepkisinin genel bir tanımıdır. Arka planda etkili olan kaygının biraz değişikliğe uğramış duyusal malzemesini içerir, bir ceza olma özelliğini taşır ve cezalandırılma gereksinimini barındırabilir. Yani pişmanlık da vicdandan eski olabilir.

İncelememiz sırasında bir süre aklımızı karıştırmış olan çelişkileri bir kez daha gözden geçirmenin de bir zararı olmayacaktır. Suçluluk duygusu, bir noktada kendisinden kaçınılan saldırganlığın, başka bir noktada, tarihsel çıkış noktası olan babanın öldürülmesinde ise uygulanmaya konmuş saldırganlığın sonucu olmak durumundaydı. Bu güçlüğün üstesinden gelmenin yolunu da bulmuştuk. İç otoritenin, üstbenin işin içine katılması, durumu temelden değiştiriyordu. Suçluluk duygusu bundan önce pişmanlıkla çakışıyordu. (Burada, pişmanlık nitelemesinin, saldırganlığın gerçekten uygulanmasından sonraki tepki için ayrılması gerektiğini görüyoruz.) Daha sonra, üstbenin tümbilirliğinin sonucu olarak, niyetlenilmiş ve gerçekleştirilmiş saldırganlık arasındaki fark gücünü yitirdi. Şimdi hem –herkesin bildiği gibi– gerçekten uygulanmış saldırganlık, hem de –psikanalizin farkına vardığı gibi– salt niyetlenilmiş bir şiddet eylemi suçluluk duygusu yaratabiliyordu. Psikolojik durumdaki değişiklik bir kenara bırakılacak olursa, iki kökensel içgüdünün çatışması, yani çift değerlilikten kaynaklanan çatışma aynı sonuca yol açar. Suçluluk duygusunun bilinçle olan değişken ilişkisine ilişkin bilmecenin çözümünü burada aramayı hemen düşünebiliriz. Kötü bir eylemden duyulan pişmanlıktan kaynaklanan suçluluk duygusunun her zaman bilinçli olmak durumunda olduğunu, kötü itkinin algılanışından kaynaklanan suçluluk duygusunun ise bilinçdışı kalabileceğini düşünebiliriz. Ne var ki durum bu kadar basit değildir; takıntılı nevroz bununla şiddetli bir biçimde çelişir. İkinci çelişki, üstbenin donatılmış bulunduğunu düşündüğümüz saldırgan enerjiyle ilgili-

dir. Bir yoruma göre bu enerji yalnızca dış otoritenin ceza enerjisini sürdürür ve ruhsal yaşam için ayakta tutarken, bir başka yoruma göre bu enerji yalnızca daha ziyade insanın bu ketleyici otoriteye karşı çevirdiği, uygulamaya geçmemiş kendi saldırganlığıdır. İlk öğreti suçluluk duygusunun tarihine, ikincisi ise kuramına daha iyi uyuyor gibidir. Daha ayrıntılı incelemeler sayesinde, uzlaşmaz görünen karşıtlık neredeyse tümüyle silinmiş, geriye, esas ve ortak nokta olarak, içe kaydırılmış bir saldırganlığın söz konusu olduğu kalmıştır. Öte yandan, klinik gözlemler de, üstbene atfedilen saldırganlığın duruma göre birbirinden daha güçlü ya da zayıf olabilen ama genelde birlikte etki eden iki kaynağı olduğunu ortaya koyar.

Sanırım daha önce geçici bir varsayım olarak kabul edilmesini önermiş olduğum bir yorumun ciddi bir şekilde ele alınmasının yeri geldi. Son zamanlarda analitik literatürde, her engellenmenin, her ketlenmiş içgüdü tatmininin suçluluk duygusunun artışına yol açtığı ya da açabileceği düşüncesine yakınlık gösterildiği izleniyor.[35] Sanırım bunu sadece *saldırganlık* içgüdüleri için geçerli saymak büyük bir kuramsal rahatlık sağlayacak ve bu varsayım ile çelişecek pek fazla bir şey bulunmayacaktır. Peki, karşılanmamış bir *erotik* talebin yerini suçluluk duygusundaki bir artışın alması dinamik ve ekonomik olarak nasıl açıklanır? Öyle görünüyor ki, bu sadece, erotik tatminin engellenmesinin, buna neden olan kişiye karşı bir saldırganlık eğilimine yol açması ve bu saldırganlığın da bastırılmasının gerekmesi gibi dolambaçlı bir yolla mümkündür. Ama böyle olunca da suçluluk duygusuna dönüşen şey bastırılan ve üstbene atılan saldırganlıktır yalnızca. Psikanalizin suçluluk duygusunun türetilişine ilişkin olarak bulduklarını saldırganlık içgüdüleriyle sınırlarsak pek çok süreci daha kolay ve açık olarak sergileyebileceğimize inanıyorum. Bu iki içgüdü türü, varsayımlarımıza uygun olarak, neredeyse hiçbir zaman saf, birbirinden yalıtılmış olarak ortaya çıkmadığı için klinik verilerin incelenmesi bu noktada kesin bir yanıt sağlamaz. Ancak aşırı vakaların değerlendirilmesi herhalde umduğum yöne işaret

35. Özellikle E. Jones, Susan Isaacs, Melanie Klein'ın yazılarında bu görüşe rastlanır; anladığım kadarıyla Reik ve Alexander da onlara katılır.

edecektir. Bu daraltılmış görüşü bastırma sürecine uygulayarak ondan yararlanmaya başlamak istiyorum. Görmüş olduğumuz gibi nevrotik belirtiler temelde gerçekleşmemiş cinsel arzuların yerine geçen tatminlerdir. Analitik çalışmalarımız sırasında belki de her nevrozun belli bir miktar bilinçdışı suçluluk duygusu gizlediğini, bu suçluluk duygusunun da belirtileri ceza olarak kullanma yoluyla pekiştirdiğini şaşırarak gördük. Şimdi şu tezi ortaya atmak uygun görünüyor: İçgüdüsel bir çaba bastırmaya maruz kaldığında, libidoya ilişkin kısımları belirtilere, saldırgan bileşenleri ise suçluluk duygusuna dönüşür. Bu görüş gerçekliği ancak yaklaşık olarak dile getirse de ilgimizi hak eden bir tezdir.

Kimi okurlar da Eros ile ölüm içgüdüsü arasındaki mücadele formülünü çok sık duymuş oldukları izlenimine kapılmış olabilir. Bu mücadele, insanlığın maruz kaldığı uygarlaşma sürecini nitelemek durumundaydı; ama bireylerin gelişimine ilişkin olarak da kullanıldı ve dahası, organik yaşamın gizini açığa çıkardığı söylendi. Bu üç sürecin birbiriyle ilişkilerini incelememiz zorunlu görünüyor. Aynı formülün tekrarını haklı kılan, insanlığın uygarlaşma sürecinin de bireyin gelişimi gibi yaşamsal bir süreç olduğu, yani bu iki sürecin yaşamın genel niteliklerini paylaşmaları gerektiği düşüncesidir. Öte yandan tam da bu yüzden, eğer özel koşullarla sınırları daraltılmazsa, bu genel niteliğin ortaya konmasının süreçler arasında yapılacak ayrıma hiçbir katkısı olmaz. Uygarlaşma sürecini, yaşam sürecinin Eros tarafından verilmiş ve Ananke, gerçekliğin zorunlulukları tarafından teşvik edilmiş bir görevin etkisi altında geçirdiği değişiklik olarak tanımlayan ifade bizi memnun eder yalnızca. Bu görev de, tek tek insanları birbirleriyle libido aracılığı ile bağlı bir topluluk halinde birleştirmektir. Ama insanlığın uygarlaşma süreci ile bireyin gelişme ya da yetişme süreci arasındaki ilişkiyi ele alacak olursak, fazla bocalamadan bu ikisinin doğalarının birbirine benzediğine, hatta değişik nesnelerde izlenen aynı süreç olduğuna karar veririz. İnsan türünün uygarlaşma süreci doğal olarak bireyin gelişiminden daha yüksek düzeyde bir soyutlama olduğu için açık olarak kavranması daha güçtür, ayrıca bu iki süreç arasında kurulan benzeşim zorlanarak abartılmamalıdır. Ancak aynı tür amaçların söz konusu olduğu bir durumda –bir tarafta bireyin bir insan kitlesine katılma-

sı, öbür tarafta pek çok bireyden kitlesel bir birim oluşturulması– kullanılan araçların ve ortaya çıkan görünümlerin benzeşmesi şaşırtıcı değildir. Olağanüstü önemi nedeniyle, iki süreci birbirinden ayıran bir özelliğin uzun süre gözardı edilmemesi gerekir. Bireyin gelişim sürecinde, haz ilkesinin programı –mutluluk veren tatmini bulmak– ana hedeftir. Bir insan topluluğuna katılmak ya da uyum sağlamak, bu mutluluk hedefine ulaşmak için yerine getirilmesi kaçınılmaz bir şarttır. Bu şart gerekli olmasa belki de durum daha iyi olacaktı. Başka bir ifadeyle, bireysel gelişim bize iki itkinin, genellikle "egoistçe" dediğimiz mutluluğa ulaşma itkisi ile "özgeci" dediğimiz, diğerleri ile bir topluluk içinde birleşme itkisi arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak görünür. Ancak her iki niteleme de yüzeyseldir. Söylemiş olduğumuz gibi, bireysel gelişimde asıl vurgu çoğunlukla egoist itki (mutluluğa ulaşma itkisi) üzerine yapılır; "uygar" denilen itki ise genellikle kısıtlayıcılık rolüyle yetinir. Uygarlaşma sürecinde ise durum farklıdır. Burada asıl mesele bireyleri bir araya toplamaktadır; mutlu olma amacı varlığını sürdürmektedir, ama arka plana atılmış durumdadır. Sanki bireyin mutluluğu dikkate alınmasa, büyük bir insan topluluğu başarılı bir biçimde kurulabilecektir. O halde bireyin gelişim süreci, insanlığın uygarlık sürecinde ortaya çıkmayan özel niteliklere sahip olabilir. Bu bireysel süreç, ancak topluluğa katılmayı hedeflemesi ölçüsünde uygarlık süreci ile çakışmak durumundadır.

Bir gezegenin, bir yandan kendi çevresinde dönerken öte yandan güneş çevresinde de dönmesi gibi birey de kendi yaşam yolunda ilerlerken insanlığın gelişim sürecine katılır. Ama fersiz gözümüz semadaki güçler oyununu ebediyen değişmeyecek bir düzen gibi görür; organik olaylarda ise güçlerin birbirleriyle mücadelesini ve çatışmanın sonuçlarının sürekli olarak değiştiğini görebiliriz. Bireysel mutluluğa ve toplumsal katılıma yönelen iki itki de her bireyin içinde birbirleriyle mücadele etmek, bireysel ve kültürel gelişim süreçleri birbirlerinin karşısına düşman olarak çıkmak ve bu alanı ele geçirmeye çalışmak zorundadır. Ancak birey ile toplum arasındaki bu savaş, kökensel içgüdülerin, Eros ve ölümün muhtemelen uzlaşmaz karşıtlığının bir ürünü değildir. Bu mücadele, libido ekonomisindeki –libidonun ben ile nesneler arasında paylaşılmasındaki mücadele ile karşılaştırılabilecek– bir ça-

tışmadır. Bu çatışma bireyde sonunda bir dengeye ulaşılmasına izin verir; umarız aynı durum –her ne kadar bu çatışma günümüzde bireyin yaşamını hayli zorlaştırıyor olsa da– uygarlığın geleceği için de söz konusu olacaktır.

Uygarlaşma süreci ile bireysel gelişim yolu arasındaki benzeşim önemli ölçüde genişletilebilir ve topluluğun da, uygarlığın gelişimini etkisi altında tutan bir üstben geliştirdiği söylenebilir. Bu eşitliği detaylarına dek izlemek uygarlık konusunda bilgili bir kişi için çekici bir ödev olabilir. Bense bazı dikkat çekici noktaları vurgulamakla yetineceğim. Bir uygarlık döneminin üstbeni, bireyinkine benzer bir kökene sahiptir. Büyük önderlerin, olağanüstü bir ruh taşıyan ya da insan itkilerinden birinin en güçlü, en saf ve bu nedenle de genellikle en tek yanlı ifadesi olan insanların bırakmış oldukları izlenime dayanır. İlkel babanın, şiddet kullanılarak öldürülmesinden ancak çok sonraları tanrısallığa yükseltilmiş olması gibi, bu insanların –her zaman olmasa bile yeterince sık olarak– kendi dönemlerinde diğer insanlar tarafından alaya alınmış, kötülüğe uğramış hatta vahşi bir şekilde ortadan kaldırılmış olmaları, benzeşmeyi pek çok durumda daha da ileri götürür. Bu kader bağının en dokunaklı örneğini İsa'nın kişiliğinde görürüz; tabii bu kişilik, şu ilkel olayın karanlık anısından kendisini çekip çıkarmış olan bir mitolojiye ait değilse. Bir başka çakışma noktası, kültürel üstbenin de, tıpkı bireysel üstben gibi yerine getirilmezlerse "vicdani korku" ile cezalandırılan katı ideal taleplerde bulunmasıdır. Burada, söz konusu ruhsal süreçlerin bize kitle bağlamında, birey bağlamında olduğundan daha tanıdık gelmesi, bu süreçlerin bilincine varmanın kitle bağlamında daha kolay olması gibi garip bir durum ortaya çıkıyor. Bireyde, gerilim durumunda gözlemlenen tek şey, kendini suçlamalarla ortaya koyan üstbenin sesidir; talepler ise geri planda, çoğunlukla bilinçdışı olarak kalır. Bilinçli duruma getirildiklerinde ise var olan kültürel üstbenin kurallarıyla çakıştıkları ortaya çıkar. Bu noktada her iki süreç, kitlenin kültürel gelişim süreci ve bireyin gelişim süreci deyim yerindeyse birbirine ayrılmaz bağlarla bağlanmıştır. Bu yüzden de üstbenin dışavurumlarının ve özelliklerinin bazıları, uygar topluluk içindeki davranışında bireyde olduğundan daha kolay fark edilebilir.

Kültürel üstben ideallerini geliştirmiş ve taleplerini ortaya koymuştur. Bu taleplerin insanların birbirleriyle ilişkilerine dair olanları etik başlığı altında toplanır. Bu etiğe her dönemde, sanki özellikle kendisinden önemli icraatlar bekleniyormuş gibi, büyük değer verilmiştir. Gerçekten de etik her uygarlığın en hassas noktası olan bir konuyla ilgilidir. Yani etik, o âna dek uygarlığın diğer çabalarıyla erişilememiş olan şeye üstbenin emriyle erişme uğraşı, bir tedavi çabası olarak yorumlanmalıdır. Bildiğimiz gibi buradaki sorun, uygarlığın önündeki en büyük engelin, insanların bünyelerindeki birbirlerine karşı saldırganlık eğiliminin nasıl ortadan kaldırılabileceğidir. Bu yüzden üstbenin belki de en son uygar talebi olan emir bizim için özellikle ilginçtir: Komşunu kendinmiş gibi sev. Nevroz araştırmaları ve tedavisinde bireyin üstbenine karşı iki suçlamada bulunma noktasına geliriz: Üstben, emir ve yasaklamalarının katılığında, bunlara uyulmasına karşı duran güçleri, idin içgüdüsel gücünü ve gerçeklikteki çevreyi yeterince hesaba katmayarak benin mutluluğunu pek gözetmemektedir. Bu nedenle de tedavi amacıyla üstbene karşı çok sık mücadele etmek zorunda kalır ve onun taleplerini yumuşatmaya çalışırız. Benzeri itirazları kültürel üstbenin etik taleplerine karşı da yapabiliriz. O da insanın ruhsal bünyesinin gerçeklerini yeterince göz önüne almaz, insanların uyup uyamayacaklarını düşünmeksizin bir emir ortaya atar. İnsanın beninin kendisine verilen her görevi yerine getirmesinin psikolojik olarak mümkün olduğunu, benin id üzerinde sınırsız bir hâkimiyeti olduğunu varsayar. Bu bir yanılgıdır; normal dediğimiz insanlarda bile id üzerindeki hâkimiyet belli sınırları aşamaz. Daha fazlasının talep edilmesi ya isyana, ya nevroza ya da bireyin mutsuzluğuna yol açar. "Komşunu kendinmiş gibi sev" emri, insanın saldırganlığına karşı en şiddetli savunmadır; ayrıca kültürel üstbenin psikolojik olmayan tavrının mükemmel bir örneğidir. Bu emrin uygulanması mümkün değildir; böylesi büyük bir sevgi enflasyonu yalnızca sevginin değerini azaltabilir, sorunu ortadan kaldıramaz. Uygarlık bütün bunları ihmal eder; tek yaptığı, kuralın, kendisine uyulması ne denli zorsa, o denli değerli olduğu uyarısında bulunmaktır. Ama günümüz uygarlığında böylesi bir kurala uyan kişi, kuralı tanımayan kişi karşısında dezavantajlı durumdadır. Saldırganlığa karşı ken-

dini savunmanın kişileri saldırganlık kadar mutsuz kıldığı düşünülürse, saldırganlık gerçekten de uygarlığa karşı ne büyük bir tehditmiş meğer! Doğal denen etiğin burada, kendimizi diğerlerinden daha iyi saymanın verdiği narsistik tatmin dışında sunabileceği hiçbir şey yoktur. Dine dayanan etik burada daha iyi bir öteki dünya vaatlerini işin içine sokar. Yine de, erdemli olmak bu dünyada bir şey kazandırmadığı sürece etik boşuna vaaz veriyor olacaktır sanırım. İnsanların mülkiyetle ilişkilerindeki gerçek bir değişikliğin bu noktada herhangi bir etik emirden daha yararlı olacağı bana da şüphe götürmez gibi geliyor. Ancak bu anlayış sosyalistler tarafından insan doğasının yeni ve idealist bir hatalı kavranışı ile bulandırılmış ve pratik amaçlar uğruna değersizleştirilmiştir.

Uygarlığın gelişiminin görüngülerinde üstbenin oynadığı rolü saptamaya çalışan bir düşünce çizgisinin yeni şeyler keşfedeceğine inanıyorum. Sonuca varmak için acele ediyorum. Ama bir soruyu gözardı edemem. Uygarlığın gelişimi bireyin gelişimi ile bu denli benzerlik gösteriyor ve aynı araçları kullanıyorsa, kimi uygarlıklara, ya da uygarlık dönemlerine –muhtemelen tüm insanlığa– uygarca itkilerin etkisi yüzünden "nevrotik" oldukları teşhisini koymaya hakkımız olamaz mı? Bu nevrozların analitik olarak açımlanması, pratik açıdan büyük yarar sağlayacak tedavi önerileri sağlayabilir. Böylesi bir psikanalizi kültürel topluluklara aktarma çabasının saçma ya da verimsizliğe mahkûm olduğunu söyleyemem. Ancak çok dikkatli olunması, elimizde yalnızca benzeşimler bulunduğunun ve sadece insanları değil, kavramları da içinde doğdukları ve geliştirildikleri ortamdan koparıp almanın tehlikeli olduğunun unutulmaması gerekir. Ayrıca topluluk nevrozları teşhisi bir başka güçlükle daha karşı karşıyadır. Bireysel nevroz söz konusu olduğunda elimizdeki ilk ipucu, hastayı "normal" kabul edilen çevresi içinde belirgin kılan kontrasttır. Böylesi bir arka planı bütün üyelerinin aym bozukluğa yakalanmış olduğu bir kitlede bulamayız, dolayısıyla başka bir yere bakmamız gerekir. Topluluk nevrozuna ilişkin kavrayışın tedavi amaçlı uygulamasına gelecek olursak, kitleyi tedaviye zorlayacak bir otorite bulunmadığma göre, bu nevrozun en isabetli analizinin bile neye yarayacağı sorulabilir. Bütün bu zorluklara karşın, birinin bir

gün böylesi bir kültürel topluluklar patolojisini ortaya koymaya girişmesi beklenebilir.

İnsan uygarlığına bir değer biçmek çok çeşitli nedenlerden ötürü yabancısı olduğum bir tavır. Uygarlığımızın sahip olduğumuz ya da edinebileceğimiz en değerli şey olduğu ve izlediği yolun zorunlu olarak bizi düşünülemeyecek bir mükemmelliğin doruklarına götüreceği şeklindeki coşkulu önyargıdan uzak kalmaya çalıştım. Kültürel çabanın amaçlarını ve kullandığı araçları gözden geçirdiğinde, elde edilen şeylerin bütün bu zorluğa değmediğini ve ortada bireyin çekilmez bulması gereken bir durum olduğunu söyleyen eleştirmene öfkeye kapılmadan kulak verebilirim en azından. Tarafsızlığımı kolaylaştıran, bütün bunlar hakkında çok az şey biliyor olmamdır; kesin olarak bildiğim tek şey, insanların değer yargılarının kesinlikle mutluluk arzuları tarafından yöneltildiği, yani yanılsamalarım savlarla destekleme çabası olduğudur. İnsan uygarlığının zorunlu niteliğini vurgulayarak, doğal seçme sürecinin aleyhine olarak cinsel yaşamı kısıtlayan ya da insancıl bir ideal kuran eğilimlerin geri döndürülemeyecek ve yönü değiştirilemeyecek gelişme süreçleri olduğunu savunan ve bunlara sanki doğal zorunluluklarmış gibi boyun eğilmesini tavsiye eden birini gayet iyi anlayabilirim. Ayrıca, bu görüşe karşı öne sürülen itirazdan, aşılmaz sayılan bu çabaların insanlık tarihi boyunca sıklıkla bir kenara atılmış ve yerlerine yenilerinin konulmuş olduğu iddiasından da haberdarım. Böylelikle diğer insanların karşısına bir peygamber olarak çıkma cesaretim kırılıyor ve kendilerine –temelde hepsinin, en çılgın devrimcinin de en koyu dindar kadar tutkuyla talep ettiği şey olan– bir teselli sunamadığım yolundaki suçlamaları karşısında başımı önüme eğiyorum.

Bana öyle geliyor ki, insan türünün kaderini belirleyecek olan soru, uygarlığın gelişiminin, birlikte yaşamın insanların saldırganlık ve özyıkım dürtüleri tarafından bozulmasına hâkim olmayı başarıp başaramayacağı ve bu hâkimiyetin ne ölçüde gerçekleşeceğidir. Bu anlamda içinde bulunduğumuz dönem özel bir önem taşıyor belki de. İnsanlar doğa güçleri üzerindeki hâkimiyetlerini o denli artırmış durumdalar ki, bunların yardımıyla birbirlerini son insana varana dek ortadan kaldırmaları işten değildir. Bunu kendileri de bildiklerinden, günümüzdeki huzursuzluklarının,

mutsuzluklarının ve kaygılı hallerinin esaslı bir bölümü buradan kaynaklanıyor. Artık diğer "*semavi güç*"ün, *ebedi Eros'un, kendisi* gibi ölümsüz olan rakibiyle giriştiği kavgada kendi üstünlüğünü göstereceğini umabiliriz. Ama zaferi ve sonucu kim önceden kestirebilir ki?[36]

36. [Son cümle 1931'de eklenmiştir.]

Kaynaklar

BLEULER, E. (1913), "Der sexualwiderstand" (Cinsel Direnç), *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen V.*

DALY, C. D. (1927), "Hindumythologie und Kastrationskomplex" (Hindu Mitolojisi ve Hadım Edilme Karmaşası), *Imago XIII.*

FERENCZI, S. (1913), "Etwicklungsstufen des Wirklichkeitssinns", *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse I.*

FREUD, S. (1908), "Charakter und Analerotik", *Gesammelte Werke VII*, S. Fischer, Frankfurt/M.

____ (1911), "Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens", *Gesammelte Werke VIII.*

____ (1912-13), "Totem und Tabu", *Gesammelte Werke IX.*

____ (1916-17), "Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse", XXIII, *Gesammelte Werke XI.*

____ (1920), "Jenseits des Lustprinzips", *Gesammelte Werke XIII.*

____ (1921), "Massenpsychologie und Ich-Analyse", *Gesammelte Werke XIII.*

____ (1927), "Die Zukunft einer Illusion", *Gesammelte Werke XIV.*

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud psikanalizin toplumsal olayları, uygarlığın gelişimini ve sorunlarını açıklamakta da elverişli bir kuram olduğunu *Uygarlığın Huzursuzluğu*, *Totem ve Tabu*, *Grup Psikolojisi* gibi eserlerinde göstermiştir. Freud'un psikanalizin bulgularının sosyal hayat için ne anlama geldiğini dile getirdiği başlıca eseri olduğu için, *Uygarlığın Huzursuzluğu* yirminci yüzyıl boyunca birçok düşünürü etkilemiş, birçoklarına ilham vermiş ve kendisiyle hesaplaşmak zorunda bırakmıştır.

Freud'a göre hayvani dürtülerle güdülenen insanın aynı zamanda uygar bir varlık olmaya çalışması trajik bir durumdur. Bununla beraber Freud insanın uygarlıktan vazgeçemeyeceğini de kabul eder. Sonuç uygarlığın kaçınılmaz huzursuzluğudur.

METİS ÖTEKİNİ DİNLEMEK 5

METİS YAYINLARI
İPEK SOKAK NO:5
34433 BEYOĞLU
İSTANBUL

ISBN-13: 978-975-342-206-2

Metis Yayınları
www.metiskitap.com